

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Анђелка Ж. Мирков

**СОЦИЈАЛНА ОДРЖИВОСТ ГРАДА
ПРЕД ИЗАЗОВИМА НЕОЛИБЕРАЛИЗМА:
АНАЛИЗА ЗНАЧАЈА УРБАНИХ СУСЕДСТАВА**

докторска дисертација

Београд, 2015.

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOSOPHY

Anđelka Ž. Mirkov

**URBAN SOCIAL SUSTAINABILITY
FACING THE CHALLENGES OF NEOLIBERALISM:
ANALYSIS OF THE IMPORTANCE OF URBAN
NEIGHBOURHOODS**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2015

Ментор:

др Мина Петровић, редовни професор
Универзитет у Београду – Филозофски факултет

Чланови Комисије за оцену и одбрану докторске дисертације:

др Мина Петровић, редовни професор
Универзитет у Београду – Филозофски факултет

др Душан Мојић, ванредни професор
Универзитет у Београду – Филозофски факултет

др Сретен Вујовић, редовни професор у пензији
Универзитет у Београду – Филозофски факултет

Датум одбране докторске дисертације:

Социјална одрживост града пред изазовима неолиберализма: анализа значаја урбаних суседстава

Резиме

Ова докторска дисертација се бави анализом социјалне одрживости града на концептуалном, феноменолошком и стратешком плану. Под појмом социјалне одрживости града подразумевам друштвене карактеристике и процесе који доприносе дугорочном и складном функционисању градског система. Одабрани фокус анализе јесу урбана суседства, односно резиденцијална подручја унутар којих се развијају специфичне друштвене околности, пошто се полази од претпоставке да се управо на том нивоу могу идентификовати како позитивне тако и негативне тенденције у вези са социјалном одрживошћу града. Имајући у виду да се концепт социјалне одрживости града развија под утицајем неолибералних вредности, док истовремено неолиберална урбана политика значајно преобликује социјални карактер урбаних суседстава, социјална одрживост града се анализира у контексту неолиберализма, који у развијеним капиталистичким земљама преовладава од краја седамдесетих година XX века.

Иако парадигма одрживог развоја подразумева идеју о неопходности успостављања равнотеже између еколошке, економске и социјалне димензије развоја, проучавање социјалног аспекта одрживости је било занемарено све до самог краја XX века, да би на почетку трећег миленијума овај концепт постао популаран међу урбаним теоретичарима. Ипак, на концептуалном плану још увек нису превазиђене основне дилеме које се тичу социјалне одрживости града, односно не постоји сагласност у погледу садржаја појма и његове операционализације, што значи да концепт није теоријски и методолошки уобличен. Допринос ове докторске дисертације састоји се у развијању појмовне матрице за анализу социјалне одрживости града, и то на нивоу урбаних суседстава. У докторској дисертацији се

најпре систематизују доминантне теме у оквиру дискурса социјалне одрживости града, те се на основу њих изводе димензије и индикатори за анализу конкретних градова и суседстава. Пет основних димензија социјалне одрживости града на нивоу урбаних суседстава су: 1) карактеристике резиденцијалног подручја, 2) хетерогеност становништва, 3) неформалне друштвене везе унутар и изван суседства, 4) друштвена укљученост и 5) безбедност.

На феноменолошком плану, у докторској дисертацији се анализира социјална одрживост града у контексту неолиберализма. Просторни оквир анализе представљају градови центра (Уједињеног Краљевства и Сједињених Америчких Држава), пошто је тамо урбана политика најближа неолибералном идеалном типу. У обзир се узимају и европски градови у развијеним капиталистичким, а у мањој мери и у постсоцијалистичким земљама, како би се показало да у неолибералној пракси постоје контекстуалне варијације. Основна хипотеза у овој докторској дисертацији јесте да неолиберална урбана политика производи негативне ефекте на социјалну одрживост града јер долази до повећања друштвених неједнакости унутар и између урбаних суседстава. Ова хипотеза се доказује анализом основних димензија социјалне одрживости града у четири типа сегрегираних урбаних суседстава, у којима су ефекти неолибералне урбане политике најизраженији, а то су центрификована суседства, ограђене заједнице, гета и етничке енклаве.

У центрификованим суседствима се велике друштвене неједнакости читавају анализом карактеристика резиденцијалног подручја, које је обликовано специфичностима животног стила више средње класе као носиоца процеса центрафикације, а истиче се и неразвијеност неформалних друштвених веза унутар суседства, било да је оно хомогене или хетерогене структуре. Ови проблеми су још израженији у ограђеним заједницама, где је приватизација простора довела до потпуне просторне и друштвене изолованости припадника више класе од својих суграђана, а посебно се проблематизује питање безбедности у оваквом простору, иако се мотивација становника ограђене заједнице заснива, између осталог, на већој сигурности и заштити од криминалних активности. Становници гета, осим што су током неолиберализма додатно погођени бројним социјалним проблемима, лошим

условима становања, незапослености, просторном и друштвеном искључености, неретко имају проблем неразвијеног социјалног капитала, тако да је удруживање и ефикасно деловање у циљу одбране заједничких интереса готово немогуће. Етничке енклаве деле поједине социјалне проблеме са гетима, али се од њих разликују по развијеном везујућем социјалном капиталу, који им омогућава укључивање у тржиште рада, али се проблем састоји у томе што у неолибералним околностима њихова културна посебност бива искоришћена за промоцију мултикултуралности и изградњу позитивног имиџа града, док сами становници етничких енклава од тога немају користи, односно остају на маргиналној позицији у друштву.

После анализе негативних социјалних последица неолибералне урбане политике на нивоу суседстава, којом је потврђена основна хипотеза, у докторској дисертацији се истичу и потенцијали за постизање социјалне одрживости града деловањем различитих актера у неолибералном контексту – државе, цивилног сектора и становника урбаних суседстава. Важно је истаћи да држава и у условима тржишне регулације становања игра значајну улогу у решавању социјалних питања обезбеђивањем социјалних станова, регулисањем услова под којима приватни рентални сектор функционише, као и планирањем хетерогене структуре становништва на нивоу урбаних суседстава. Такође, грађани удруженим деловањем могу утицати да се коригују непогодности неолибералне праксе тако што протестним активностима указују на разне социјалне проблеме у граду или, пак, учествују у планирању и одлучивању на локалном нивоу. Сами становници урбаних суседстава заједничким активностима у репродукцији свакодневног живота могу утицати на успостављање позитивне атмосфере у суседству, што је значајан потенцијал за постизање социјалне одрживости града.

Анализа стратешких докумената Уједињених нација и Европске уније показала је да неолиберална идеологија у значајној мери обликује стратешко размишљање о социјалној одрживости града, мада се у анализираним документима, као и у академским истраживањима, износе одговарајућа запажања о социјалним проблемима савремених градова и предлажу мере којима се социјална одрживост града може постићи.

На сва три плана анализе потврђено је да је социјална одрживост града изложена бројним изазовима неолиберализма – на концептуалном плану вишедеценијским занемаривањем и идеолошки обојеним тумачењем, на феноменолошком плану значајним преобликовањем карактера урбаних суседстава под утицајем неолибералне урбане политике и на стратешком плану натурализацијом неолибералних принципа у решавању социјалних проблема савремених градова.

Кључне речи: социјална одрживост града, урбано суседство, неолиберална урбана политика

Научна област: Социологија

Ужа научна област: Социологија града

УДК: 316.334.56

Urban Social Sustainability Facing the Challenges of Neoliberalism: Analysis of the Importance of Urban Neighbourhoods

Summary

This doctoral dissertation deals with the analysis of urban social sustainability on the conceptual, phenomenological, and strategic levels. By ‘the urban social sustainability’ I imply the social characteristics and processes that contribute to long-term and harmonious functioning of the city system. The analysis focuses specifically on urban neighbourhoods, i.e. residential areas where specific social circumstances develop, since the starting assumption is that precisely on this level it is possible to identify both positive and negative trends related to the urban social sustainability. Having in mind that the concept of urban social sustainability has evolved under the influence of neoliberal values, while at the same time the neoliberal urban policy has transformed greatly the social character of urban neighbourhoods, the urban social sustainability is analysed in the context of neoliberalism that has prevailed in developed capitalist countries since the late 1970s.

Although the paradigm of sustainable development implies the idea of a necessity to create a balance of environmental, economic, and social dimensions of development, studying the social aspect of sustainability was neglected until the very end of the XX century and the concept has become popular among urban theorists at the beginning of the third millennium. Nevertheless, on the conceptual level some basic dilemmas regarding urban social sustainability have not been resolved, i.e. there is no consensus on the scope of this notion and its operationalization, meaning that the concept has not been shaped theoretically and methodologically. The contribution of this doctoral dissertation lies in development of a conceptual matrix for analysing the urban social sustainability, on the level of urban neighbourhoods. The doctoral dissertation first systematizes central topics within the discourse of urban social sustainability, which are then used as a basis to derive dimensions and indicators for analysis of specific cities and neighbourhoods. Five basic

dimensions of urban social sustainability on the level of urban neighbourhoods are: 1) characteristics of a residential area, 2) heterogeneity of population, 3) informal social relations within and outside of a neighbourhood, 4) social inclusion, and 5) safety.

On the phenomenological level, the doctoral dissertation analyses the urban social sustainability in the context of neoliberalism. The spatial framework of the analysis are the centre cities (of the United Kingdom and the United States of America), since this is where the urban policy is closest to the neoliberal ideal type. European cities in developed capitalist, and to a lesser extent in post-socialist countries, are also taken into consideration, in order to demonstrate that there are contextual variations in the neoliberal practice. The main hypothesis of this doctoral dissertation is that the neoliberal urban policy produces negative effects on the urban social sustainability, because of an increase in social inequalities within and between urban neighbourhoods. This hypothesis is proven by the analysis of basic dimensions of urban social sustainability in four types of segregated urban neighbourhoods, where the effects of neoliberal urban policy are most pronounced, and these are: gentrified neighbourhoods, gated communities, ghettos, and ethnic enclaves.

In gentrified neighbourhoods, large social inequalities can be perceived by analysing the characteristics of a residential area shaped by specific lifestyle of the upper middle class as a gentrifier, with marked underdevelopment of informal social relations within the neighbourhood, whether homogeneous or heterogeneous by structure. These problems are even more noticeable in gated communities, where the privatization of space leads to a total spatial and social isolation of members of the upper class from their fellow citizens, problematizing, in particular, the issue of safety within such area, although the motivation of gated community inhabitants is based on, among other things, greater security and protection against acts of crime. Ghetto residents, in addition to being affected during neoliberalism by numerous social problems, poor housing conditions, unemployment, spatial and social exclusion, often have the problem of underdeveloped social capital, which makes any association and effective action for defence of common interests almost impossible. Ethnic enclaves share some of the social problems with ghettos, yet they differ by developed bonding social capital that enables their inclusion into the labour market, but the problem is that in neoliberal circumstances their cultural

specificity becomes utilized to promote multiculturalism and build a positive image of the city, producing no benefit for the residents of ethnic enclaves, i.e. leaving them marginalized in the society.

After analysing negative social consequences of the neoliberal urban policy on the neighbourhood level, confirming the main hypothesis, the doctoral dissertation points out the potentials for achieving the urban social sustainability by actions taken by different players in the neoliberal context – the state, the civil sector, and residents of urban neighbourhoods. It is important to underscore that the state plays, even in conditions of market regulation of housing, an important role in solving social issues by providing social housing and regulating conditions for the private rental sector functioning as well as by planning a heterogeneous structure of population on the level of urban neighbourhoods. Furthermore, by acting jointly, citizens can help in correcting the downsides of the neoliberal practice, by drawing attention, through protest activities, to various social problems in the city, or by participating in planning and decision-making on the local level. By joint activities in the reproduction of daily life, residents of urban neighbourhoods can influence the creation of a positive atmosphere in the neighbourhood, which is a significant potential for achieving the urban social sustainability.

The analysis of the United Nations and European Union strategic documents has shown that the neoliberal ideology shapes greatly the strategic thinking about the urban social sustainability, although the analysed documents, just as academic research papers, make some observations about social problems in contemporary cities and recommend measures that can help in achieving the urban social sustainability.

The analysis on all three levels has confirmed that the urban social sustainability is exposed to multiple challenges of neoliberalism: to decades-long neglect and ideologically coloured interpretation on the conceptual level, to substantial reshaping of the character of urban neighbourhoods under the influence of neoliberal urban policy on the phenomenological level, and to naturalization of neoliberal principles in solving social problems in contemporary cities on the strategic level.

Key words: urban social sustainability, urban neighbourhood, neoliberal urban policy

Scientific field: Sociology

Narrow scientific field: Urban sociology

UDC: 316.334.56

САДРЖАЈ

1. УВОД	1
2. ОСНОВНИ ПОЈМОВИ И ТЕОРИЈСКО-АНАЛИТИЧКИ КОНЦЕПТИ	6
2.1. Идеја одрживог града	6
2.2. Неолиберализам и принципи неолибералне урбане политике – (не)могућност реализације идеје одрживог града	15
2.2.1. Неолиберализам – теорија, идеологија, политика	15
2.2.2. Неолиберална држава – од редистрибутивне ка регулативној функцији	19
2.2.3. Регулациона теорија, урбани режими, јавно-приватно партнерство	24
2.2.4. Неолиберална урбана политика	27
2.3. Концепт социјалне одрживости града	32
2.3.1. Проблеми и дилеме у дефинисању појма социјалне одрживости града	32
2.3.2. Доминантне теме у оквиру дискурса социјалне одрживости града ..	37
2.4. Урбано суседство као непосредни аналитички оквир истраживања социјалне одрживости града	59
2.4.1. Сусед, суседовање, суседски односи и суседство	60
2.4.2. Суседство као заједница	63
2.4.3. Јединица суседства	68
2.5. Појмовна матрица анализе социјалне одрживости града на нивоу урбаних суседстава	74

3. ЕФЕКТИ НЕОЛИБЕРАЛНЕ УРБАНЕ ПОЛИТИКЕ НА СОЦИЈАЛНУ ОДРЖИВОСТ ГРАДА – АНАЛИЗА СПЕЦИФИЧНИХ РЕЗИДЕНЦИЈАЛНИХ ПОДРУЧЈА	77
3.1. Центрификација	81
3.1.1. Карактеристике резиденцијалног подручја	86
3.1.2. Неформалне друштвене везе и хетерогеност/хомогеност становништва	89
3.1.3. Друштвена укљученост/искљученост	96
3.2. Ограђене заједнице	99
3.2.1. Карактеристике резиденцијалног подручја и хомогеност становништва	102
3.2.2. Неформалне друштвене везе	105
3.2.3. Друштвена укљученост/искљученост	107
3.2.4. Безбедност	108
3.3. Гетоизација	114
3.3.1. Карактеристике резиденцијалног подручја и хомогеност становништва	116
3.3.2. Неформалне друштвене везе	117
3.3.3. Друштвена укљученост/искљученост	123
3.3.4. Безбедност	127
3.4. Етничке енклаве	131
3.4.1. Карактеристике резиденцијалног подручја и хомогеност становништва	134
3.4.2. Неформалне друштвене везе	137
3.4.3. Друштвена укљученост/искљученост	140

4. ПОТЕНЦИЈАЛИ ЗА ПОСТИЗАЊЕ СОЦИЈАЛНЕ ОДРЖИВОСТИ ГРАДА ПРЕД ИЗАЗОВИМА НЕОЛИБЕРАЛИЗМА	145
4.1. Државна интервенција у резиденцијалној сфери	146
4.2. Значај цивилног сектора у урбаним режимима	157
4.3. Квалитет друштвених односа на нивоу урбаних суседстава	168
5. АНАЛИЗА СТРАТЕШКОГ ПРИСТУПА ОСТВАРИВАЊУ КОНЦЕПТА СОЦИЈАЛНЕ ОДРЖИВОСТИ ГРАДА СА НАГЛАСКОМ НА ЗНАЧАЈУ УРБАНИХ СУСЕДСТАВА	174
5.1. Глобални стратешки принципи Уједињених нација	175
5.2. Стратешки принципи Европске уније и земаља чланица	187
6. ЗАКЉУЧАК	196
7. ЛИТЕРАТУРА	203
8. ПРИЛОЗИ	230
БИОГРАФИЈА АУТОРА	236

1. УВОД

Предмет анализе у овој докторској дисертацији је концепт социјалне одрживости града и могућности његове практичне остваривости на нивоу урбаних суседстава у контексту неолиберализма. Под појмом социјалне одрживости града подразумевам друштвене карактеристике и процесе који доприносе дугорочном функционисању града, што нарочито долази до изражаја на нивоу урбаних суседстава, а то су резиденцијална подручја унутар којих се развијају специфичне друштвене околности. Неолиберализам представља актуелну фазу у развоју капитализма, која је почела крајем седамдесетих година XX века, односно у време када је дошло до поновног јачања слободног тржишта као регулативног механизма, уз истовремено опадање значаја државне интервенције чији је циљ постизање општег благостања.

Циљ докторске дисертације је, најпре, да се систематизују идеје и концепти који одређују садржај појма социјалне одрживости града, посебно на нивоу урбаних суседстава. Такође, докторска дисертација има циљ да укаже на ефекте које неолиберална урбана политика има на социјалну одрживост града и да истакне могућности превазилажења њених неповољних утицаја. Теоријски допринос знању о претпоставкама остварења социјалне одрживости града веома је значајан за будућност града и урбаног друштва, с обзиром на изазове пред којима се они налазе.

У овој докторској дисертацији социјална одрживост града се посматра као независан концепт (слично McKenzie, 2004), који треба да омогући боље разумевање социопросторних неједнакости у савременом граду, у неолибералном контексту. Иако је на концептуалном плану појам одрживог града проширен од изворног еколошког и економског значења на социјалну димензију одрживости, неолиберална урбана политика има тенденцију да социјални аспект одрживости града подреди економским интересима. На тај начин се концепт социјалне одрживости града инструментализује како би се показало да постоји начелна и формална сагласност у погледу интеграције свих становника и резиденцијалних подручја у функционисање града, односно урбаног друштва. У пракси, међутим, на нивоу ужих резиденцијалних

целина и даље се продукују проблеми који продубљују социопросторне неједнакости. Главни разлог томе тражи се у доминацији тржишта и превласти економских интереса у урбаној политици, односно склоности предузетничке локалне власти да чини уступке актерима приватног сектора, који заступају интересе капитала. Проактивне развојне стратегије према грађанима свODE се на стратегије самосналажења, што код виших друштвених слојева доводи до приватизованих пракси и отуђења од употребе градског простора, а код најнижих слојева до гетоизације.

Одабрани фокус анализе је на урбаним суседствима, јер се управо на том нивоу могу идентификовати конкретни проблеми социјалне одрживости савремених градова. Истовремено, на нивоу суседства се могу препознати и потенцијали за подстицање социјалне одрживости града, у зависности од ширег друштвеног контекста. Рад се бави и анализом стратешких докумената, са циљем да открије да ли се концепт социјалне одрживости града адекватно операционализује, да ли се и на који начин предлаже решење одређених проблема на које указују академска истраживања и да ли се препознају потенцијали за остварење социјалне одрживости града који се јављају на нивоу урбаних суседстава.

У одређивању просторног оквира анализе у овој докторској дисертацији пошло се од чињенице да је неолиберализам потекао из земаља центра, и то из Уједињеног Краљевства и Сједињених Америчких Држава. Управо у овим земљама урбана политика је најближа неолибералном идеалном типу, а пошто је присутна још од краја седамдесетих година XX века, њени ефекти на социјалну одрживост градова већ су изражени на нивоу урбаних суседстава.

Имајући у виду да неолиберална пракса подразумева контекстуалне варијације, просторни оквир анализе је условно проширен на европске земље. Оне су, иначе, највише изложене англо-америчком утицају и у значајној мери следе неолибералне принципе, док истовремено задржавају контекстуалне специфичности засноване на искуству јаким социјалних режима из претходног периода. Занимљиво је да су европске државе у приближно исто време ушле у фазу рекомодификације – у развијеним капиталистичким земљама је дошло до редуковања социјалних програма

државе благостања, а постсоцијалистичке земље су се вратиле капиталистичком начину друштвене организације под утицајем околних земаља. Ово је условило развој европских градова у складу са принципима неолибералне урбане политике, чији је утицај на социјалну одрживост градова све чешће видљив на нивоу урбаних суседстава, посебно у градовима развијених капиталистичких земаља. Промене у постсоцијалистичким градовима условљене су и другим факторима, који нису стриктно везани за неолиберализам, због чега им се у анализи посвећује мање пажње. С обзиром на предмет и циљеве докторске дисертације, неолиберални контекст у апстрактнијем, идеалнотипском смислу важнији је од контекстуалних варијација.

Основна хипотеза у овом раду јесте да је сам приступ неолибералне урбане политике такав да производи фрагментацију градског простора и дезинтегрисаност његових саставних делова (урбаних суседстава која поседују неуједначене развојне потенцијале), што има негативне последице на социјалну одрживост града. Стога се димензије социјалне одрживости града анализирају на нивоу урбаних суседстава, и то управо оних која трпе највеће промене под утицајем неолибералне урбане политике, а то су центрификована суседства, ограђене заједнице, гетоизирана суседства и етничке енклаве.

Ова претпоставка ће бити допуњена увођењем других фактора који у конкретним друштвима, градовима или суседствима стварају механизме помоћу којих се ове непогодности могу превазилазити. Додатне претпоставке ће бити предмет анализе на три контекстуална нивоа.

Постигнути степен декомодификације, односно ослобођености система социјалне заштите од тржишта, представља најшири контекстуални ниво анализе. У том смислу може се претпоставити да држава, у зависности од модела социјалне заштите, у мањој или већој мери интервенише у резиденцијалној сфери како би заштитила интересе маргинализованог становништва (на пример обезбеђивањем социјалних станова за оне који су измештени током процеса центрификације).

Други контекстуални ниво је градски, где се посматра тип урбаног режима. Степен утицајности појединих актера може пресудно утицати на социјалну одрживост града. Овде посебно треба имати у виду развијеност цивилног сектора, у

оквиру којег средња класа има најзначајнију улогу. Претпоставка је да традиционално развијен цивилни сектор помаже градовима да одоле изазовима неолиберализма који имају тенденцију да произведу негативне ефекте на социјалну одрживост града.

Коначно, само суседство представља засебан контекстуални ниво. На социјалну одрживост града утиче врста доминантног капитала којим располажу становници одређеног суседства (економски, културни или социјални капитал, а у оквиру социјалног – везујући, премошћујући и повезујући социјални капитал). Претпоставља се да развијен социјални капитал становника значајно повећава социјалну одрживост суседства, али и града у целини.

За различите нивое анализе користиће се више извора података. Концептуална анализа се заснива на прегледу постојеће литературе о социолошким концептима који одређују садржај кључних појмова, а главни метод је анализа текста и контекста. Поступцима анализе и синтезе, елементи преузети из неколико сродних социолошких концепата (друштвена једнакост, хетерогеност, кохезивност, социјални капитал, партиципативност) допринеће стварању целовитог знања о принципима социјалне одрживости града, као и претпоставкама њихове реализације. Анализа претпоставки применљивости концепта социјалне одрживости града почива на секундарној анализи емпиријских налаза других истраживача, с обзиром на то да ће се у раду наводити искуства и проблеми који се јављају у градовима различитих земаља. Анализа стратешких приступа у примени концепта социјалне одрживости града базира се на прегледу релевантних стратешких докумената које су доносиле Уједињене нације и Европска унија.

У складу са предметом, циљевима и постављеним хипотезама у овој докторској дисертацији, излагање је подељено у одговарајућа поглавља и потпоглавља. Након уводног дела, следи поглавље „Основни појмови и теоријско-аналитички концепти“, које се бави анализом кључних појмова из наслова докторске дисертације (социјална одрживост града, неолиберализам и урбано суседство). Сваком од наведених појмова посвећено је доста аналитичке пажње јер се ради о сложеним концептима, који се могу тумачити на различите начине. На основу

концептуалне анализе изведена је појмовна матрица за анализу социјалне одрживости града на нивоу урбаних суседстава, што представља оригинални научни допринос ове докторске дисертације. У поглављу „Ефекти неолибералне урбане политике на социјалну одрживост града – анализа специфичних резиденцијалних подручја“ појмовна матрица се користи за анализу четири типа сегрегираних урбаних суседстава, која трпе највеће промене у неолибералном контексту, а то су центрификована суседства, ограђене заједнице, гета и етничке енклаве. Како би се избегло једнострано тумачење неолибералне праксе, у поглављу које носи назив „Потенцијали за постизање социјалне одрживости града пред изазовима неолиберализма“ говори се о могућностима за превазилажење негативних последица неолибералне урбане политике, при чему се истиче улога државне интервенције у резиденцијалној сфери, значај цивилног сектора у урбаним режимима и квалитет друштвених односа међу становницима урбаних суседстава. Затим, поглавље „Анализа стратешког приступа остваривању концепта социјалне одрживости града са нагласком на значају урбаних суседстава“ употпуњује проучавање социјалне одрживости града анализом стратешких докумената истакнутих наднационалних организација – Уједињених нација и Европске уније. Закључна разматрања о социјалној одрживости града крећу се на концептуалном, феноменолошком и стратешком плану, чиме се пружа свеобухватно тумачење овог недовољно истраженог, али све популарнијег концепта у оквиру парадигме одрживог развоја и урбаних студија.

2. ОСНОВНИ ПОЈМОВИ И ТЕОРИЈСКО-АНАЛИТИЧКИ КОНЦЕПТИ

2.1. ИДЕЈА ОДРЖИВОГ ГРАДА

Према званичним подацима Уједињених нација, више од половине светске популације је данас настањено у градовима. Процес урбанизације је захватио читаву планету, а константно повећање удела градског становништва очекује се и у будућности. Све већа концентрација становника у великим градовима обнавља веома значајно питање квалитета живота у граду, односно могућности да се релативно добар квалитет живота дугорочно одржи. То за собом повлачи бројне изазове у економском, еколошком и социјалном смислу. Познато је да градови као носиоци и актери глобалне економије и културе пружају бројне погодности за своје становнике, али је исто тако чињеница да предности градског живота нису равномерно распоређене међу припадницима различитих друштвених група, него напротив доприносе продубљивању јаза између богатих и сиромашних. Субстандардно становање, еколошки угрожена подручја и социјална депривација само су неки од проблема са којима се савремени градови суочавају. Као што је свака критична етапа у историји града била праћена утопијским замислима које су на себи својствен начин проналазиле идеално решење неповољне ситуације, тако и данас, пред изазовима популационог раста, економске и културне глобализације, еколошке кризе и сиромаштва, постоји визија о томе какав би град требало да буде.

Иако је појам „одрживи град“ релативно новијег датума, порекло саме идеје је много дубље. Идеја одрживог града заправо потиче из веома дуге традиције идеалних представа о граду, које су се јављале од античких времена, преко раних модерних, а затим и социјалистичких утопија, па све до визионарске идеје вртних градова и других урбаних утопија на самом почетку XX века. Континуирана тежња за успостављањем идеалне организације друштвеног живота у граду одраз је незадовољства постојећим стањем у великим градовима, док у исто време садржи имплицитно уверење да се до решења проблема може доћи применом одговарајућих мера урбане политике и планирања. Оно што је заједничко многим идеалним

представама града јесте холистички приступ организацији живота и функционисања градског система. Основна замисао је да квалитет живота у урбаној средини одређује више чинилаца, који су међусобно условљени и којима треба организовано и плански приступити. Одрживи град, као и његове претече, следи овај дискурс, тако да се кроз призму одрживости градског система посматрају многе карактеристике града: величина градске популације, управљање растом града, зелене површине, становање, саобраћајна повезаност, економска и политичка организација града, културни живот, итд.

Идеја одрживог града је проистекла из парадигме одрживости и одрживог развоја. Појам одрживост у савременом значењу први пут је употребљен почетком седамдесетих година XX века у оквиру еколошког дискурса који су развили тзв. зелени покрети. Постао је популаран под снажним утицајем еколошких лобиста и доминира у академским и политичким круговима од осамдесетих година XX века. Идеја одрживог развоја је афирмисана 1987. године, када је Светска комисија за окружење и развој Уједињених нација (тзв. Брунтланд комисија) објавила извештај под називом *Наша заједничка будућност*. Од тада се све чешће разматра однос између прихваћених модела развоја и неопходности заштите животне средине. Подстиче се међународна сарадња и постизање сагласности око кључних проблема који се тичу животне средине. У том смислу је нарочито важна *Агенда 21* из 1992. године, која представља оквир за институционалне промене и развијање инструмената подршке са циљем да принципи одрживости буду прихваћени у политичкој и пословној сфери.

Одрживост и одрживи развој су појмови који се у последње три до четири деценије све интензивније користе у различитим сферама друштвеног живота – у науци, политици, бизнису, свакодневним активностима. У највећем броју случајева, ови појмови се користе интуитивно и недовољно прецизно. Парадигма одрживог развоја ни у науци није јединствена и кохерентна, већ се иза њеног имена крију различите интерпретације проблема одрживости, са мноштвом дефиниција које је тешко операционализовати и око којих не постоји општа сагласност истраживача. Додатну пометњу на концептуалном плану уносе изведени појмови, као што су

различити аспекти одрживости (најчешће еколошка, економска и социјална одрживост) или одрживост појединих друштвених феномена (одрживи град, одржива пољопривреда, одрживи туризам, итд) (Мирков, 2012: 56).

У најопштијем смислу, одрживост или одрживи развој подразумева способност неког система да дугорочно функционише (Clayton and Radcliffe, 1997). Када је реч о одрживом развоју друштва или друштвених феномена као што је град, појам одрживост означава равнотежу еколошке, економске и социјалне димензије развоја (Rogers et al, 2008). Другим речима, одрживост подразумева нераскидиву везу између заштите животне средине, економског развоја и унапређења друштвеног живота. Да би одрживост била постигнута, важно је да овим трима компонентама буде пружена једнака пажња (Rogers et al, 2008: 42).

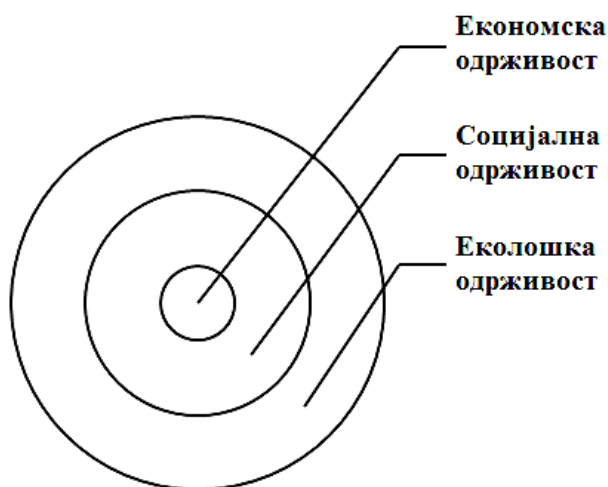
Ослањајући се на две познате схеме које визуелно дочаравају однос социјалне одрживости према доминантним димензијама одрживог развоја,¹ намера ми је да представим два приступа социјалној одрживости града који почивају на различитом тумачењу тог односа.

Прва схема одрживог развоја је дата у виду концентричних кругова који представљају еколошку, социјалну и економску димензију (Слика 1). Најшири круг је еколошка одрживост, јер је дугорочно функционисање екосистема неопходан (иако не и довољан) услов одрживог развоја. Унутар овог круга смештен је круг социјалне одрживости, који представља поље друштвеног система са свим његовим законитостима, развојним потенцијалима и ограничењима. У његовом окриљу је економска одрживост, која помоћу својих механизма управља из центра читавим развојем. Стиче се утисак да социјална одрживост остаје стешњена између преостале две димензије, које наизглед имају значајнију улогу. Овај визуелни приказ је користан као илустрација ширине и обухватности наведена три система. Економски

---

¹ Поред еколошке, економске и социјалне димензије одрживог развоја, неки аутори као засебне димензије наводе још и културну и политичку (или институционалну) димензију одрживости (на пример Пушић, 2001). Оне у овом раду, ипак, неће бити третиране појединачно јер се подразумева да су политика и култура интегрални делови друштвеног система који се не могу раздвојити од других елемената, за разлику од економског подсистема у којем заиста постоје законитости другачије од друштвених (на пример закони тржишта). У доминантном дискурсу одрживости економски подсистем има привилеговану позицију у односу на друге друштвене подсистеме, тако да се његова улога по правилу анализира издвојено (Мирков, 2012: 59-60).

систем је важан део друштвеног система, док је људско друштво један делић ширег екосистема (Мирков, 2012: 60).

Извор: O’Riordan, 1998

Слика 1. Ширина и обухватност одрживости три система

Извор: O’Riordan, 1998

Слика 2. Међусобна условљеност доминантних димензија одрживог развоја

Погледајмо сада другу, још популарнију схему одрживог развоја (Слика 2). Она у виду Венових дијаграма приказује три идентична круга (или елипсе) који се међусобно преклапају. Сваки елемент одрживости је представљен као засебно поље, што указује на појединачни значај све три димензије одрживог развоја. Преклапање поља означава међусобну условљеност ова три система, док заједнички подскуп у центру дијаграма одражава замисао да једино синергија сва три аспекта одрживости води одрживом развоју. Овај приказ је користан уколико желимо да илуструјемо улогу сложеног сплета узајамних утицаја и међузависности, а да притом задржимо представу о релативној аутономији сваког од наведена три система. У том смислу, социјална одрживост представља засебан концепт који подразумева одрживост друштвеног система, иако он сам има доста додирних тачака са еколошким и економским системом. Ово схватање се заснива на дугој традицији холизма, који све

димензије урбаног развоја посматра апсолутно равноправно и у међусобној интеракцији (Мирков, 2012: 60-62).

У прилог овој тези иде став да социјална одрживост нема много смисла ако се анализира одвојено од еколошке и економске одрживости, јер ове потоње две димензије заиста имају свој пандан у неодрживој пракси (апокалиптична предвиђања на основу еколошке неодрживости, банкрот као последица економске неодрживости), док се исто не може са сигурношћу тврдити за социјалну одрживост (различита друштвена уређења су успевала да се одрже упркос распрострањеном сиромаштву, великим друштвеним неједнакостима, социјалној неправди, тиранији) (Мирков, 2012: 61).²

Парадигма одрживог развоја обухвата два фундаментално супротстављена приступа одрживости – екоцентрични и антропоцентрични приступ (Barton, 2005a: 6). Антропоцентрични приступ прихвата друштвене творевине као датост, а идеју очувања природе заступа у контексту побољшања квалитета живота људи. Насупрот томе, екоцентрични приступ предност даје одржању екосистема, чак и онда када то захтева измену устаљеног начина живота људи.

Анализа доприноса градова одрживости или неодрживости изузетно је значајна (Mega, 2010: 15) – делимично због улоге коју градови имају у глобалном економском поретку (Sassen, 2005), а делимично због великих социјалних разлика у граду (Marcuse, 1989), које узрокују низ проблема као што су криминал, сукоби и немири.

Према једној од бољих дефиниција, „одрживи урбани развој се може дефинисати као процес синергетске интеграције и заједничке еволуције великих подсистема који чине град (економски, социјални, физички и еколошки), чиме се гарантује неоппадајући ниво благостања локалног становништва на дужи рок, без нарушавања могућности за развој околних подручја, доприносећи тиме смањењу

---

² Док наведене схеме и њихове варијације приказују само однос између основних димензија одрживости, комплекснији визуелни модели обухватају и временско-просторно одређење, односно наглашавају процесуалност и контекстуалну условљеност одрживог развоја, као и неопходност активног учешћа различитих актера у циљу достизања идеала одрживости (видети Moir and Carter, 2012).

штетних утицаја развоја на биосферу“ (Samagnì, 1998: 6). Дакле, одрживи урбани развој подразумева дугорочно и складно функционисање градског система, које се може пратити кроз три основне димензије: еколошку, социјалну и економску. Циљ одрживог урбаног развоја је дугорочно унапређење квалитета живота у граду у све три поменуте димензије.

Дефиниција одрживог урбаног развоја коју наводи Стивен Вилер добро је позната, али је сама по себи недовољно прецизна. То је „развој који унапређује дугорочно социјално и еколошко здравље градова и насеља“ (Wheeler, 2003). Мањкавост ове дефиниције почива на нејасности термина социјалног и еколошког здравља. Уместо да појам објасни, она уноси извесне недоумице у погледу постављеног идеала коме треба тежити. Аутор објашњава да су главни правци одрживог урбаног развоја очување животне средине, развој локалне економије у контексту економске глобализације и развијено цивилно друштво. Према Вилеру, кључна подручја одрживог урбаног планирања су:

1. *Управљање растом града и планирање употребе земљишта*, са нагласком на очувању пољопривредног земљишта и значајних природних хабитата;
2. *Урбани дизајн, који се односи на јавни простор*,³ улице, паркове, зелене површине, саобраћајну мрежу и слично;
3. *Становање у складу са потребама становника града*, приступачно за људе различитог социоекономског статуса;
4. *Саобраћај, који не загађује животну средину* и који је безбедан за грађане;
5. *Еколошка заштита и очување животне средине*, са циљем да се омогући коегзистенција човека са природом;
6. *Енергетска ефикасност и ефикасна употреба материје*, ради уштеде необновљивих ресурса;
7. *Зелена архитектура и грађевинарство*, као спој економске рационалности, здравијег окружења и естетских предности;

---

³ Овај аспект одрживог урбаног планирања је у највећој колизији са неолибералним тенденцијама, које воде ка све већој комерцијализацији и приватизацији јавног простора, за разлику од државе благостања, у којој је била постигнута највећа могућа доступност јавних простора.

8. *Једнакост и еколошка правда*, како би све друштвене групе имале приступ здравственој заштити, становању, образовању, запослењу и здравом окружењу;

9. Економски развој који би морао да *преиспита идеал економског раста*;

10. Становништво које се развија у складу са *мерама популационе политике*⁴ (Wheeler, 2004).

Идеја одрживог града је наследила многе проблеме и нејасноће садржане у општој теорији одрживог развоја, али је питање одређења између антропоцентричности и екоцентричности нешто јасније. Идеја одрживог града је настала под снажним утицајем антропоцентричног приступа одрживости, који почива на становишту да у средишту идеје одрживог развоја треба да буду човек и његове потребе.

Екстремни екоцентризам је у супротности са основним претпоставкама идеје одрживог града. Са тог становишта, израз „одрживи град“ је у ствари оксиморон, јер је град друштвена творевина која сама по себи представља негацију природе. У том смислу се екоцентрични приступ може сматрати антиурбаном идејом, која се такође надовезује на поједине утопијске замисли, у овом случају на представе дезурбаниста о развоју дисперзованих насеља (видети Вујовић, 1982: 69-73). Идеја одрживог града не припада тој традицији и њено тумачење би требало засновати на исправно постављеним темељима антропоцентризма. То је, међутим, поље које је дубоко идеолошки обојено и које захтева деконструкцију појма како би се избегле вредносне интерпретације које суштину друштвеног и урбаног развоја поистовећују са економским растом као универзалном тенденцијом, уместо да више пажње посвете развоју града „по мери човека“, уважавајући социјалну и културну разноликост градског становништва.

Парадигма одрживог развоја је настала у контексту деиндустријализације развијених земаља и убрзане индустријализације земаља у развоју, што је условило нову интернационалну поделу рада, која подразумева другачије механизме

---

⁴ Универзално одређење одрживог урбаног планирања обухвата и демографски аспект, пре свега због наглог пораста броја становника у градовима трећег света, што изазива бројне проблеме у домену социјалне одрживости града.

империјалистичког потчињавања некадашњих колонија у оквирима глобалне економије. Економски развијене земље, које су уједно политички веома утицајне, прихватиле су идеју одрживог развоја из малтузијанских разлога, посебно имајући у виду прекомерну потрошњу расположивих ресурса. Међутим, постоје запажања да се тежња за одрживим развојем убрзо претворила у реторику континуираног економског развоја и раста (према Cheney et al, 2004: 227). Могућност обнављања природних ресурса у условима економског раста била је идеја водиља многих присталица идеје одрживог развоја. Првобитно истицана еколошка питања постала су подређена глобалној тежњи за привредним растом и повећањем профита. Тако је у употребу ушао појам „одрживи раст“, који је требало да замени појам одрживи развој,⁵ јер је циљ био да се идеја одрживости прилагоди тако да буде прихватљива за представнике великих светских компанија, чија је сарадња у заштити животне средине била неопходна. Отуда не треба да чуди постојање две интерпретације одрживости које заступају различите интересне групе – они који се залажу за социјалну и еколошку правду и они који штите интересе крупног капитала.

Овде се намеће питање односа између идеје одрживог развоја и неолибералне идеологије. Временско подударење јачања одређене интерпретације унутар дискурса одрживости са успостављањем нове фазе у развоју капитализма је индикативно. Наиме, доминантна интерпретација теорије одрживог развоја све је ближа неолибералној утопији. Ипак, постоји начин да се неолибералне претпоставке на концептуалном плану избегну, јер сама идеја одрживости није вредносно обојена, али поједине њене интерпретације јесу.

Неолибералне тенденције глобалне економије, с једне стране, и све већа еколошка забринутост, с друге стране, допринеле су стварању редукционистичких интерпретација идеје одрживог развоја, у којима је нагласак или на економској или на еколошкој димензији. Иако је социјална одрживост неопходна за одрживи развој,

---

⁵ Појмови раст и развој битно се разликују. Док раст подразумева квантитативно увећање уз помоћ додатне материје, развој представља квалитативну промену до које долази захваљујући унутрашњим потенцијалима (Де Жарден, 2006: 152). Појам друштвеног развоја не мора нужно имати вредносно позитивну конотацију, за разлику од појмова друштвеног прогреса (напредовања) или регреса (назадовања) (видети Поповић и Ранковић, 1981: 147).

њој није било посвећено довољно пажње у академским радовима и стратешким документима. Перманентно запостављање социјалног аспекта одрживости у односу на еколошка и економска питања одраз је идеолошких (пре свега неолибералних) уплива у тумачењу ове идеје. Повољан тренутак за истраживање проблема социјалне одрживости наступио је крајем деведесетих и почетком две хиљадитих година, када је препозната потреба да се надоместе оне функције које је својевремено обављала држава благостања, а које су препуштене деловању других актера, посебно цивилног сектора (Мирков, 2012: 59).

Проучавање социјалне одрживости савремених градова на концептуалном, феноменолошком и стратешком плану захтева разумевање ширег друштвеног контекста, који је значајан за сва три нивоа анализе, те је наредно поглавље посвећено објашњењу друштвених промена до којих је дошло у периоду неолиберализма, са посебним нагласком на принципима неолибералне урбане политике.

2.2. НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ И ПРИНЦИПИ НЕОЛИБЕРАЛНЕ УРБАНЕ ПОЛИТИКЕ – (НЕ)МОГУЋНОСТ РЕАЛИЗАЦИЈЕ ИДЕЈЕ ОДРЖИВОГ ГРАДА

2.2.1. Неолиберализам – теорија, идеологија, политика

Социјална одрживост града се у овој докторској дисертацији посматра у неолибералном контексту, имајући у виду да он одређује развој самог концепта, затим преобликује социјални карактер савремених градова (посебно у Европи и САД, које чине просторни оквир анализе) и утиче на формирање стратешког приступа водећих наднационалних организација. Под неолиберализмом се подразумева фаза у развоју капитализма почев од седамдесетих година XX века, када је светска економија запала у структуралну кризу (Duménil and Lévy, 2005: 9), а његове главне карактеристике су опадање значаја државне интервенције зарад постизања општег благостања и поновно јачање принципа саморегулисаног тржишта и слободне конкуренције.

Постоји неколико фаза интеграције економског и политичког подсистема у капитализму: од облика снажније интегративне улоге „меркантилне државе“, преко „фазе“ наглашене саморегулативне улоге тржишта у „либералном“ периоду, па затим јачања „интервенционистичке“ државе током XX века, до савременог „неолибералног“ периода (када поново расте економска улога државе) (Лазих, 2011: 31).

После Првог светског рата, европске земље су напустиле идеју слободне трговине и тржишне економије по систему *laissez-faire* и окренуле се протекционизму, државном интервенционизму и регулисаном тржишном систему. Државне интервенције су добијале све важнију улогу током Велике депресије почетком тридесетих година XX века, затим у припремама за рат и током Другог светског рата (упор. Беренд, 2009: 55-56). Убрзо је у Западној Европи почео да се ствара нови економски систем заснован на државном интервенционизму. Једна од најважнијих активности интервенционистичке државе била је политика општег

благостања, која је вукла корене из послератног концепта социјалне солидарности и социјалног грађанства (Беренд, 2009: 259). Појам државе благостања означава „виши степен легитимне државне интервенције чији је циљ повећање опште добробити“ (Leibfried and Obinger, 2001: 1). Под тим се обично подразумева развијен систем социјалне заштите, који директном провизијом добара и услуга ублажава неједнакости у друштву. Западноевропске земље су увеле строгу политику прерасподеле прихода, при чему је до изражаја дошла редистрибутивна улога државе. Више од половине трошкова државе општег благостања у Западној Европи била је намењена за редистрибуцију прихода у оквиру животног циклуса појединца (осигурање, пензије и образовање) (Беренд, 2009: 270). Све до осамдесетих година XX века, у Европи је владало мишљење да држава мора имати битну улогу у економији и да она мора неутралисати негативне друштвене утицаје тржишта (Беренд, 2012: 10).

Неолиберализам подразумева приврженост принципима неокласичне економије, која се појавила у другој половини XIX века захваљујући радовима Алфреда Маршала (Alfred Marshall), Вилијама Стенлија Џевонса (William Stanley Jevons) и Леона Волраса (Leon Walras), са циљем да замени класичне теорије Адама Смита (Adam Smith), Дејвида Рикарда (David Ricardo) и Карла Маркса (Karl Marx) (нав. према Harvey, 2005: 20). Неолиберална доктрина се заснива на реафирмисању класичних поставки индивидуалне слободе, заштите приватне својине, тржишно оријентисаног развоја и предузетништва. Супротстављена је теоријама (велике) државне интервенције у привреди, као што је теорија Џона Мајнарда Кејнса (John Maynard Keynes), која је дошла до изражаја тридесетих година XX века као одговор на Велику депресију, а која је после Другог светског рата била идеја водилца многим креаторима политике (Harvey, 2005: 20-21).

Теоријско утемељење неолиберализма потекло је из бечке економске школе (Фридрих Хајек – Friedrich Hayek) и чикашке економске школе (Милтон Фридман – Milton Friedman). Под идејом слободе и слободног тржишта, економисти неолибералне оријентације оштро су оспоравали државне интервенције, регулативе, државно власништво и државу општег благостања (Беренд, 2009: 314). Према Хајеку,

једина улога централне власти је да заштити индивидуалну слободу, слободна тржишта и слободну конкуренцију, јер државна контрола цена и плата у крајњој линији води незапослености. Државну интервенцију Хајек види као „пут у ропство“.

Милтон Фридман се такође противио ширењу регулативне улоге државе, укључујући и државу општег благостања, те је предложио приватизацију разних владиних функција. Његово је мишљење да је саморегулишуће тржиште најбољи извор људског благостања, имајући у виду да оно може да обезбеди здравствену заштиту, пензије и разне врсте осигурања, док државне интервенције на тим пољима подривају конкуренцију, повећавају цене и смањују ефикасност (Беренд, 2009: 315).

Ослањајући се на идеју класичног либерализма о држави „ноћном чувару“, Роберт Нозик (Robert Nozick) је заступао тезу „минималне државе“, чија је улога ограничена на заштиту грађана од насиља, крађе, преваре, непоштовања уговора и слично. Нозик објашњава да је анархију у природном стању спонтано заменила минимална држава, а даље ширење моћи државе сматра морално неоправданим, јер се тиме крше природна права грађана. По њему, опорезивање у сврху финансирања социјалних услуга представља неку врсту присилног рада за државу и у том смислу је неправедно према пореским обвезницима (Nozick, 1974: 169).

За разлику од претходног кејнзијанског система, када је постојао консензус око главних принципа државе благостања и када је државна провизија добара и услуга сматрана решењем многих проблема, неолиберализација привреде и друштва покренула је дискусију о томе колико је интервенција државе проблематична са аспекта тржишне регулације и слободне конкуренције. Између осталог, наводи се да држава благостања омета економски раст, подстиче незапосленост и угрожава међународну конкурентност (Leibfried and Obinger, 2001: 2).

Иван Беренд (Iván Berend) примећује да је неолиберална школа своје смернице и програм представила у изразито идеолошком облику који је стекао велику популарност (Беренд, 2009: 316). По њему, успостављена је готово догматска вера у једини ваљан, једнообразан и универзални модел идеализованог система *laissez-faire*. Повратак поједностављеној класичној либералној школи у екстремном облику понудио је нову политичку основу, касније познату као тржишни

фундаментализам. Данас је неолиберална економија најмоћнији идеолошки тренд (Беренд, 2012: 103-104).

Пјер Бурдије (Pierre Bourdieu) тумачи неолиберализам као спровођење у праксу једне утопије која је преиначена у политички програм, али која, уз помоћ економске теорије на коју се позива, долази до тога да се поима као научни опис стварности (Бурдије, 1999б: 107). Он такође истиче да је неолиберални дискурс најсличнији психијатријском дискурсу у лудници, како га је описао Ервин Гофман – то је један „снажан дискурс“ иза којег стоје све снаге једног универзума односа снага (Бурдије, 1999б: 108).

Као што је Дејвид Харви (David Harvey) приметио, да би одређени начин мишљења постао доминантан, мора се усавршити концептуални апарат који се позива на нашу интуицију и инстинкте, на наше вредности и жеље, као и на могућности карактеристичне за друштвени свет у којем живимо. Ако се покаже као успешан, тај концептуални апарат постаје утиснут у здраворазумско мишљење као нешто што је задато и што не подлеже преиспитивању (Harvey, 2005: 5). Тако је неолиберализам освојио наклоност многих захваљујући идеји слободе, која представља универзалну друштвену вредност.⁶ Међутим, слободе које отелотворује неолиберална држава заправо одражавају интересе власника, приватних предузећа, мултинационалних корпорација и финансијског капитала, а не обичних грађана (Harvey, 2005: 7). У таквој ситуацији је тешко одупрети се снажној неолибералној парадигми према којој у сваком процесу постоје добитници и губитници, и прећи на парадигму одрживости према којој сви треба да буду добитници (Barton, 2005а: 8).

Неолиберализам се најпре појавио у земљама центра, а затим се ширио ка периферији (Duménil and Lévy, 2005: 9). Често се као формални почетак превласти неолиберализма у економској политици наводи победа Маргарет Тачер на изборима

---

⁶ У том погледу је неолиберализму веома близак либертаријанизам, филозофско становиште по коме је слобода појединца најважнија друштвена вредност (Гомка, 2004: 225). Либертаријанизам настоји да заштити права која природно припадају сваком појединцу и која постоје независно од државе, а то су права на живот, слободу и својину (Boaz, 1997: 2). Основна разлика између неолиберала и либертаријанаца састоји се у томе што неолиберали инсистирају на економском либерализму, док либертаријанци заступају идеју слободе у свим сегментима друштвеног живота, а једнаку пажњу посвећују економском, политичком и социјалном либерализму (приватна својина, дерегулисано тржиште, политичке слободе, могућност избора, слободно расуђивање, слободна воља и слично).

у Уједињеном Краљевству 1979. и Роналда Регана у САД-у 1980. године (Palley, 2005: 24). Намера конзервативних странака на власти била је да деловање државе благостања замене слободном, потпуно тржишно оријентисаном економијом. Ова „тржишна револуција“, како је називају Лајбфрид и Обингер, утицала је да неолиберална идеологија постане значајно заступљена како међу научним посленицима, тако и међу званичницима многих земаља света (Leibfried and Obinger, 2001: 2).

Са реструктурирањем државе благостања и друге развијене земље су се нашле пред изазовима неолиберализма. Неолибералне реформе су постале уобичајене после онога што је Стиглиц (Stiglitz) назвао „чистком“ од свих кејнзијанских утицаја, коју је спровео ММФ 1982. године. Од тада ММФ и Светска банка пропагирају „фундаментализам слободног тржишта“ тако што од задужених земаља, у замену за репрограмирање дуга, захтевају тзв. „структурно прилагођавање“ у виду институционалних реформи које обухватају смањење трошкова за социјална давања, флексибилније законе тржишта рада и приватизацију (Harvey, 2005: 29). Неолиберална идеологија је постепено завладала у државама широм европског континента, укључујући и постсоцијалистичке земље Централне и Источне Европе, као и на другим континентима.

2.2.2. Неолиберална држава – од редистрибутивне ка регулативној функцији

С обзиром на то да је социјална одрживост града у значајној мери везана за политику редистрибуције, која се у периоду неолиберализма постепено напушта, за даљу анализу је важно разумети промене до којих долази са успостављањем неолибералне државе.

У теоријском смислу, улогу неолибералне државе је релативно лако одредити. Она користи свој монопол над легитимном употребом насиља како би заштитила индивидуалне слободе, права приватне својине, владавину закона и

несметано функционисање институција слободног тржишта и слободне трговине. У ствари, неолиберална држава представља једну нестабилну и противречну политичку форму (Harvey, 2005: 64), која током процеса неолиберализације често прибегава ауторитарним и репресивним мерама. Суочена са друштвеним покретима који захтевају заштиту колективних интереса, неолиберална држава је приморана да интервенише, а с времена на време користи репресивне методе, од убеђивања и пропаганде до физичке силе (Harvey, 2005: 69-70). Слобода народних маса се ограничава зарад заштите слобода мањине која управља процесом неолиберализације. На основу овога Харви закључује да су неолиберали у суштини сумњичави према демократији као облику владавине, будући да је она у правом смислу могућа само у условима релативног материјалног богатства уз снажно присуство средње класе, док у супротном владавина већине представља потенцијалну претњу остварењу индивидуалних права и слобода (Harvey, 2005: 66). Зато се неолиберали залажу за управљање преко експерата и елита.

Противречност између идеалнотипског схватања неолибералне државе и њеног функционисања у пракси може се разумети и на основу начина опхођења државе према неуспеху појединих актера на тржишту, посебно кад је реч о финансијским институцијама. Интервенисање државе на тржишту и спасавање финансијских институција које се нађу у невољи није у складу са ортодоксном неолибералном теоријом, према којој лоше инвестиције треба да буду кажњене губицима. Неолиберална држава је приморана да гарантује интегритет и солвентност значајних финансијских институција, пошто на њима почива монетарна политика која је у основи државне политике. Неолиберална држава не може да толерише масовне финансијске губитке, без обзира на то да ли су саме финансијске институције одговорне за такво стање. У пракси је утицај државе често био коришћен за спасавање великих компанија и спречавање погубних последица лоших финансијских одлука (видети Harvey, 2005: 73). Тенденција појединих држава, посебно САД, да штите финансијске интересе и увек стоје у приправности, истовремено промовише и одражава консолидовање моћи више класе у овим државама (Harvey, 2005: 74). Њихови пословни неуспеси се по правилу надокнађују

новцем пореских обвезника, чиме се директно умањују расположива средства за финансирање социјалне заштите, образовања, здравства, улагање у колективну потрошњу суседстава и слично, што су битне претпоставке социјалне одрживости града.

Иако је у неолиберализму лична слобода загарантована, сматра се да је појединац сам одговоран за сопствено напредовање, па и за неприлике у којима се налази. Успех или неуспех појединца тумачи се предузетничким особинама или личним слабостима, а не системском условљеношћу индивидуалне акције. Овај принцип се проширује на подручје социјалне заштите, образовања, здравства и пензија (Harvey, 2005: 65). Држава полако напушта ове секторе или своје деловање своди на минимум, јер неолиберали истичу да јавни сектор треба приватизовати и дерегулисати.

Од седамдесетих година XX века, неолиберална мисао обнавља идеју да не треба држава непосредно да обезбеди „јавна добра“ или „јавни простор“, као што је био случај у периоду државе благостања. Напротив, међу заговорницима неолиберализма преовладава мишљење да сва јавна добра која су створена за време кејнзијанског режима морају бити приватизована, укључујући јавно становање, паркове, саобраћај и комуналне услуге (Angotti, 2008: 12).

Приватизација капитала је за неолиберале веома значајна како би се избегла „трагедија заједничке имовине“, пошто су људи склони да претерано експлоатишу заједничке ресурсе и да се према њима понашају неодговорно (Harvey, 2005: 65). Конкуренција између појединца, предузећа или територијалних ентитета је најважнија врлина. Преовладава мишљење да се и сиромаштво најбоље може елиминисати увођењем слободног тржишта и слободне трговине. Ово би требало да се односи и на сиромашна градска подручја.

Међутим, у пракси се показује још једна контроверза неолибералне политике, а то је неуспех тржишта да спречи активности које су усмерене против животне средине и рањивих друштвених група. Дејвид Харви наводи пример великих компанија које избегавају да плате пуне трошкове свог пословања и преносе своје обавезе изван тржишта. Тако долази до загађења животне средине, али и до снажне

маргинализације већ осиромашеног становништва угрожених градских подручја. Већина неолиберала признаје да овај проблем постоји, али се и даље противе чак и ограниченој државној интервенцији, односно предлажу да држава, у крајњем случају, спроводи мере преко тржишних механизма, као што су увођење пореских намета или подстицаја, трговање правима загађивања и слично (Harvey, 2005: 67-68).

Према типологији Еспинг-Андерсена, у капиталистичким земљама су се током кејнзијанског периода издвојила три режима социјалне заштите: либерални, корпоративни и социјалдемократски. Ови режими подразумевају квалитативно различите односе између државе, тржишта и породице (Esping-Andersen, 1990: 26), који су настали као структурни продукти у наведеном периоду. Либерални режим државе благостања (САД, Канада и Аустралија) подстиче тржишну регулацију, било пасивно – гарантовањем само минимума егзистенцијалних услова свим људима, или активно – пружањем олакшица приватном сектору. Корпоративни режим државе благостања (Немачка, Аустрија, Француска, Италија) настоји да обезбеди заштиту од ризика које подразумева тржишна економија очувањем традиционалних институција социјалне сигурности, као што су породица и црква. Према принципу субсидијарности, корпоративна држава се бави само оним питањима која не могу да буду решена на нивоу ових институција. Социјалдемократски режим државе благостања (Шведска, Норвешка) промовише универзализам социјалних права и једнакост у погледу највиших стандарда (а не само минималних услова) задовољења човекових потреба (Esping-Andersen, 1990: 26-27). У периоду неолиберализма се наведени идеални типови редефинишу, иако међу њима остају видљиве разлике услед институционалне инерције, односно значаја „пређеног пута“.

Барлоу и Данкан (Barlow and Duncan) су Еспинг-Андерсенову поделу применили у области становања и употребе земљишта. Установили су да у либералним државама водећу улогу имају велики инвеститори који предузимају спекулативни развој, у социјалдемократским системима је у значајној мери присутна државна интервенција, док су корпоративне државе негде између (нав. према Whitehead, 2003: 50).

Неолиберална пракса је знатно разноврснија кад је реч о институционалним решењима и стварној позицији државе. Компаративна политичка економија разликује:

1. координисане тржишне економије (већина европских земаља) и
2. некоординисане тржишне економије (на првом месту САД) (Kazerooni, 2005: 14).

Разлика између ова два идеална типа састоји се у томе да ли је тржиште слободно од државне интервенције или је у извесној мери присутна координација тржишта од стране државних актера. Некоординисане тржишне економије Уједињеног Краљевства и Сједињених Америчких Држава биле су подложније успостављању неолибералног режима, него што је то био случај са координисаним тржишним економијама, које се типично јављају у социјалдемократским друштвима Скандинавије. Тако су некоординисане тржишне економије још крајем седамдесетих година XX века спровеле *неолиберални режимски заокрет*, а координисане тржишне економије су током осамдесетих и деведесетих година постепено примењивале *неолиберално политичко прилагођавање*. Бивше социјалистичке земље су након пада Берлинског зида углавном почеле процес *неолибералне системске трансформације*, што се сматра победом неолиберализма над алтернативним друштвеним и привредним уређењем (упор. Jessop, 2002a: 110-111).

Боб Џесоп објашњава да прилагођавање глобалном неолиберализму подразумева различите стратегије на националном и локалном нивоу, које се, у зависности од „пређеног пута“, приближавају једном од четири идеална типа режима акумулације и регулације у постфордизму,⁷ а то су неолиберализам, неоетатизам, неокорпоративизам и неокомунитаризам. С обзиром на мултискаларни карактер управљања, према којем је принцип државоцентричности превазиђен (Jessop, 2002b: 112), није неопходно да национални и субнационални нивои власти примењују исте

---

⁷ За разлику од фордизма, режима акумулације у којем се економски раст постиже масовном производњом и масовном потрошњом, у постфордизму као режиму акумулације економски раст се заснива на флексибилној производњи и индивидуализованој потрошњи. Период фордизма је почео после Другог светског рата и временски се подудара са кејнзијанским режимом регулације, а период постфордизма траје од осамдесетих година XX века, упоредо са успостављањем неолибералног режима регулације.

стратегије прилагођавања глобалном неолиберализму. Могуће је да на националном нивоу преовладава чиста неолиберална стратегија, а на нивоу града неоекономски, неокорпоративни или неокомунитарни модел прилагођавања и у оквиру њега контекстуално специфични социјални програми.

Насупрот неолибералној идеологији, која подразумева да тржишне силе делују у складу са законитостима без обзира на то где су примењене, Бренер и Теодор наглашавају „контекстуалну укорененост“ пројеката неолибералног реструктурирања (Brenner and Theodore, 2002: 4). Под тим подразумевају условљеност наслеђеним институционалним оквирима, политичким режимима, регулационим праксама и политичким борбама на националном, регионалном и локалном нивоу. Адекватно разумевање „стварно постојећег неолиберализма“ захтева уважавање контекстуално специфичних интеракција између наслеђених институционалних аранжмана и пројеката тржишно оријентисаног развоја.

Који модел је успостављен (или ће бити успостављен) као доминантан зависи од идеологије и прихваћених друштвених вредности (као што су солидарност, социјална правда и социјална права), али и од класне мобилизације (формирање класно-политичких коалиционих структура) и историјско-институционалног наслеђа (Петровић, 2004: 28).

2.2.3. Регулациона теорија, урбани режими, јавно-приватно партнерство

У многим европским земљама је до краја седамдесетих и почетка осамдесетих година XX века доминирао фордистички режим регулације или модел организованог капитализма, чија су битна обележја, између осталог, јака социјална држава и значајна колективна потрошња (Петровић, 2009: 21). Према регулационој теорији, разградња фордистичког режима током осамдесетих година није погодила само економски подсистем, него је захтевала нови облик политичке и социјалне регулације, за чије успостављање је потребно извесно време. Ова теорија је изразито

критички оријентисана према неолиберализму у његовом чистом облику, јер се тржишни фундаментализам тумачи као снажна препрека успостављању новог режима регулације у постфордистичком периоду (Петровић, 2014: 21).

Регулациона теорија указује да капиталистички систем може бити уређен на различите начине с обзиром на контекстуалне специфичности друштва. Режим акумулације капитала подразумева такав склоп макроекономских односа који истовремено омогућава проширену акумулацију капитала и релативно стабилно функционисање система у датим околностима. То значи да међусобна усклађеност производње и потрошње није инхерентно обележје капитализма, већ је потребан низ правних, социјалних и културних норми које регулишу његово несметано функционисање. Оне нису првенствено установљене да одржавају режим акумулације капитала, али могу имати такав ефекат и у том случају настаје режим регулације. Ова теорија представља покушај превазилажења недостатака економског детерминизма уважавањем значаја осталих подсистема у друштву (Вујовић и Петровић, 2005: 53).

Регулационој теорији је веома блиска Полањијева теза да друштво увек тежи да ограничи деловање слободног тржишта, јер саморегулативно тржиште има тенденцију да угрожава опстајање заједништва и солидарности који чине основу сваког друштва. Регулисање тржишта може бити институционализовано, као што је био случај у држави благостања, али може доћи и до спонтане „самозаштите друштва“ од неповољног утицаја тржишних механизма (Полањи, 2003: 133).

У периоду неолиберализма приметан је прелаз „од владања ка управљању“ (Maier, 2006: 131), који подразумева реструктуирање моћи националне државе преносом појединих овлашћења на супра и субнационалне нивое власти, уз истовремену сарадњу са недржавним актерима (пословни кругови, стручњаци, грађани). Државни актери и даље имају значајну моћ, али не и потпуну аутономију у одлучивању. У циљу подизања ефикасности и ефективности јавне политике, постепено се напушта модел „владања“, којем је био својствен командно-контролни приступ одлучивању, и прелази се на модел „управљања“, који почива на

предузетничким способностима државних актера и њиховој спремности да сарађују са другим актерима (шире у Петровић, 2012: 88-89).

Концепт урбаног режима, који је изведен из регулационе теорије, а користи се за разумевање промена управљања градовима у периоду неолиберализма, подразумева међусобну зависност државних и недржавних актера, њихову сарадњу, усаглашавање интереса и координацију деловања. Режим је неформална, а ипак релативно стабилна коалиција која има приступ институционалним ресурсима, што јој омогућава континуирану улогу у управном одлучивању (Stone, 1989; нав. према Stoker, 1995). Режим се формира без свеобухватне структуре владања, по принципу мреже чије ефикасно деловање почива на свести њених чланова о нужности сарадње и одговарајућих социјалних трансакција. Два кључна актера су изабрани политички функционери и пословни кругови, иако се често истиче и улога стручњака и грађана. У зависности од степена утицаја различитих актера могуће је правити и класификације урбаних режима. Сложеност и фрагментираност савремених урбаних система ограничавају моћ државе као актера локалне власти или контроле. Да би биле делотворне, владе морају удружити своје ресурсе са другим актерима. Тако пословни кругови често добијају повлашћену позицију у креирању урбане политике, јер они управљају одлукама које се тичу инвестиција и ресурса пресудних за општу добробит. Институције централне и локалне власти имају пре свега регулативну улогу, што значи да оне: 1) координирају односе између различитих актера, 2) регулишу алокацију ресурса и 3) структуришу конфликте (Kazepov, 2005: 9).

У складу са теоријом урбаног режима, Харви констатује да је дошло до транзиције од менаџерског ка предузетничком типу градске управе (Harvey, 2002). Улога локалне власти више није да она директно обезбеди одређена добра и услуге (менаџерски тип), већ су добра и услуге грађанима доступни на тржишту. Притом, и сама локална власт постаје тржишни актер (предузетнички тип). Предузимљивост локалне власти подразумева њену способност да привуче значајна финансијска средства и да повећа потрошњу градског простора. У средишту новог приступа лежи замисао о партнерству јавног и приватног сектора, који се усредсређују на свој непосредни политички и економски циљ, а то је инвестирање у локални економски

развој. Стратегија обнове (инвестирање у физичко побољшање градске средине, центрификација, индустрија забаве, организовање градских фестивала) заснива се на тежњи да се побољша конкурентска позиција града, у свим типовима урбаног режима, што може условити запостављање социјалне одрживости града.

„Јачина слабости државе“ (Kohler-Koch, 1996) огледа се у њеној способности да успешно сарађује са осталим актерима и координира њихово деловање. Веома је битно да влада има подршку и поверење кључних актера, односно да они у њој виде поузданог партнера. Тек тада ће актери преузети на себе део одговорности за остварење заједничких циљева, а постигнути договори ће бити реализовани. У супротном, влада неће моћи да спроведе свој политички програм.

Упркос подстицању сарадње између организација цивилног друштва, државних актера и тржишних институција, јавно-приватна партнерства су под великим утицајем неолибералне идеологије, те се њихов рад све више заснива на предузетничким уместо на социјалним критеријумима (Mauger, 2006: 132), што је у складу са тенденцијом запостављања социјалне у односу на економску димензију одрживости града у периоду неолиберализма. То постаје једно од основних обележја неолибералне урбане политике, којој је посвећен наредни одељак, посебно имајући у виду измењени приступ решавању проблема урбаних суседстава.

2.2.4. Неолиберална урбана политика

За остварење социјалне одрживости града, као једног од битних аспеката холистичког приступа урбаној одрживости, пресудна је урбана политика, будући да је реч о „процесу доношења одлука о градском организовању и уређивању градског живота“ (Пушић, 1997: 369). Остваривање социјалних права, међу којима је веома значајно право на стан и безбедно окружење, у већем или мањем степену (зависно од типа социјалне државе) гарантовано је мерама урбане политике (на пример кроз

провизију добара колективне потрошње). У периоду неолиберализма, међутим, присутна је већа или мања разградња социјалних аспеката урбане политике.

Нова економска политика се одразила на социјалну и урбану политику, које почињу да примењују проактивни и предузетнички приступ, окренут превасходно креирању услова за развој некретнина и профитабилних улагања. Урбана обнова у том смислу постаје само посредни циљ, јер се јавља као неопходни предуслов за регенерацију урбане економије, која је приоритет. Овај преокрет у урбаној политици има одређене импликације на социјалну одрживост града, које је потребно испитати на нивоу урбаних суседстава, будући да су ужа резиденцијална подручја предмет програма ревитализације урбане политике обележене идејама неолиберализма.

Неолиберализам у урбаној политици позива на приватизацију, дерегулацију и децентрализацију. Ове процесе не треба схватити као потпуно повлачење државе јер она донекле задржава своју регулативну улогу, односно обезбеђује услове и спроводи контролу деловања осталих актера. Приватизација подразумева повећање значаја приватног сектора и тржишно оријентисани развој у свим сегментима урбаног система. Деререгулацијом се редефинише улога јавног сектора у домену заштите општег интереса, што значи да услуге више нису у монополу државе. Децентрализација подразумева пренос владиних надлежности на локалне власти и цивилно друштво (Петровић, 2009: 76-77).

Постоје различита мишљења о оваквом правцу развоја. Критичари сматрају да он неповољно утиче на социјалну одрживост града, будући да сам не може да гарантује постизање друштвене једнакости и социјалне правде. Напротив, друштвена једнакост и социјална правда би морале да буду предуслови за локалну аутономију и успешну децентрализацију (Séguin and Germain, 2000: 39), а то су питања којима би требало да се бави држава.

Питања дистрибуције у неолибералној урбаној политици, питања која су у претходној фази развоја државе била смештена унутар дискурса социјалних права и потреба, постала су конструисана као уже економски проблеми. Социјална рационалност (редистрибуција прихода и смањивање неједнакости) уступила је место економској рационалности (максимизирање добити), те су на тај начин

расположиви ресурси преусмерени у оне области које имају јасне профитабилне потенцијале (Tonkiss, 2003: 594). Упркос неолибералној реторици о повлачењу државе, систематска контрола градског простора од стране владе постала је кључна за имплементацију неолибералне урбане политике (Mitchell, 2004: 131).

Превладавање економских интереса утицало је на промену фокуса урбане политике – од санирања градског сиромаштва ка ревитализацији урбаних суседстава. У периоду доминације државе благостања урбана (и социјална) политика је била област интервенције у циљу компензације негативних ефеката тржишта и структурних неједнакости, чиме је држава преузимала одговорност за тржишно неуспешне појединце, суседства, градове или читаве регионе. Неолиберали, напротив, сматрају да је принцип солидарности и директне социјалне помоћи неефикасан у решавању проблема сиромаштва (видети Cochrane, 2007: 51). Према њиховом мишљењу, све друштвене групе су саме одговорне за сопствени социоекономски положај. Сиромашне једино треба подстицати да се ефикасније реинтегришу у тржиште рада, где се примењују критеријуми тржишта и продуктивности, уместо критеријума социјалних права и редистрибуције. Овакав приступ је нарочито изражен у оквиру америчког модела неолибералне урбане политике, који полази од идеје да се свако мора борити за себе, удружујући се са себи сличнима (шире у Петровић, 2009: 136-139).

С обзиром на велике друштвене неједнакости у граду, које се просторно манифестују преко резиденцијалне сегрегације и социопросторне искључености, урбана политика треба да има за циљ побољшање положаја маргинализованих група и њихову интеграцију у шире градске оквире. Познато је да друштвена искљученост није само последица сиромаштва или недостатка материјалних средстава, већ се она јавља услед неадекватне друштвене међуповезаности, која представља значајну димензију индивидуалне и колективне депривације у великим градовима. Стога је неопходно да урбана политика својом стратегијом обухвати и ту врсту проблема.

Оживљавање интересовања за идеје локалне заједнице, самопомоћи и узајамности преко концепта социјалног капитала приказује се као средство да се урбана политика позабави депривацијом, угроженима и друштвеном искљученошћу

(Forrest and Kearns, 2001: 2138-2139). Пошто се полази од претпоставке да би грађански активизам требало да омогући директније узимање у обзир потреба и интереса грађана као непосредних корисника, инсистира се на грађанској партиципацији као суодговорности, али се превиђа асиметричност моћи различитих друштвених група у граду, што се очитава и у социјалном капиталу којим они располажу. Модел управљања, у принципу, претпоставља могућност равноправног учешћа свих грађана у одлучивању, али у пракси право приступа није увек егалитарно и транспарентно за све друштвене групе (Жоа и Шулер, 2005: 253). Нови оквир за решавање проблема сиромаштва и све већих друштвених неједнакости у граду само наизглед подразумева мобилисање нижих слојева друштва, јер неолиберална урбана политика заступа партикуларне интересе моћних група, чиме доприноси друштвеном искључивању (Le Galès, 2005: 236).

Усредсређивањем на проблем искључености, а не на структурне узроке сиромаштва и неравноправности, неолиберална урбана политика оставља могућност тржишним силама да даље продубљују друштвене неједнакости. Ово је нарочито изражено од осамдесетих година XX века, када су наступиле промене на тржишту радне снаге и нова политика запошљавања у САД-у и Западној Европи. Од тада несигурни услови рада и нови процеси маргинализовања имају тенденцију да буду ојачани, уместо да буду сузбијани (видети Мауер, 2003: 120-121).

Нагласак на економском развоју у периоду неолиберализма захтевао је прераду социјалних циљева и пожељних исхода урбане политике, па је самим тим уведена нова терминологија која поткрепљује и легитимише измењени политички и економски приступ уређењу градског живота. Уместо сиромаштва, говори се о друштвеној искључености; уместо друштвене једнакости, употребљава се појам укључености; уместо интегрисања, циљ је друштвена кохезија. Ове нове категорије, којима се жели усмерити пажња на неекономске услове економских постигнућа, указују на општи тренд утапања друштвених и политичких гледишта у економска (упор. Мауер, 2003: 114). То је даље подстакло развијање концепта социјалног капитала као најважније идејне потпоре идеолошки мотивисаној тежњи за

економским успехом и друштвеним благостањем (о концепту социјалног капитала у оквиру дискурса социјалне одрживости града више у наредном поглављу).

2.3. КОНЦЕПТ СОЦИЈАЛНЕ ОДРЖИВОСТИ ГРАДА

У овој докторској дисертацији се пошло од идеје да би развијање концепта социјалне одрживости могло допринети да се парадигма одрживог развоја ослободи неолибералних предубеђења о изузетној важности економског аспекта одрживости. То би омогућило да се практична оствареност социјалне одрживости објективно и критички размотри у односу на предности и/или недостатке неолибералне праксе у савременим градовима. Из тог разлога ово поглавље има два циља. Први је концептуални и тиче се ближег одређења појма социјалне одрживости града, а други је методолошки и уводи битне димензије појма, које ће служити као основа у даљој анализи.

2.3.1. Проблеми и дилеме у дефинисању појма социјалне одрживости града

Као спона између идеје одрживог града и социјалног аспекта одрживости, појам социјалне одрживости града уопштено подразумева друштвене карактеристике и процесе који доприносе дугорочном функционисању градског система. Град није само место у којем људи живе (еколошко окружење), него и место где људи ступају у међусобне односе, удружују се, боре се за своје интересе, остварују извесна права (друштвено окружење) (Мирков, 2012: 56).

Тек на прелазу из XX у XXI век, када су негативни ефекти неолибералне урбане политике на социјалну одрживост града постали видљиви, изванредан број аутора је почео да инсистира на томе да друштва и градови морају бити не само еколошки и економски, већ и социјално одрживи (Sachs, 1999; Polèse and Stren (eds), 2000; Harris et al (eds), 2001; Littig and Grießler, 2005; Dillard et al (eds), 2009; Davidson, 2010; Manzi et al (eds), 2010; Colantonio and Dixon, 2011). Ово становиште је

последњих година популарно и међу урбаним теоретичарима (посебно Polèse and Stren (eds), 2000; Colantonio and Dixon, 2011).

Све веће интересовање за социјалну одрживост града подстакло је напоре да се концепт појасни и учини конзистентнијим. Упркос првобитно неадекватној концептуалној разрађености, током последње две деценије интензивно се ради на концептуалном и методолошком уобличавању идеје социјалне одрживости града, која треба да омогући боље разумевање друштвених околности у савременим градовима и да препозна могућности за њихово побољшање, што је значајно управо због запостављености социјалног аспекта одрживости у неолибералној урбаној политици. То је, међутим, покренуло бројна питања и спорења, почев од дефинисања појма и његове операционализације, па све до могућности практичне реализације идеје. Због сложености проблема о којем говори, појам социјалне одрживости града је теоретичарима задао велике проблеме у погледу дефинисања и операционализације. Постојање мноштва различитих, понекад контрадикторних и недовољно прецизних дефиниција и тумачења указује на то да сам концепт још није теоријски и методолошки уобличен (Мирков, 2012: 56-57). У наставку текста следе нека од познатијих одређења социјалне одрживости града, а затим се наводе главне дилеме у даљој рецепцији овог појма.

У дефиницији коју су понудили Колантонио и Диксон, социјални аспект одрживости је успешно обједињен са економским стремљењима и бригом о животној средини. По њима, „социјална одрживост се тиче тога како појединци, заједнице и друштва живе једни са другима и крећу се ка достизању циљева развојних модела које су одабрали за себе, узимајући у обзир и физичке границе својих места и планете Земље као целине“ (Colantonio and Dixon, 2011: 24).

Дефиниција коју наводе Стрен и Полезе је појмовно и садржински богатија од претходне. Социјална одрживост града подразумева „развој (и/или раст) усклађен са хармоничном еволуцијом грађанског друштва, које подстиче окружење погодно за компатибилну кохабитацију културно и социјално хетерогених група, док истовремено охрабрује социјалну интеграцију, са побољшањима у квалитету живота за *све* сегменте популације“ (Stren and Polèse, 2000: 15-16). Аутори су оставили

могућност поистовећивања појмова раст и развој, али су ипак били довољно критични према негативним тенденцијама урбаног развоја који је вођен економским интересима. По њиховом мишљењу, социјална одрживост града се може остварити једино ако се заустави фрагментација урбаног простора, до које долази у неолибералном контексту, што има за последицу продубљивање социопросторних неједнакости и маргинализацију рањивих друштвених група. Своју дефиницију социјалне одрживости града допунили су адекватним објашњењем улоге урбане политике у достизању тог циља. Урбана политика која тежи социјалној одрживости треба да има за циљ да од различитих делова града сачини кохезивну целину и да повећа (просторну и сваку другу) приступачност јавних сервиса и радних места за све становнике града (Stren and Polèse, 2000: 16).

Понекад се дефиниција социјалне одрживости града крије иза дефинисања појма одржива заједница, мада се овај појам користи у различитим значењима. Према једном тумачењу, одржива је она заједница „у којој се хетерогеност толерише и охрабрује, где не постоји оштра просторна раздвојеност или изолација на основу прихода и расне припадности, где сви становници имају приступ основним и суштинским услугама и објектима, и где постоји једнакост шанси“ (Beatley and Manning, 1997: 36).

До јединствене дефиниције социјалне одрживости града тешко је доћи због чињенице да постоје извесне дилеме унутар концепта социјалне одрживости око којих није постигнута сагласност. Издвајам следеће концептуалне изазове:

- Да ли социјална одрживост подразумева *скуп друштвених предуслова који би требало да омогуће еколошку и економску одрживост или је то потреба да се одрже специфичне структуре и обичаји у заједницама и друштвима* (Sachs, 1999)? Ово питање је поделило теоретичаре социјалне одрживости и произвело концептуални расцеп, којем је посвећено нешто више пажње.

Социјална одрживост се може посматрати у два правца – према споља (одрживост друштвеног система у односу на своје окружење, а то је шири еколошки систем) и према унутра (одрживост друштвеног система као таквог) (Мирков, 2012: 61). Као што су навели Литиг и Грајблер, социјална одрживост представља онај

„квалитет друштава“ који истовремено обухвата „однос природа-друштво, посредством рада, као и односе унутар друштва“ (Littig and Grießler, 2005: 72). У конкретним истраживањима, аутори се често опредељују за једно од ова два својства. Тако су се појавила два приступа социјалној одрживости града, које називам социјално-еколошки и социјално-системски приступ (Мирков, 2012: 61).

Поједини аутори (нпр. Wollenberg and Colfer, 1997; Berkes and Folke, 1998) сматрају да социјалну одрживост града треба посматрати првенствено у терминима заштите животне средине, која у мањој или већој мери може бити обојена економским интересима. Социјално-еколошки приступ је део преовлађујућег дискурса који, декларативно, предност даје еколошкој одрживости града и полази од идеје да је одрживи град у ствари „екоград“ (Register, 1987), те се појам социјалне одрживости града дефинише као скуп друштвених услова који дају потпору еколошкој, али и економској одрживости у урбаној средини. Овај приступ је у суштини инструменталан, будући да се социјална одрживост града види као средство за остварење еколошке и економске димензије одрживог урбаног развоја, а не као циљ по себи (Мирков, 2012: 61).

У складу са раније описаним схемама одрживог развоја (Слике 1 и 2), социјално-еколошки приступ се, према првој схеми, тумачи као социјална одрживост према споља, односно одрживост друштвеног сисема у односу на екосистем. Ако погледамо другу схему, закључићемо да је овим приступом обухваћен само један део онога што се заправо подразумева под појмом социјалне одрживости. Тачније, овим приступом садржински су обухваћени они елементи социјалне одрживости који су графички представљени као заједнички подскуп еколошке и социјалне одрживости (Мирков, 2012: 61).

Предност социјално-еколошког приступа јесте могућност његове практичне примене у заштити животне средине, посебно ако се резултати желе постићи у краћем временском периоду. Ипак, одрживи развој по дефиницији тежи остварењу задатих циљева на дужи рок. Из тог разлога би требало разрадити механизме који произлазе из социјално-системског приступа одрживости, јер једино унутрашња

социјална одрживост може створити услове за спољашњу, социјално-еколошку одрживост (Мирков, 2012: 62).

Социјално-системски приступ посматра друштвену организацију као аутономни систем који својим укупним функционисањем само индиректно ствара могућности или поставља ограничења еколошкој и економској одрживости. То значи да је социјална одрживост града условљена свим аспектима друштвеног живота, а не само институцијама и активностима које су директно посвећене заштити животне средине и обнављању ресурса (Мирков, 2012: 62).

- Да ли социјална одрживост града означава *сам процес или његов крајњи исход*? За социјалну одрживост града важи правило да су процеси, који поспешују њено остварење, важнији од исхода (упор. Dillard et al, 2009: 4). У том смислу, социјални процеси који одражавају *покушај* да се друштво учини праведнијим не само да доприносе остварењу идеала социјалне одрживости (средство), него је самим тим социјална одрживост већ присутна у неком почетном облику (циљ по себи), иако она вероватно никада неће бити остварена у потпуности (неодређен исход) (Мирков, 2012: 58). У савременој науци је напуштено статично схватање друштвених феномена, према којем би било могуће остварење утопијског идеала социјално одрживог града.

- Да ли је пожељни модел социјалне одрживости града *јединствен и применљив на све регионе или постоји више одговора зависно од друштвено-историјског контекста*? Слично питање о одрживом граду поставили су Гај и Марвин (Guy and Marvin, 1999). Сумирајући резултате свог истраживања, ови аутори су закључили да није пожељно одозго наметати унапред дефинисану визију одрживог града, него треба уважавати различите „социјалне конструкције одрживости“ које проистичу из контекстуалног оквира дате средине. Слично становиште се може заузети по питању социјалне одрживости града, јер су друштва и културе међусобно толико различити да би са социолошког и антрополошког аспекта било неоправдано да се један од више могућих одговора прогласи одрживим, што би *a priori* значило да је проглашен супериорнијим (Мирков, 2012: 58-59). Узмимо као пример мноштво различитих контекста само унутар европског континента, који су

настали профилацијом режима социјалне заштите у кејнзијанском периоду, а затим њиховим редефинисањем у периоду неолиберализма.

- Да ли је концепт социјалне одрживости града *нормативан или аналитички*? Могао би да буде и једно и друго, што наравно зависи од постављених циљева истраживања. Често се истиче да концепт социјалне одрживости града указује на пожељни облик друштвене организације у граду, али осим тога што нормативно прописује какви би градови требало да буду, овај концепт је погодан за аналитичку процену актуелног стања у савременим градовима (шире у Littig and Griebler, 2005: 69-70; Мирков, 2012: 59). Пре свега са аспекта циљева и методологије ове докторске дисертације, а имајући у виду и одговоре на претходна два питања, предност добија аналитички приступ.

У даљем излагању више пажње је посвећено доминантним темама у оквиру дискурса социјалне одрживости града, јер ће на основу њих бити изведене оперативне димензије које чине појмовну матрицу за анализу социјалне одрживости града из перспективе конкретних урбаних суседстава у периоду неолиберализма, а то ће бити учињено након увођења свих кључних појмова релевантних за анализу у овој докторској дисертацији.

2.3.2. Доминантне теме у оквиру дискурса социјалне одрживости града

Концепт социјалне одрживости града се развијао постепено, обухватајући нове идеје и концепте који су обележили одређене етапе у развоју овог мега концепта. Отуда се он аналитички може довести у везу са другим теоријским концептима урбане социологије и сродних дисциплина. То су, на пример, идеје о друштвеној једнакости, хетерогености и кохезивности, које су доста дуго присутне у оквиру мисли о граду, али и новији концепти као што су социјални капитал и грађанска партиципација. Како наводе Колантонио и Диксон, хронолошка анализа тема које су се временом јављале и обликовале концепт социјалне одрживости

показује да су традиционалне теме, као што су друштвена једнакост и смањење сиромаштва, постепено потискиване новим концептима, који су мање опипљиви и теже их је операционализовати и метрички изразити (Мирков, 2012: 62). Ту се пре свега мисли на теме као што су идентитет, друштвене мреже, осећање припадања (видети Colantonio and Dixon, 2011: 24-30). Тиме се указује сва сложеност концепта социјалне одрживости града, чије тумачење почива на разумевању других идеја и концепата око којих, такође, постоје велика спорења у погледу садржаја, операционализације или стварног значаја за одрживи развој (Мирков, 2012: 58). У наставку текста следи преглед доминантних концепата који су обележили развој идеје социјалне одрживости града и одредили кључне димензије овог појма, како у нормативном, тако и у аналитичком смислу, што се узима као полазна основа за креирање појмовне матрице анализе социјалне одрживости града у овој докторској дисертацији.

Често се „потребе“ о којима се говори у најцитиранијој дефиницији одрживог развоја⁸ тумаче као потребе за природним ресурсима (Taschereau, 1999: 1). То је последица чињенице да су заступници идеје основних **људских потреба** битно утицали на теорију одрживог развоја током седамдесетих година XX века. У том периоду се проблему одрживости приступало пре свега из угла егзистенцијалних потреба (физиолошке потребе за ваздухом, водом, храном и потребе за сигурношћу и склоништем). Међутим, новија одређења уважавају и социјалне потребе (припадање заједници, друштвене мреже, подршка, поверење, међусобно уважавање и поштовање, друштвени углед, самоактуализација, знање, естетика) (Мирков, 2012: 63). Литиг и Грајблер сматрају да је „социјална одрживост постигнута ако рад унутар друштва и повезаних институционалних аранжмана задовољава један шири скуп људских потреба које су обликоване на такав начин да су природа и њене репродуктивне способности сачуване током дужег временског периода, а нормативни захтеви за социјалном правдом, људским достојанством и партиципацијом – испуњени“ (Littig and Grießler, 2005: 72).

---

⁸ Одрживи развој је „развој који задовољава потребе садашњих генерација не доводећи у питање могућност да будуће генерације задовоље сопствене потребе“ (United Nations, 1987: 37).

Теоретичари одрживог развоја су веома рано у свој дискурс укључили и концепт **људских права**. Социјална одрживост подразумева да су грађанима загарантована сва права, а не само право на здраву животну средину и њему сродна права, на којима се често инсистира (Мирков, 2012: 63). Саш тврди да „јака дефиниција социјалне одрживости мора почивати на основним вредностима правичности и демократије, при чему се под демократијом подразумева ефикасно уживање свих људских права – политичких, грађанских, економских, социјалних и културних – од стране свих људи“ (Sachs, 1999: 27).

Имајући у виду еволуцију људских права од грађанских (XVIII век), преко политичких (XIX век) до социјалних права (XX век), Томас Хамфри Маршал (Thomas Humphrey Marshall) је развио концепт социјалног грађанства, који подразумева право сваког појединца на изврстан степен економског благостања и сигурности, односно право на живот достојан цивилизованог бића према стандардима који преовлађују у датом друштву (Marshall, 1950). Концепт социјалног грађанства сугерише да постоји социјална одговорност државе према грађанима, те да је потребна редистрибуција прихода.

Заједно са претходно наведеним концептима људских потреба и људских права, на самом почетку формирања теорије одрживог развоја, препозната је вредност **друштвене једнакости** (Мирков, 2012: 63). Претпостављено је да суштина одрживог развоја почива на принципима унутаргенерацијске и међугенерацијске једнакости (United Nations, 1987). Унутаргенерацијска једнакост (једнакост богатих и сиромашних) је принцип који подразумева захтев да се задовоље потребе свих, посебно имајући у виду да се права сиромашних не разликују од права богатих. У складу са принципом међугенерацијске једнакости (једнакост садашњих и будућих генерација), неопходно је водити рачуна о дугорочним утицајима и последицама које имају одређени типови друштвеног (и урбаног) развоја. Тренутне одлуке не смеју нарушити изгледе за одржавање или побољшање услова живота будућих генерација (Repetto, 1986, нав. према Rogers et al, 2008: 43). Одрживи развој подразумева остављање у наслеђе будућим генерацијама не само капитал природне средине (чист ваздух, вода, биодиверзитет), већ и људски капитал као што су знање и вештине,

социјални капитал као што је осећање заједништва, капитал људских творевина као што су историјске грађевине и слично (Taschereau, 1999: 1-2).

Однос између социјалне одрживости и друштвене једнакости привлачи пажњу многих аутора. Истиче се, на пример, да социјална одрживост у великој мери зависи од економске једнакости, будући да екстремне неједнакости у материјалном смислу чине друштво рањивим на унутрашње социјалне и политичке трзавице (Heinberg, 2010: 11). Такође, не може се говорити о социјалној одрживости без правне једнакости, грађанских права и слобода. Са овим је повезана једнакост приступа различитим социјалним услугама и објектима, као и једнакост шанси за задовољење различитих животних потреба. Из тог разлога поједини аутори (Stren and Polèse, 2000: 16; Wheeler, 2004: 60; Magis and Shinn, 2009: 32) сматрају да је суштина социјалне одрживости у друштвеној једнакости, коју треба схватити у ширем смислу, мада постоје и друге значајне димензије појма социјалне одрживости.

О томе колико је принцип друштвене једнакости важан за социјалну одрживост града говори већ сама чињеница да многи аутори социјалну одрживост тумаче као друштвену једнакост (или праведност и једнакост: Agyeman and Evans, 2003: 36). Овакво поједностављивање сматрам неоправданим јер друштвена једнакост сама по себи није довољна за социјалну одрживост, а у зависности од интерпретације појма (једнакост исхода *versus* једнакост шанси) може се рећи да није ни неопходна. Према једној дефиницији, друштвена једнакост подразумева „равноправне могућности и исходе за све чланове заједнице, посебно за најсиромашније и најугроженије“ (Messer and Kecskes, 2009: 249). Ово одређење друштвене једнакости садржи елементе утопије јер се у савременим друштвима не може очекивати да укидање материјалних неједнакости и сиромаштва буде услов социјалне одрживости града. Стога је уобичајено да се по питању друштвене једнакости заузме становиште о правној једнакости и једнакости почетних шанси (Мирков, 2012: 64).

Концепти друштвене једнакости, људских потреба и људских права у ствари чине једну димензију социјалне одрживости града. Једнаке могућности да се задовоље основне људске потребе подразумевају једнаку дистрибуцију људских

права. Нека од важнијих питања која су од значаја за анализу друштвене једнакости као димензије социјалне одрживости града су: стандардно и трошковно доступно становање; опремљеност градског подручја објектима и услугама за колективну потрошњу; могућности за образовање и додатну обуку за стицање вештина; могућност запослења и право на једнаку зараду; право на здравствену и социјалну заштиту; здрава животна средина (Мирков, 2012: 64).

У истраживањима социјалне одрживости града посебна пажња се поклања становању као једној од основних човекових потреба, која је призната као социјално право, а у исто време је показатељ друштвених неједнакости у граду. Појединци (односно домаћинства) посредством стана задовољавају низ потреба, међу којима су битни склониште, приватност и социјабилност (Петровић, 2004: 10). Становање се јавља као битан фактор сигурности и једнаких прилика за задовољење како основних тако и изведених потреба. Обезбеђивање минималних стандарда у сфери становања је у том смислу важније од већине других добара и услуга које угрожена домаћинства добијају кроз систем социјалне заштите (упор. Whitehead, 2003: 48).

Приликом разматрања стамбених неједнакости, посебно се издвајају разлике у погледу правног основа коришћења стана (тј. власничког статуса) и стандарда становања. У том смислу је занимљив концепт „права на стан“, који се може разумети на два начина – као сегмент личних или социјалних права грађана – те се у зависности од друштвеног контекста различито операционализује. У либералном режиму социјалне заштите, право на стан се посматра као лично право и примењује се селективни тип стамбене политике, која интервенише само у случајевима егзистенцијалне угрожености. У преостала два режима социјалне заштите, право на стан спада у социјална права и примењује се универзални тип стамбене политике, што значи да се у корпоративним државама уважава реалност неједнаких социјалних ризика у домену становања, а у социјалдемократским државама се као мерило узима достигнути стандард становања у датом друштву (Петровић, 2004: 30-31).

Од Другог светског рата до данас, готово све европске земље су прошле кроз три фазе стамбене политике (видети Whitehead, 2003: 53). У првој фази су државе углавном биле усредсређене на масовну изградњу нових станова у склопу послератне

урбане обнове са циљем елиминисања стамбене оскудице. У другој фази је нагласак померен ка обезбеђивању приступачности и одржавању постојећег стамбеног фонда. Услед промене доминантне економске политике са успостављањем неолиберализма, већина европских земаља је у трећој фази применила стратегију регенерације појединачних урбаних подручја, уз истовремено реструктурирање система социјалног становања у правцу резидуализације и минималне државне интервенције у приватном рентадном сектору (Conway, 2000: 152).

Под социјалним становањем се најчешће подразумева онај тип становања којим управља држава (централна или локална власт), али њиме може управљати и непрофитно или ограничено профитно стамбено удружење на које је држава пренела ову функцију (видети Hegedüs, 2013a: 4-5). Уобичајено је да се подобност потенцијалних корисника социјалних станова одређује на основу висине прихода ради ублажавања друштвених неједнакости. У обзир се узимају и тренутне потребе домаћинстава по принципу хитности (бескућништво, нездраво становање, пренасељеност...) или се предност даје одређеним циљним групама (млади, стари, особе са инвалидитетом, породице са много деце...) (Pittini and Laino, 2011: 33), а одговарајућим планом на нивоу урбаних суседстава може се утицати и на социјалну интеграцију различитих друштвених група.

Осим становања у ужем смислу, за друштвену једнакост је битно и становање у ширем смислу, односно опремљеност суседства пратећим објектима и услугама. Социјалне услуге у урбаним суседствима нису уједначеног квалитета, нити је свим друштвеним групама омогућен приступ тој различитости у квалитету пружања услуга (Murie, 2005: 166). Ово се дешава и у условима тржишне регулације и у условима декомодификације, што значи да квалитет социјалних услуга може да репродукује друштвене неједнакости у граду независно од друштвеног контекста.

У зависности од степена интегрисаности у шири градски систем, резиденцијално подручје може да омогући или да ограничи остваривање основних социјалних права грађана (од права на стан, преко колективне потрошње, до интегрисаности у тржиште рада). Другим речима, остваривање социјалних права зависи од просторно доступних ресурса, што је условљено социјалном структуром

суседства, која битно одређује његове развојне шансе. У том смислу се често помињу и „ефекти суседства“, односно контекстуални утицаји локалног миљеа на мишљење и делање појединаца (Johnston, 2009: 495), на њихове аспирације, животне шансе, перцепцију од стране других (и себе самих) и слично.

На овом месту је упутно осврнути се и на концепт „права на град“. Овај појам је први употребио неомарксистички теоретичар Анри Лефевр (Henri Lefebvre), који је под тим подразумевао захтев да становници града добију одговарајући приступ свим оним добрима која утичу на квалитет живота у свакодневици урбаног друштва (Lefebvre, 2003). Корисници урбаног простора, укључујући маргинализоване и искључене појединце и друштвене групе, требало би да буду равноправније заступљени у производњи простора како би употребна вредност града имала примат над његовом прометном вредношћу. Савремени неомарксистички теоретичар Дејвид Харви (David Harvey) је преузео Лефевров појам права на град, дајући му нову димензију. Реч је о фокусираном колективном праву становника да осмисле и мењају град према својим жељама, а то подразумева неку врсту обликујуће моћи над процесима урбанизације (Харви, 2013: 26-27). Право на град подразумева много више од присвајања града онаквог какав јесте. То је право на обнављање града, које води у смеру искорењивања негативних последица капиталистичке урбанизације, као што су сиромаштво и изразите друштвене неједнакости (Харви, 2013: 191). У том смислу је концепт права на град веома сродан концепту социјалне одрживости града, посебно ако се инсистира на процесуалности и критичком односу према неолибералним тенденцијама у урбаној политици.

У аналогiji са принципом биодиверзитета, који је кључан за еколошку одрживост, **хетерогеност** се често наводи као важан принцип социјалне одрживости града (Мирков, 2012: 64). Хетерогеност подразумева друштвену разноликост унутар града или суседства, односно присуство и помешаност људи који се разликују према раси и етничкој припадности, култури, образовању, занимању, приходу и социоекономском статусу, типу породице, полу (роду), старости и здравственом стању (Talen, 2008: 4-5).

Хетерогеност је једна од универзалних карактеристика града, али не и урбаних суседстава. Луис Вирт (Louis Wirth) је дефинисао град као „релативно велико, густо насељено и стално боравиште социјално хетерогених појединаца“ (Wirth, 1938: 8). Претпоставио је да фактори величине, густине и хетерогености у међусобној интеракцији стварају урбанизам у смислу посебног начина живота, којег карактеришу анонимност, површност и пролазни карактер друштвених односа у граду. Хетерогености градског подручја допринео је процес структурне диференцијације становништва, као и миграције (Fischer, 2005: 58), тако да је популација великих градова састављена од припадника различитих друштвених слојева (од елите до маргинализованог становништва) и различитих етничких група (које су са собом донеле специфичне културне обрасце).

На нивоу ужих резиденцијалних подручја постоји тенденција хомогенизације градског становништва. Појам резиденцијалне сегрегације означава „просторно изоловање одређене групе људи специфичне по неком друштвеном обележју (статусном, класном, етничком) ради спречавања и/или контролисања контаката са другим групама различитих обележја“ (Петровић, 2007: 496). Резиденцијална сегрегација може бити присилна, ако се јавља као последица дискриминишућих фактора у друштву, или добровољна, ако је настала као резултат индивидуалних и колективних избора на стамбеном тржишту (Kuti et al, 2011: 316). Понекад је реч о спонтаном процесу, а понекад је хомогена структура планирана, као што је случај у елитним четвртима или просторима намењеним за социјално становање.

Концепт резиденцијалне сегрегације је веома дуго присутан у социологији града, с тим да постоје различите теоријске интерпретације. Представници еколошког приступа Чикашке школе су резиденцијалну сегрегацију тумачили као резултат еколошких процеса конкуренције, доминације и сукцесије, приписујући јој позитивне карактеристике с обзиром на то да доприноси интеграцији становника у шире градске оквире. Насупрот њима, неомарксистички виде резиденцијалну сегрегацију као последицу мера урбане и стамбене политике, које на тај начин регулишу интересе владајуће класе и репродукују систем доминације у градском

простору. Неовеберијанско становиште је нешто шире и уважава вишедимензионалност друштвеног положаја појединаца и група приликом њиховог просторног позиционирања, као и значај друштвених вредности у операционализацији мера урбане и стамбене политике у различитим друштвеним контекстима (шире у Петровић, 2007: 496). Резиденцијална сегрегација није пожељна са аспекта социјалне одрживости града, јер продубљује социјалне разлике и производи друштвену атомизацију и дезинтеграцију.

Теорија социјалног и присвојеног физичког простора Пјера Бурдијеа такође се може применити у објашњењу резиденцијалне сегрегације на нивоу урбаних суседстава (видети Kuti et al, 2011: 326-329). Ова теорија подразумева да постоји повезаност позиције коју појединац заузима у апстрактном и мултидимензионалном социјалном простору са одговарајућом позицијом у физичком простору. Социјална позиција актера, односно позиција унутар одређеног поља, условљена је врстом и обимом акумулираног капитала (економски, културни, социјални и симболички капитал). Физичко позиционирање актера не дешава се аутоматски, него зависи од исхода константне борбе за локализацију профита. Присвајање физичког простора означава физичку конкретизацију апстрактног социјалног простора.

Приметно је да постоји тенденција преклапања социјалног и физичког простора, а то значи да урбана суседства често чине појединци са сличном структуром капитала (Kuti et al, 2011: 327-328; видети и Пушић, 2010: 145-146). У том случају се социјални капитал додатно акумулира на нивоу урбаног суседства, што је позитивно ако се има у виду квалитет суседских односа, али је нежељена последица све већа хомогенизација градских подручја. Из тог разлога, урбано планирање и мере урбане политике настоје да у физичком простору обједине социјално удаљене појединце. Међутим, према Бурдијеовом схватању, физичка близина не може довести до социјалног приближавања, тако да је акумулација социјалног капитала у хетерогеним урбаним суседствима мање вероватна.

Аронсон и Чарлс (Aronson and Charles, 1994) наводе четири предности социјално и економски хетерогених суседстава. По њиховом мишљењу, хетерогеност је значајна због тога што: подразумева демографски баланс унутар самог суседства;

промовише толеранцију друштвених и културних разлика; обезбеђује ширење васпитних утицаја на децу учењем о постојању различитих типова људи; омогућава људима да се упознају са алтернативним начинима живота. Према Кастелсу, људи се социјализују⁹ и ступају у социјалну интеракцију у свом локалном окружењу, било да се ради о селу, граду или предграђу, те граде друштвене мреже међу својим суседима (Castells, 2002: 68). Зато је боље да људи живе у суседствима која у мањој или већој мери представљају пројекцију социјалне, професионалне и демографске структуре читавог друштва (Вујовић, 1990: 48).

Има аутора који говоре и о негативним странама хетерогености. Различите друштвене групе могу да делају у оквирима некомпатибилних социјалних норми, а као последица се јавља коегзистенција паралелних култура које се међусобно не мешају или се стварају непријатељство и социјални конфликти. Присуство људи различитих социјалних карактеристика само по себи није довољно за социјалну одрживост града, него је потребно да различите друштвене групе буду измешане у својим свакодневним активностима, као што су похађање школе, куповина прехранбених производа, рекреација и слично (Talen, 2008: 5).

На нормативном плану, димензија хетерогености је значајна због тога што може помоћи остварењу принципа једнаких шанси, јер више не би постојале огромне разлике између имућних и запуштених градских четврти, чиме би били отклоњени негативни ефекти сиромашних суседстава који погоршавају социјални статус својих становника. Међутим, у савременим градовима, посебно у развијеним земљама, због распрострањености социопросторне сегрегације, тешко је замислити да димензија хетерогености завлада као универзални принцип. Зато је идеја социјалне одрживости града допуњена концептима који указују на значај друштвених веза за интеграцију

---

⁹ Социјализација се јавља као сложени процес интеграције појединца у друштво. Уско је повезана са појмом васпитања, нарочито ако је реч о примарној социјализацији, која се одвија током детињства. У социологији преовладава становиште о социјализацији као социјалном учењу или учењу друштвених улога, што значи да током овог процеса појединац усваја одређене садржаје и стиче карактеристике релевантне за његов друштвени положај. Социјализација се одвија преко многобројних интеракција у свакодневном животу и представља фундаментални облик социјалне репродукције (шире у Томановић, 2007: 526).

различитих друштвених група, без обзира на то да ли су просторно сегрегирани или нису (Мирков, 2012: 65).

Једна струја унутар теорије одрживог развоја посвећена је изучавању залиха различитих типова капитала. Тако је концепт **социјалног капитала** искоришћен као допуна концепта социјалне одрживости града (Мирков, 2012: 65). Социјални капитал подразумева ресурсе до којих се долази преко друштвених контаката и учешћа у друштвеним мрежама (Kleinhans, 2006: 67). То су системи и структуре који повезују појединце унутар и изван друштвене групе – на неформалном, формалном и институционалном нивоу (Messer and Kecskes, 2009: 249). У наставку текста ће више пажње бити посвећено овом концепту, имајући у виду да се он често користи у истраживањима друштвених веза на нивоу суседства, али и да је популаризован у контексту неолиберализма, који инсистира на јачању унутрашњих капацитета локалних друштвених група упоредо са редуковањем социјалне одговорности државе.

Урбаниста Џејн Џекобс (Jane Jacobs) је у свом делу *Смрт и живот великих америчких градова* из 1961. године употребила израз социјални капитал како би похвалила суседску дружељубивост у великим градовима (Jacobs, 1961: 138). Она је међу првима дефинисала ову појаву као „збир неформалних друштвених контаката на локалном нивоу... који даје осећај јавног идентитета људима, ствара мрежу друштвеног поштовања и поверења, те ресурсе за личне потребе и потребе суседства“ (Jacobs, 1961: 56). Приметила је да је управо социјални капитал оно што разликује безбедне и организоване градове од несигурних и неорганизованих. Тврдила је да су улице безбедније, да се деци посвећује више пажње и да су људи срећнији у оним градовима у којима су развијени неформални контакти међу суседима.

Марк Грановетер (Mark Granovetter) је седамдесетих година XX века понудио поделу која описује јачину везе између два појединца. По њему, јачина везе подразумева комбинацију количине уложеног времена, емоционалног интензитета, интимности (узајамног поверавања) и реципрочних услуга које карактеришу везу (Granovetter, 1973: 1361). У том смислу, појединци могу бити повезани јаким и

слабим везама, а ниво преклапања друштвених контаката којима они располажу директно је сразмеран јачини њихове међусобне везе. Што је јача веза између два појединца, више је оних са којима су обоје повезани слабом или јаком везом (Granovetter, 1973: 1362). Они са којима је појединац слабије повезан вероватно се крећу у другачијим круговима од његових сопствених и самим тим имају приступ информацијама које до њега не допиру другим каналима. Информације које се дифузно шире преко слабих веза по правилу досежу до већег броја људи и прелазе већу друштвену дистанцу.

У Грановетеровој теорији акценат је на кохезивној моћи слабих веза у социјално хетерогеним срединама. Он истиче да слабе везе углавном имају улогу „моста“, односно споне између два појединца који припадају различитим друштвеним групама. Већа је вероватноћа да чланове две или више различитих група међусобно повезују слабе везе, јер јаке везе напротив имају тенденцију да се концентришу унутар тих група (Granovetter, 1973: 1376). Из тог разлога су слабе међурасне везе значајне јер доприносе премошћавању друштвене дистанце према расним мањинама и стварају могућности за друштвену покретљивост припадника маргинализованих група.

Грановетер закључује да повезивање микро и макро нивоа анализе друштвених веза указује на парадокс: слабе везе, које се често посматрају као одраз општег отуђења у друштву, заправо су неопходне за социјалну интеграцију маргинализованих појединаца и група; док јаке везе, које наводно подстичу друштвену кохезију, у ствари производе општу фрагментацију друштва (Granovetter, 1973: 1378). Ово запажање је посебно значајно за анализу друштвених веза у граду, с обзиром на његову изразито хетерогену структуру и недовољну интегрисаност различитих друштвених група које су у њему настањене.

Пјер Бурдије је под социјалним капиталом подразумевао скуп стварних или потенцијалних ресурса који су повезани са поседовањем трајне мреже више или мање институционализованих односа узајамног познавања и препознавања (Bourdieu, 1986). Друштвена мрежа снабдева сваког свог члана подршком у виду колективно поседованог капитала сачињеног од друштвених обавеза које појединци као чланови

групе имају једни према другима, а добит која се на тај начин акумулира представља основу групне солидарности. Постојање мреже веза није природно или друштвено дато, установљено једном за свагда, већ је реч о производу индивидуалних или колективних стратегија инвестирања, свесно или несвесно усмерених ка успостављању или репродуковању друштвених веза које су директно употребљиве у краћем или дужем року (Bourdieu, 1986).

Обим социјалног капитала који је у поседу неког појединца процењује се на основу величине друштвене мреже којом он располаже, односно на основу броја друштвених контаката које он може ефикасно да мобилише зарад остварења својих циљева, што зависи и од врсте и обима капитала сваког појединачног члана друштвене мреже са којим је дати појединац повезан. Иако је социјални капитал несводив на економски и културни капитал, он никада није у потпуности независан од њих (Bourdieu, 1986). Стога је Бурдије сматрао да социјални капитал доприноси репродуковању постојећих односа моћи и привилегија у друштву.

Џејмс Колман (James Coleman) је своје схватање социјалног капитала засновао на повезивању две супротстављене интелектуалне струје, које описују и објашњавају друштвено деловање дајући предност или утицају друштвене структуре или способности актера да делају независно. По њему, социјални капитал обухвата оне аспекте друштвене структуре који олакшавају актерима да остваре сопствене интересе (Coleman, 1988: S98, S101). То значи да је социјални капитал дефинисан пре свега својом функцијом, што је и разумљиво јер је потребно нагласити да је социјални капитал продуктиван, као и други облици капитала. Група унутар које владају сарадња и поверење ефикаснија је од групе која не поседује ове ресурсе (Coleman, 1988: S101).

Значај концепта социјалног капитала кулминирао је средином деведесетих година XX века захваљујући радовима Роберта Патнама (Robert Putnam), који је инспирисао велики број практичних политичких агенди за социјалну и економску модернизацију широм света.¹⁰ По њему, социјални капитал се односи на

---

¹⁰ Светска банка је значајно допринела промовисању концепта социјалног капитала у Патнамовој интерпретацији.

„карактеристике друштвене организације, као што су мреже, норме и поверење, које олакшавају координацију и сарадњу зарад узајамне користи“ (Putnam, 1993). Свака друштвена мрежа почива на чврстим нормама општег реципроцитета који влада међу њеним члановима, а захваљујући тим нормама чланови мреже ефикасније делају у остваривању личних и заједничких циљева. Принцип општег реципроцитета подразумева следећи начин размишљања: урадићу ово за тебе сада, не очекујући ништа за узврат истог тог тренутка, у прећутном очекивању да ћеш ти (или неко други) једног дана вратити ту услугу (Putnam, 1993; Putnam, 2000). Друштво које карактерише општи реципроцитет је ефикасније од неповерељивог друштва, а то се може испољити кроз евидентну економску предност.¹¹

Студију *Куглати сам* из 2000. године Патнам је посветио објашњењу ерозије социјалног капитала у САД. Прве две трећине XX века обележио је општи тренд све дубљег грађанског ангажовања Американаца, али се у наредне две деценије тај тренд преокренуо. То је уочљиво у политичкој, грађанској и религијској партиципацији, у организацијама рада (синдикати, професионална удружења) и неформалним везама (лиге за куглање, клике из кафе барова, друштва за игру, пикнике и забаве). Патнам истиче да није случајна подударност то што је последња трећина XX века била истовремено период растућих друштвених неједнакости и опадајућег социјалног капитала. Већ крајем шездесетих година, САД су постале мање економски праведне услед постепеног усвајања неолибералне парадигме, док су у исто време постајале

---

¹¹ Проучавајући градове и регионе у Италији, Патнам је закључио да ниво социјалног капитала значајно одређује економску и политичку ситуацију у датим регионима. Што су више грађани ангажовани у локалним удружењима и организацијама, регион је економски развијенији и има ефикаснију локалну власт, у коју грађани имају поверење. Региони као што су Емилија-Ромања и Тоскана су успешни управо захваљујући великом броју активних локалних организација преко којих су грађани укључени у решавање јавних питања. Њихову супротност чине региони као што су Калабрија и Сицилија, где је грађанско организовање преко друштвених и културних удружења запостављено (видети Putnam, 1993).

На примеру Фиренце, Болоње и Ђенове Патнам је указао на чињеницу да најразвијенији региони имају веома дугу традицију грађанског удруживања и учешћа у политичком одлучивању, која се може пратити уназад све до XI века, када су поменути градови били аутономне градске републике. У сржи њиховог грађанског наслеђа су богате мреже организованог реципроцитета и грађанске солидарности, које потичу још из средњовековног периода – еснафи, верска братства, задруге, друштва за узајамну помоћ и друго. Погрешно би било закључити да су ове заједнице постале грађанске једноставно због тога што су биле економски напредне, јер њихова друштвено-економска историја сугерише управо супротно: оне су се економски брже развијале зато што су биле грађански уређене (Putnam, 1993).

друштвено и политички слабије повезане, што је последица константног увећања друштвених неједнакости (Putnam, 2000). То је произвело низ проблема који су се одразили на безбедност, економску продуктивност, квалитет живота и слично. Да би ови проблеми били дугорочно превазиђени, Патнам позива људе да постану „социјални капиталисти“.

Како би се указало на чињеницу да постоје различити облици социјалног капитала, често се наводи допринос Мајкла Вулкока (Michael Woolcock) и његова подела на везујући, премошћујући и повезујући социјални капитал. Везујући социјални капитал обухвата односе између сличних људи које повезују сличне ситуације (нпр. односи између чланова породице, блиских пријатеља и суседа, или односи унутар тесно повезаних заједница чији се идентитет заснива на етничитету или дубоким верским убеђењима). Премошћујући социјални капитал се односи на везе између људи који имају сличне демографске карактеристике, али се налазе на већој социопросторној удаљености (то су мање привржене везе са познаницима, сарадницима и колегама). Социјални капитал има и вертикалну димензију, коју је Вулкок означио као повезујући социјални капитал, а то су везе између актера који се разликују преваходно по степену моћи и утицаја у друштву (нпр. везе између грађана и представника званичних институција) (видети Woolcock, 2001).

Ова мултидимензионална подела социјалног капитала омогућава процену интегрисаности различитих друштвених група у граду. Она се може употребити да се на локалном нивоу укаже на квалитет односа међу самим суседима, затим на односе са људима изван суседства и на односе са локалним властима, што доста говори и о домету социјалног капитала код различитих друштвених група. На пример, код виших друштвених слојева разноврсност социјалног капитала доприноси репродуковању привилеговане позиције у друштву, док код нижих друштвених слојева везујући социјални капитал омогућава стратегије преживљавања, али одсуство премошћујућег и повезујућег социјалног капитала спречава превазилажење материјалне и социјалне депривације маргинализованих појединаца и суседстава.

Концепт социјалног капитала, који је и сам потекао из економског дискурса, нашао је своје место у оквиру стратешког приступа неолибералне урбане политике,

наглашавајући значај унутрашњих потенцијала урбаних суседстава у решавању локалних проблема, чиме настоји да легитимизује смањење социјалне одговорности државе у неолибералном контексту. О оправданости употребе концепта социјалног капитала у урбаној политици сведоче бројне предности које јачање и развијање социјалног капитала са собом носи:

1. Социјални капитал *олакшава учење и стицање вештина*. Друштвено умрежавање је само по себи процес учења и развијања интерперсоналних вештина и ефективног комуницирања. Осим тога, друштвене мреже подстичу неформално учење и омогућавају унапређење радних и других вештина.

2. Социјални капитал *ствара економске прилике*. Он помаже појединцима да пронађу посао и напредују у каријери, успоставља поверење и реципроцитет међу сарадницима и пословним партнерима, повећава продуктивност и осигурава поштовање друштвених норми правичности и поузданости, које не може бити загарантовано самим законима и прописима, а које је неопходно за ефикасне трансакције у тржишној економији. Многе студије су показале да је у пословној сфери социјални капитал понекад и важнији од хуманог капитала (тј. образовања и искуства) (видети Putnam, 2000).

3. Социјални капитал *стимулише грађанско ангажовање, политичку партиципацију и управљање на локалном нивоу*. Везе између пријатеља и колега се сматрају важним мотивационим структурама за грађански активизам, а међусобно повезане организације цивилног друштва доприносе изградњи демократског поретка (упор. Zinnbauer, 2007: 9, 19-20).

Међутим, постоје извесне идеолошке последице употребе термина социјални капитал, које бацају сенку на коришћење самог концепта у урбаној политици. Наиме, реч капитал се историјски повезује са капитализмом, економским системом у којем индивидуализам, конкуренција и тежња за богатством играју значајну улогу. Смит и Калинич (Smith and Kulynych) упозоравају да употреба термина социјални капитал за означавање друштвених веза садржи прећутне претпоставке, конотације и веровања о капитализму. Сврха овог термина је да друштвене, економске и политичке односе који карактеришу капитализам учини природним и неизбежним аспектом

друштвеног живота, као и да помогне у легитимизацији капиталистичког система (Smith and Kulynych, 2002: 151). Стога не треба занемарити опасност економицистичког тумачења социјалне одрживости града услед промовисања концепта социјалног капитала. Чињеница је да је овај концепт постао популаран у одређеном друштвеном контексту, када су специфични историјски догађаји с краја XX века показали да је капитализам однео победу над алтернативним начинима организовања економске активности (пропаст социјализма и постсоцијалистичка трансформација).

Концепт социјалног капитала је критикован због тога што подржава економски империјализам самим тим што друштвене односе посматра као капитал. Док је за Колмана социјални капитал представљао средство које актери могу користити како би остварили своје интересе, Патнам је овом појму додао нормативну димензију. Међутим, ни тада појам није изгубио своја првобитна економска обележја. Он је и даље редуктиван јер претвара друштвено, тј. неекономско у један облик капитала (Mauger, 2003). Употребом овог концепта неолиберална урбана политика подразумева да све друштвене групе могу доћи до неког облика капитала и да ће одговарајуће инвестиције у социјални капитал уравнотежити огромне неједнакости у погледу финансијског капитала (Smith and Kulynych, 2002: 167). Међутим, социјални капитал по правилу није довољан да спречи утицај финансијског капитала, па чак ни да се супротстави утицају социјалног капитала оних који имају приступ финансијском капиталу (мреже моћних људи) (Smith and Kulynych, 2002: 167). Схватање финансијског и социјалног капитала као две врсте рода *капитал* подразумева занемаривање чињенице да финансијски капитал у много већој мери конституише социјални капитал, него што је обрнуто (Smith and Kulynych, 2002: 150). Осим тога, приступ финансијском капиталу пружа друштвене и политичке предности које се знатно разликују од оних које омогућава социјални капитал.

Споменимо још и то да је концепт социјалног капитала критикован и због занемаривања улоге политичке моћи. Кејс (Keyes, 2001), који углавном прихвата Вулкоково становиште о социјалном капиталу, замера Вулкоку што није истражио улогу политичке моћи у промовисању или обесхрабривању формирања друштвене

мреже, било хоризонталне или вертикалне. Он истиче да треба испитати однос између социјалног и политичког капитала (односно политичке моћи), тим пре што се помоћу концепта социјалног капитала може објаснити појава и опстајање односа моћи у друштву. Искљученост је створена и одржава се због интереса моћних појединаца и група, што постаје очигледно на примеру резиденцијалне сегрегације у великим градовима која просторно и визуелно одражава друштвену поларизацију и маргинализацију сиромашних становника града. С друге стране, концепт социјалног капитала скреће пажњу на то да маргинализоване групе поседују јединствени друштвени ресурс који може бити употребљен као основа за превазилажење искључености (Woolcock, 2001), што ће рећи да и поред свих недостатака не треба одустати од коришћења овог концепта у урбаној политици. Идеја социјалног капитала није потпуно вредносно неутрална, али ипак представља важну концептуалну допуну која може допринети развоју стратешког приступа у превазилажењу проблема као што су друштвена искљученост, маргинализација и отуђење.

Готово у исто време када се појавио концепт социјалног капитала, из институционалне теорије одрживог развоја потекла је идеја да је **учешће грађана** неопходан принцип одрживости (Мирков, 2012: 65). Грађанска партиципација у суштини подразумева укљученост грађана у процес одлучивања о друштвеним, политичким, еколошким и другим питањима на локалном нивоу (Taschereau, 1999: 30-31). Она обухвата разне активности помоћу којих становници остварују своје право на град тако што утичу на креирање, усвајање и примену јавне политике. Претходи јој колективна свест о потреби колективног делања, као и свест о томе да се жели постићи одређени циљ за који се претпоставља да је користан за највећи део припадника групе (Пушић, 2010: 143).

С обзиром на то да идеја социјално одрживог града третира градски простор као јавно добро које велики број грађана може слободно да користи, а развој града посматра као процес који је од јавног интереса, улога грађана се сматра пресудном. Већина литературе о планирању одрживих заједница наглашава потребу за високим нивоом партиципације грађана у стварању визије, пројектовању и изградњи локалне

заједнице (Taschereau, 1999: 35), што би требало да омогући уважавање потреба и интереса грађана као непосредних корисника (на шта указује и концепт урбаног режима, мада се у пракси ретко јавља модел са изразитом грађанском партиципацијом). Социјална одрживост града захтева приступ „одоздо“, а то значи да становници којих се тичу одлуке о планирању и развоју града имају право одлучивања у читавом процесу (Taschereau, 1999: 18). Није неопходно да сваки појединац буде сагласан са одлукама које се доносе на локалном нивоу, али у том процесу не би требало да буде суштинских неслагања између различитих актера, односно заинтересованих страна (Roseland, 2005: 190). Несумњиву предност у остваривању концепта социјалне одрживости имају они градови који поседују снажан цивилни сектор.

На самом крају XX века, у оквиру теорије демократије препозната су два међусобно сродна правца размишљања, а то су делиберативна и партиципативна демократија. Делиберативна демократија подразумева отвореност грађана у смислу спремности да прихвате боље аргументе у јавној расправи која је оријентисана на опште добро. „Крајњи хоризонт овако схваћеног идеала демократије била би нека врста заједнице у којој се одлуке доносе консензусом, односно слагањем у аргументативној расправи у којој сви чланови заједнице имају једнаку могућност учешћа“ (Младеновић, 2008: 228). Овом концепту је компатибилан концепт партиципативне демократије, чији је основни циљ „да изнова афирмише и додатно осмисли идеје широког учешћа и контроле које грађани треба да испоље у погледу живота у заједници“ (Младеновић, 2008: 236). Важно је напоменути да су делиберативна и партиципативна демократија промовисане управо у периоду јачања неолиберализма и индивидуализације социјалне одговорности, уз истовремено редуковање улоге јавног сектора и подређивање управљања интересима крупног капитала, што је у пракси умањило ефективност представничке демократије.

На принципима делиберативне и посебно партиципативне демократије, Барбер је засновао своју идеју „снажне демократије“ (Barber, 1984), чије су најважније карактеристике грађанска партиципација, активизам и усмереност ка дијалогу. Супротстављајући се поједностављеном тумачењу улоге грађана у

представничкој демократији, Барбер је осмислио читав низ конкретних предлога који могу допринети успостављању снажне демократије. Један такав предлог подразумева неопходност одлучивања на нивоу урбаних суседстава, где је потребно формирати локалне скупштине на којима би се доносиле политичке одлуке, а затим би грађани могли да представе своје заједничке предлоге на репрезентативним састанцима на нивоу града. Правац развоја сваког појединачног подручја зависио би од постигнутих договора који настају као резултат јавне расправе међу самим грађанима.

Концепт **друштвене укључености/искључености** је такође значајан за изучавање социјалне одрживости града. Друштвена укљученост се углавном дефинише као позитиван или пожељан процес у односу на друштвену искљученост (Бабовић, 2010: 26). Осим сиромаштва и материјалне депривације, друштвена искљученост подразумева кумулативно деловање низа фактора (економских, политичких, социјалних, културних, просторних) који спречавају појединце или друштвене групе да учествују у институцијама које обезбеђују нормалан живот према стандардима датог друштва (Amin et al, 2002: 17; Philo, 2009: 691). Највише пажње се посвећује искључености са тржишта рада, али и из образовног система, система здравствене и социјалне заштите и слично. Имајући у виду да су исходи друштвене искључености често просторно концентрисани у издвојеним географским подручјима, а унутар великих градова у маргинализованим суседствима, друштвена искљученост се повезује са појавом просторне искључености, која је праћена депривацијом у сфери становања и колективне потрошње.

Концепт друштвене укључености/искључености сродан је појму поткласе (енг. *underclass*). У структуралном смислу, поткласа означава друштвену групу на самом дну друштвене хијерархије, а чине је појединци који су искључени са тржишта рада (дугорочно незапослени, неспособни за рад и подзапослени) и који због тога нису у могућности да партиципирају у друштвеном животу (Myrdal, 1963: 10). На ово се надовезује теза о „култури сиромаштва“ Оскара Луиса (Oscar Lewis). Према његовом изворном тумачењу, сиромашни развијају обрасце понашања који им омогућавају да се прилагоде и опстану у тешким животним условима (Lewis, 1970). Намера му је била да укаже на значај културних фактора, који нису узрок

сиромаштва, али доприносе његовом репродуковању. У измењеном облику, Луисова теза је коришћена у оквиру бихевиоралног објашњења сиромаштва, које је блиско неолибералној идеологији, уз коментар да су појединци сами одговорни за ситуацију у којој се налазе, јер је она производ њихових погрешних одлука и избора.

Оживљавањем старог концепта **друштвене кохезије**, идеја социјалне одрживости града се окреће ка све апстрактнијим димензијама које је тешко операционализовати (Мирков, 2012: 66). Истиче се, на пример, да људи морају поседовати осећање повезаности са местом и људима који у њему живе. Према једном тумачењу, кохезивна заједница подразумева да све групе унутар ње имају развијено осећање припадања; да се хетерогеност порекла и прилика поштује и позитивно вреднује; да људи различитог порекла имају сличне могућности у животу; да се снажна и позитивна повезаност развија између група различитог порекла и прилика на послу, у школи и у суседству (Local Government Association, 2006: 5, нав. према Wetherell, 2007: 4). Међутим, поједина истраживања су показала да је друштвена кохезија (попут везујућег социјалног капитала) јача у хомогеним срединама (нпр. Uzzell et al, 2002: 42-43), што значи да, у реалности, димензије хетерогености и кохезивности могу међусобно да се искључују (као што је показало истраживање Clampet-Lundquist, 2004).

Све актуелније питање безбедности у градовима и суседствима навело је теоретичаре социјалне одрживости града да обухвате и ту димензију. **Безбедност** подразумева психолошко осећање сигурности грађана у њиховом свакодневном животу и активностима, одсуство непотребне опасности и ризика у физичком окружењу, као и присуство мера за смањење могућности виктимизације (Taschereau, 1999: 29-31). Само се безбедно окружење може сматрати социјално одрживим. Криминалитет и страх од виктимизације су веома штетни за репутацију градова и суседстава, а то се посредно одражава на социјалну одрживост града, јер урбани простор постаје све више дезинтегрисан услед социјалне филтрације¹² угрожених

---

¹² Социјална филтрација подразумева процес спонтаног исељавања припадника једне друштвене групе због новонастале промене у резиденцијалном окружењу. Овај појам потиче од социолога Чикашке школе, који су препознали законитост резиденцијалне сукцесије, што значи да припадници виших друштвених слојева по правилу напуштају урбана суседства чији квалитет опада и присвајају боље

градских подручја и вољне сегрегације виших друштвених слојева (Мирков, 2012: 67).

За разлику од руралних средина, где одступање од рутинизованог и предвидљивог понашања привлачи пажњу и изазива одговарајућу реакцију становника, у великим градовима остају незапажене или занемарене многе неуобичајене активности, за које се може испоставити да су незаконите (Shaftoe, 2005: 234). Пошто се високе стопе криминалитета у великим градовима обично објашњавају анонимношћу и великом просторном покретљивошћу градског становништва, при чему се одговорност за криминалне активности приписује припадницима маргинализованих друштвених група (сиромашни, расне и етничке мањине), сматра се да треба тежити стварању социјално одрживих, интегрисаних и кохезивних заједница унутар града јер би оне (попут руралних средина) поседовале виши ниво неформалне друштвене контроле, која је ефикаснија од других мера превенције криминалитета и не ствара осећање нелагодности код људи, као у случају ригидне контроле и надзора. Позитивна искуства указују на значај удруженог ангажовања грађана за очување безбедности у сопственом граду, што значи да је ова димензија тесно повезана са димензијом кохезивности (Мирков, 2012: 67).

Након овог провизорног одређења димензија социјалне одрживости града на основу доминантних концепата, следи анализа појма урбаног суседства као непосредног аналитичког оквира за истраживање социјалне одрживости градова у неолибералном контексту (како због конкретних проблема који се јављају у резиденцијалним подручјима, тако и због потенцијала урбаних суседстава да допринесу остварењу принципа социјалне одрживости града). Иза тога следи појмовна матрица за анализу социјалне одрживости града на нивоу урбаних суседстава, која представља синтезу концептуалне анализе у овом и наредном поглављу.

делове града, а у резиденцијално подручје од којег су они одустали досељавају се представници нижих друштвених слојева.

2.4. УРБАНО СУСЕДСТВО КАО НЕПОСРЕДНИ АНАЛИТИЧКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА СОЦИЈАЛНЕ ОДРЖИВОСТИ ГРАДА

Простор у граду је друштвено организован на нивоу ужих резиденцијалних подручја, која се обично називају урбаним суседствима. У овом раду се појам урбаног суседства користи у ширем смислу, обухватајући и сродне појмове као што су јединица суседства и градски квартал (или четврт). Определила сам се за такав приступ из неколико разлога, од којих се једни ослањају на почетне хипотезе и метод анализе, а други на природу концепта урбаног суседства.

Прво, основна и посебне хипотезе настоје да објасне везу између града и ужих резиденцијалних подручја, што оставља могућност флексибилније интерпретације појма урбаног суседства. За разумевање односа града као целине и његових саставних делова довољно је спустити ниво анализе на резиденцијална подручја у ширем смислу.

Друго, анализа значаја урбаних суседстава у одређеном контексту биће поткрепљена примерима појединачних суседстава на основу емпиријских закључака других истраживача, са циљем да се оствари шира обухватност проблема и изведу општији закључци. Самим тим што се користи секундарна анализа података, уско дефинисан појмовни апарат би знатно ограничио могућност анализе веома хетерогене литературе на ту тему.

Треће, сам појам урбаног суседства, осим што је различито дефинисан од стране истраживача, по дефиницији обухвата и субјективну интерпретацију од стране самих становника града, што значи да ни у стварности урбана суседства нису међусобно разграничена, па самим тим не постоје универзалне карактеристике које би се односиле на величину, границе и опремљеност урбаних суседстава. Због тога сам одлучила да објашњење овог сложеног феномена заснујем на неколико сродних концептуалних интерпретација.

2.4.1. Сусед, суседовање, суседски односи и суседство

Имајући у виду да је фокус анализе у овој докторској дисертацији на урбаним суседствима, најпре треба правилно разумети појмове сусед, суседовање, суседски односи и суседство. Сусед је друштвена улога која подразумева посебну врсту друштвеног става, на основу којег се успостављају одговарајући друштвени односи са онима који живе у непосредној близини. Сусед се може описати као „блиски странац“, који заступа и сопствене интересе и интересе које дели са другим суседима (Keller, 1968: 22), што представља важан потенцијал друштвене кохезивности у граду.

Суседовање (енг. *neighbouring*) подразумева разне активности повезане са улогом суседа – од веома формализованих и редовних сусрета до неформалних, спорадичних и случајних контаката. „Суседовање упућује на активности у које су укључени суседи *као суседи* и односе који се тако стварају међу њима“ (Keller, 1968: 29). Од квалитета успостављених односа међу суседима зависи у којој мери и у ком правцу ће се развијати заједничке активности суседа, а нарочито треба имати у виду ефикасност у остваривању заједничких циљева и интереса. Суседовање може подразумевати различиту екстензивност (колико њих је укључено), интензитет (колико добро се познају) и учесталост (колико често сарађују).

Мада су постојали различити покушаји да се односи међу суседима плански успоставе и развијају,¹³ суседски односи првенствено спадају у спонтане и неформалне међуљудске односе (Walljasper, 2007: 1; Вујовић, 1985: 114). За успостављање и одржавање суседског односа важна је физичка блискост, али и много других фактора. Од низа социјалних и психолошких карактеристика, као што су прихваћене друштвене вредности и личне преференције становника, зависи да ли ће у конкретном суседству преовладати мишљење да према суседима треба бити

---

¹³ Неки примери планираног развијања суседских односа у градовима су следећи: организовање суседстава око школа, изградња стамбених зграда погодних за свакодневну суседску интеракцију, заснивање суседстава на професионалној основи или заједничком пореклу, насељавање социјалних радника у предграђима, чија је улога била да поучавају становништво хигијени и да подстичу сарадњу и узајамну помоћ суседа (Костић, 1982: 146). Овако створена суседства углавном нису постигла жељени ефекат заједнице због тога што суседске везе нису биле спонтано успостављене.

предусретљив или, напротив, треба избегавати међусобне контакте. „Добар сусед није нужно пријатељски настројена или фина особа, већ онај ко се повинује стандардима улоге суседа коју признаје општа сагласност“ (Keller, 1968: 21). То значи да у сваком суседству постоји извештан степен консензуса у погледу права и обавеза које су повезане са улогом суседа. С обзиром на историјску, социјалну и културну разноликост градског живота, универзално одређење садржаја очекивања од доброг суседа не би било прихватљиво.

Давно је уочена правилност да заједничке активности на нивоу суседства зависе од карактера насеља и његове социјалне структуре (друштвене класе или статусне групе) (Keller, 1968: 86). У селима, малим градовима и етничким енклавама великих градова, суседима се указује веће поверење него што је то случај у хетерогеним и потпуно урбанизованим насељима унутар великих градова. Такође, примећено је да радничка класа развија солидарност на нивоу суседства, за разлику од више средње класе која је веома селективна у погледу избора места становања и успостављања друштвених веза са суседима.

Суседски односи могу бити утилитаристичког и емоционалног садржаја. Утилитаристички суседски односи подразумевају међусобне услуге као што је позајмљивање тренутно потребних намирница, разних предмета у домаћинству или новца, чување стана у одсуству суседа или узајамна брига о деци. У емоционалне садржаје суседских односа спада заједничко провођење слободног времена, међусобно посећивање, изласци, излети и слично. Емоционални садржаји суседских односа су по правилу праћени утилитаристичким, док утилитаристички не морају бити праћени емоционалним садржајима (Живковић, 1975: 48-49).

Уопштено говорећи, манифестне функције заједничких активности суседа обухватају размену добара и услуга, ширење информација и пружање моралне подршке. Помоћ суседа је нарочито важна у критичним ситуацијама као што су неочекивани и непредвидиви догађаји и хитни случајеви. Суседовање има и латентне функције, које се односе на успостављање и одржавање заједничких стандарда, међусобне комуникације и узајамне друштвене контроле (упор. Keller, 1968: 44-45).

Суседство (енг. *neighbourhood*) је подручје које има одређене физичке карактеристике и у којем се може (али не мора) јавити суседовање. Основне карактеристике урбаног суседства су територијалност и друштвена организација. Према једној од старијих дефиниција, суседство је „дистинктивна територијална група која се издваја посебним физичким карактеристикама подручја и посебним друштвеним карактеристикама његових становника“ (Glass, 1948: 18). У другој дефиницији, акценат је на друштвеним карактеристикама суседства. „У социолошком смислу, суседство представља групу људи који живе на одређеном простору и које повезују одређене друштвене околности“ (Пушић, 1997: 233). Свако суседство се састоји од мреже друштвених улога и односа, регулисаних заједничким очекивањима, вредностима и нормама понашања и делања, без обзира на то што нису сва суседства кохезивна и интегрисана.

Суседство „може бити јасно препознатљива просторна јединица са одређеним границама и устаљеном традицијом или флуидни, нејасно дефинисани део града, чије су границе само магловито видљиве и различито перципиране од стране својих становника“ (Keller, 1968: 12). Суседство може имати физичке границе, као што су велике саобраћајнице, реке и слично, али у социолошком смислу много су битније симболичке границе. Историјски идентитет, традиција, културна посебност и релативна изолованост ужег градског подручја доприносе препознатљивости граница суседства и симболичкој идентификацији становника. У том смислу се користи и појам градског кварта, а то је део градске територије који се издваја властитом физиономијом и дистинктивним социјалним карактеристикама.

Када је реч о одрживом урбаном суседству, оно подразумева резиденцијално подручје које свој неповољан утицај на животну средину своди на најмању могућу меру и које се у економском и социјалном смислу такође може одржати на дужи рок (Rudlin and Falk, 2009: 167). Висок ниво социјалне интеракције и заједничких активности на нивоу суседства јавља се као предуслов социјалне одрживости самог суседства, али и читавог града. Пожељно је да суседство поседује карактеристике као што су друштвена кохезија, солидарност, сарадња, реципроцитет, поверење, осећање припадања, идентитет места, колективне вредности, учешће у заједничким

активностима. Тада суседство има веће шансе да се избори за сопствене интересе, што је веома значајно у условима повлачења државе благостања и преношења дела одговорности на саме грађане. Да ли ће динамички процеси неолиберализма дугорочно подривати социјалну одрживост града, доста зависи од доминантне друштвене атмосфере која влада у суседству, односно од карактера друштвених односа између самих грађана (хоризонтални ниво) и између грађана и локалне власти (вертикални ниво). Суседство са развијеним локалним институцијама и организацијама дугорочно доприноси социјалној одрживости града као целине.

2.4.2. Суседство као заједница

Сродност и разграничење социолошки релевантних појмова суседство и заједница најбоље се могу разумети ако се пође од радова класичних мислилаца. На основу дихотомије заједница–друштво, Фердинанд Тениес (Ferdinand Tönnies) је извео аналогну дихотомију село–град. Суседство, као један од видова заједнице, означава карактер заједничког живота у селу (а не у граду, као што се то данас уобичајено подразумева). Због близине кућа, заједничких поља и имања која се граниче, становници села су упућени на узајамну сарадњу, тако да су друштвени контакти међу њима учестали и непосредни, што није случај са становницима града (видети Tönnies, 1955: 49). Комуникација налик оној у заједници се у граду јавља само спорадично, као заостатак претходног облика организовања.

Инспирисан овим тумачењем, Макс Вебер (Max Weber) је суседство сеоске насеобине сматрао природним обликом испољавања заједнице суседа, али је под општим појмом суседства подразумевао „сваку трајну или ефемерну заједничност интереса која се заснива на просторној близини“ (Вебер, 1976: 297). Тиме је оставио могућност да се овим појмом означе сасвим различити облици испољавања суседских односа, укључујући и оне у граду, код којих такође постоји узајамна зависност у случају невоље, али је слабији интензитет заједничког делања.

Усредсређујући се на резултате емпиријских истраживања, представници Чикашке школе значајно су допринели проучавању локалних заједница у великим градовима. Што се тиче просторно организованих заједница у граду, важно је указати на значење појма „природно подручје“. То је просторна јединица града, која се одликује „физичком особеношћу и карактеристичним ставовима, осећањима и интересима људи који су у њој груписани“ (Zorbaugh, 2005: 85). Оваква подручја настају непланирано, као природна последица раста и развоја града. Читаво градско подручје подељено је на више ужих целина, које су раздвојене великим саобраћајницама, пословним и индустријским зонама, парковима и булеварима, па и топографским карактеристикама.

Временом свака четврт преузима нешто од карактера и особина својих становника, тако да се оно што је у почетку било само пуки географски израз може претворити у суседство, то јест локалитет с осећањима, традицијом и сопственом историјом (Парк, 2005: 81). Реч је о једној врсти локалне заједнице, која спонтано настаје на нивоу ужих резиденцијалних подручја. Роберт Парк (Robert Park) је закључио да град као целина представља мозаик малих заједница, које социјализују своје становнике у складу са локалном традицијом, обичајима и вредностима, а истовремено доприносе интеграцији становника у шире урбано друштво.

Парк говори и о „моралним подручјима“ у граду. Она настају на местима где се спонтано окупљају појединци који имају иста интересовања. Захваљујући организацији коју градски живот спонтано поприма, популација тежи сегрегацији која је у складу са њиховим укусима и темпераментима (Парк, 2005: 99). Морално подручје не мора бити место где су сви ти људи настањени, већ то може бити њихово састајалиште или место за одмор, рекреацију и забаву. Не треба занемарити чињеницу да су овакве представе настале под утицајем социјалдарвинизма, који резиденцијалну сегрегацију посматра као природни процес, односно као један вид борбе за опстанак. Ово се, из неолибералне перспективе, може довести у везу са надметањем на тржишту, као и са истицањем значаја социјалног капитала и других унутрашњих потенцијала суседства за друштвену интеграцију становништва.

Постоје различите варијације у значењу појма суседство у односу на појам заједнице. Готдинер и Хачисон (Gottdiener and Hutchison) дефинишу суседство као „било које социопросторно окружење у којем међу становницима доминирају примарни односи“ (Gottdiener and Hutchison, 2011: 199). Они би суседством назвали само она резиденцијална подручја у којима су развијене пријатељске везе и заједничке активности становника. Ако становници једног резиденцијалног подручја немају много контаката једни са другима, то значи да суседство практично не постоји, па га и не треба називати тим именом.

С друге стране, ови аутори сматрају да је појам заједнице (енг. *community*) често резервисан за просторни колективитет са институционалном компонентом. Заједницу дефинишу као „социопросторно окружење које поседује организовану друштвену институцију која се посебно бави локалним питањима“ (Gottdiener and Hutchison, 2011: 199). Оваква дефиниција је у складу са унутрашњом организацијом америчких градова. Заједнице у америчким градовима садрже блоковска удружења, агенције за локално планирање, политичке дистрикте и јаке религијске организације. Сви ови елементи доприносе стварању заједнице која поседује сопствени идентитет, има своје име и политички је утицајна, па је локални становници лако препознају као засебни ентитет.

Због вишесмислености и појмовне неадекватности, појам заједнице у овом раду неће бити поистовећиван са појмом урбаног суседства. По узору на Роберта Низбета (Robert Nisbet), под заједницом подразумевам један од суштинских појмова у социологији (Nisbet, 2007), који се у овом случају не може поистоветити са значењем појма урбаног суседства. Према Бринтовом тумачењу, заједницу чини „скупина људи који деле заједничке активности и/или убеђења и који су, у принципу, међусобно повезани емоцијама, лојалношћу, заједничким вредностима и/или интересовањем за личност“ (Brint, 2001: 8). У његовој типологији, суседске групе спадају у просторне заједнице и карактерише их релативно учестало обављање заједничких активности. Важно је напоменути да ово није својство свих урбаних суседстава, али јесте потенцијал који она поседују.

Да би се суседство перципирало као заједница, људи морају поседовати осећање идентитета места, захваљујући којем они препознају и вреднују суседство у којем живе. Суседство тада постаје друштвени конструкт који подразумева мрежу људи са заједничким интересима и очекивањем узајамног препознавања, подршке и пријатељства (Barton, 2005a: 5). За разумевање суседства као заједнице нарочито су значајне симболичке вредности њених чланова.

На овом месту ваља поменути и осећање везаности за место/суседство, а то подразумева релативно трајно успостављен позитивни афективни однос појединца према резиденцијалном окружењу (Hidalgo and Hernández, 2001: 274). Везаност за место се може развити у односу на физичко окружење, које се препознаје према особеностима природне и изграђене средине, или у односу на социјално окружење, које чине односи узајамног препознавања, пријатељства и сарадње (Мирков, 2013б: 307). У истраживањима се често полази од претпоставке да је везаност за место најизраженија на суседском нивоу, као најужој просторној целини (Hidalgo and Hernández, 2001: 274).

Уобичајено је да се везаност за место тумачи као позитивна појава која повољно делује на ментално здравље и благостање појединца, као и на квалитет друштвених односа на локалном нивоу. У срединама које имају изражено осећање везаности за место, људи су спремнији на узајамну помоћ и сарадњу и посвећенији остварењу заједничких циљева (Мирков, 2013б: 309). Посебно се истиче предност грађанске партиципације уколико је развијена везаност за место (Manzo and Perkins, 2006). С друге стране, има аутора који истичу да везаност за место може бити негативна за неке људе у појединим околностима (Livingston et al, 2008: 10). Сувише јака везаност за место представља препреку за лични развој појединца, јер му ускраћује проналажење нових могућности за напредовање након евентуалног пресељења из средине у којој живи.

У литератури се често проблематизује значај просторних (територијалних) заједница, па и урбаних суседстава, јер се појам заједнице у савременом значењу све мање подудару са идејом друштвености на локалном нивоу. То се, пре свега, дешава у контексту глобализације, захваљујући брзом развоју информационих и

комуникационих технологија. Нарочито интернет омогућава успостављање нових облика заједнице у којима је географска локација мање важна од заједничких интереса и жеља (Castells, 2000). Истиче се да је развој масовних комуникација, посебно путем интернета, допринео јачању спиритуалних група састављених од људи сличних интересовања, а препознаје се и улога транслокалних и виртуелних заједница у свакодневици савременог човека.

Глобализација и масовне комуникације јесу допринеле пропадању традиционалних заједница на нивоу суседства, али су исто тако пружиле потенцијал за стварање градских заједница другачијег квалитета. Мануел Кастелс примећује да се као реакција на кризу националног идентитета, која је условљена глобализацијом, развијају територијално дефинисани идентитети на нивоу региона, града или суседства (Кастелс, 2005: 187). Насупрот „космополитизму елите“ јавља се „трибализам локалних заједница“ (Кастелс, 2005: 193), које настоје да успоставе контролу над сопственим простором како би се заштитиле од освајања глобалне економије. Кастелс истиче да глобализовани градски живот заправо оснажује становнике града и подстиче грађанску партиципацију у новим друштвеним покретима. Њихова снага се огледа у начину приступања који се заснива на слободном избору и личним аспирацијама, а не на обавези коју намеће локална традиција. Глобална економија је учинила да место и даље буде важно као поприште борбе за реализовање економских и других интереса.

Теза која се заступа у овом раду јесте да диверсификација друштвених група не умањује значај урбаних суседстава. Карактер суседских односа се јесте променио услед низа фактора који су деловали у конкретном простору и времену, али урбано суседство и данас на латентан начин обликује наше животе. Када се томе дода чињеница да у неолибералном контексту простор у граду постаје поприште борбе и такмичарског надметања између друштвених група, при чему једни постају победници а други губитници, онда је сигурно да ова тема заслужује да јој се посвети више пажње, посебно у анализи социјалне димензије урбане одрживости у неолибералном контексту.

2.4.3. Јединица суседства

Под јединицом суседства се подразумева просторно-друштвени део града, који се може обићи петнаестоминутним слободним ходом, у којем влада друштвена кохезија међу становницима и у којем се могу подмирити основне потребе, пре свега у вези са становањем, снабдевањем и одмором (Ђурић, 1967). Физички компактна подручја, која садрже основне објекте и услуге за егзистенцијалну репродукцију становништва и која подстичу неформалне друштвене везе, не само да су у стању да своје становнике заштите од отуђења и социјалне нестабилности, него могу помоћи да се објекти и услуге праведније и ефикасније дистрибуирају (упор. Keller, 1968: 6).

Урбано суседство је пре свега резиденцијално подручје, али оно обавља и друге функције унутар града. У зависности од тога какав је структурно-функционални тип резиденцијалног подручја, може се одредити да ли је оно насеље спаваоница или комплетна урбана јединица. Обогаћивање садржаја урбаних суседстава могуће је кроз изградњу пратећих објеката као што су школе, обданишта, здравствене установе, спортско-рекреациони центри, продавнице, верски објекти и друго, с тим да пратећи објекти могу бити распоређени по целој територији резиденцијалног подручја или концентрисани у центру (упор. Живковић, 1975: 40-42). Осим тога, урбана суседства могу да понуде и додатне садржаје, као што је могућност да становници учествују у културним, спортским и другим активностима у свом суседству. Коришћење локално доступних објеката и услуга доприноси значају урбаних суседстава у свакодневном животу становника (видети Barton, 2005b: 60-62).

Од почетка XX века, када се у оквиру модерног урбаног планирања појавила идеја јединице суседства, развијали су се различити предлози који су настојали да предвиде величину јединице суседства, њене функције, структуру становништва и слично. Овде ће укратко бити представљене поједине интерпретације идеје јединице суседства из тог периода, јер се тада више водило рачуна о социјалним аспектима планирања урбаних суседстава, попут доступности кључних ресурса или употребе јавног простора, за разлику од неолибералног контекста, у којем тржишно усмерена

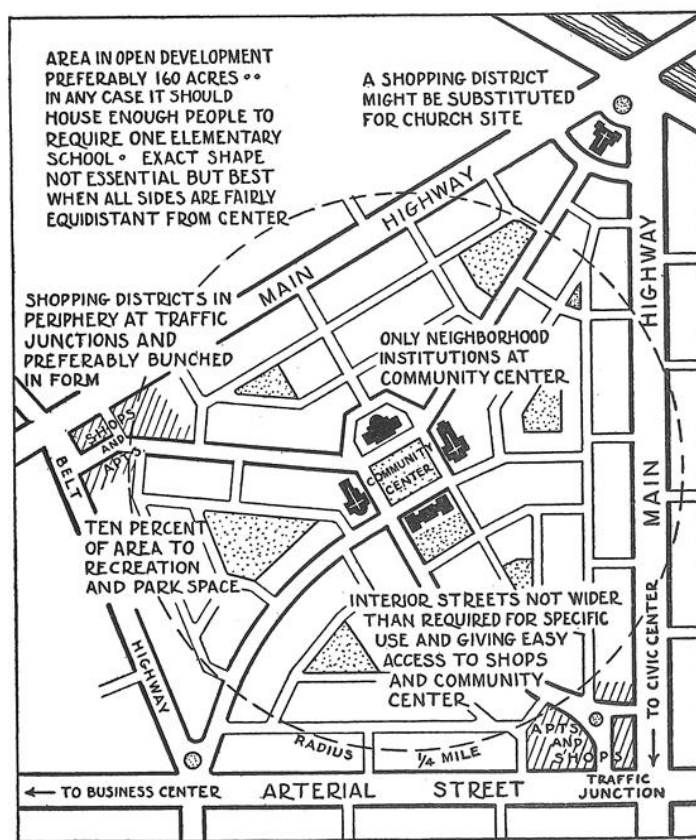
обнова урбаних суседстава нарушава принципе друштвене једнакости, хетерогености и кохезивности у граду.

Схема вртног града Ебенезера Хауарда (Ebenezer Howard) је први пут представљена 1898. године. Хауард је простор вртног града величине 6000 јутара поделио на шест једнаких делова или квартова (Howard, 1898; Howard, 1902). Према плану вртног града, који је радијалног облика, квартави су међусобно раздвојени широким улицама (булевари и авеније). Заједнички простор се налази у самом центру, где су смештене јавне површине и установе које користе сви становници вртног града (велики парк, градска кућа, културни и рекреативни центри, болница). Зеленило и вртови украшавају читав резиденцијални комплекс. Сваки квартал поседује сопствену школу, цркву и продавнице, тако да је опремљеност различитих делова града такође уједначена. Према Хауардовој идеалној пројекцији, становницима свих градских квартова омогућено је већ самим просторним размештајем да равноправно уживају еколошке, социјалне, па и економске предности живота у вртном граду (Мирков, 2013а: 232).

Развоју модерног урбаног планирања допринео је и Патрик Гедес (Patrick Geddes) својим интердисциплинарним приступом који је уважавао интеракцију еколошких, социјалних и економских фактора (Мирков, 2013а: 233). Под утицајем идеје вртног града, Гедес је осмислио и предложио план града Тел Авива (1925), који је прихваћен и већим делом реализован. Тај план је подразумевао изградњу стамбених блокова, оивичених булеварима и мањим улицама. У средишту стамбеног блока је врт, а у његовој непосредној близини требало је изградити јавне објекте намењене становницима једног стамбеног блока (школа, обданиште, спортски терени и слично). Развој града је замишљен као континуирана изградња и опремање појединачних стамбених блокова, у зависности од величине градске популације (видети Welter, 2009).

Кларенс Пери (Clarence Perry) је за потребе града Њујорка развио веома сличан концепт јединице суседства (1929). Под тим појмом се подразумева резиденцијално подручје које је потпуно опремљено објектима и услугама неопходним за задовољење свакодневних потреба људи (продавнице, обданиште,

основна школа). Јединица суседства се отприлике поклапа са подручјем једне основне школе и оивичена је главним саобраћајницама које ђаци не би требало да прелазе на путу од куће до школе.¹⁴ За кретање пешака и возила унутар јединице суседства предвиђен је систем мањих улица, чиме је стамбени комплекс бар делимично заштићен од превелике буке и загађења из саобраћаја. Локалне институције и организације груписане су у центру јединице суседства, а продајни објекти се због лакшег транспорта робе налазе близу великих саобраћајница. Веома значајан елемент јединице суседства је постојање мноштва малих паркова и слободних површина намењених за рекреацију (Perry, 1929: 34-35).

Извор: Perry, 1929

Слика 3. Кларенс Перијева схема јединице суседства

¹⁴ Луис Мамфорд је сматрао да школа и стамбени објекти у њеном окружењу чине нуклеус нове заједнице која се формира на нивоу урбаних суседстава (Mumford, 1938: 472).

Крајњи циљ организовања јединице суседства је успостављање принципа друштвене једнакости и друштвене кохезије. Први принцип подразумева приступачност добара и услуга за све становнике датог резиденцијалног подручја, док други принцип почива на уверењу да се провизијом заједничких институција и услужних објеката на малој удаљености може подстаћи осећање повезаности са местом и људима, а самим тим и успостављање друштвених веза међу становницима тог дела града (Мирков, 2013а: 233).

Концепција урбаног суседства коју је развио Кларенс Штајн (Clarence Stein) у сарадњи са Хенријем Рајтом (Henry Wright) приликом планирања насеља Радбурн у Њу Џерсију (1929) подразумева формирање супер блокова, тј. великих стамбених целина које су са свих страна окружене главним путевима. Куће су груписане унутар слепих улица, тако да је саобраћај у резиденцијалном подручју знатно редукован. Предвиђене су и стазе за пешаке, потпуно одвојене од путева којима се крећу возила. План Радбурна, као и други поменути планови, промовише принципе озелењавања града и приступачности рекреативних, културних и социјалних добара за све становнике овог пре свега субурбаног подручја (Мирков, 2013а: 234).

Постоје и савремени примери планираних заједница у граду. По узору на раније утопијске замисли, присталице „новог урбанизма“ (нпр. Katz, 1994) полазе од претпоставке да се многи проблеми савремених градова могу превазићи одговарајућим дизајном који је настао по узору на традиционалне урбане форме, имајући у виду друштвену организацију на нивоу суседства. Велика пажња се поклања обезбеђивању локалних институција, али и планирању просторног распореда објеката и јавних површина погодних за спонтано развијање суседских односа и несметано одвијање друштвених активности, чиме се промовише идеал заједнице на нивоу стамбеног насеља (шире у Jabareen, 2006: 43-44). Покрет новог урбанизма по свим релевантним карактеристикама припада традицији идеја модерног урбаног планирања, истовремено представља одговор на изазове парадигме одрживог развоја као једна варијанта „одрживог урбанизма“, а може се довести у везу и са кризом „америчког сна“, која је подстакла оживљавање идеала заједнице и угодног живота у урбаном суседству (Hebbert, 2003). Међутим, не треба заборавити

да у неолибералном контексту планиране заједнице подразумевају ексклузивност, пошто се по квалитету издвајају у односу на своје окружење и постају привлачне (и приступачне) припадницима виших друштвених слојева, чиме се подстиче социопросторна сегрегација уместо социјалне и културне хетерогености (Мирков, 2013а: 235).

Услед превласти неолибералне урбане политике, град се данас посматра као роба која се може продати на тржишту (Goodwin, 1993). Све су већа улагања у промовисање урбане културе, животних стилова, локалне традиције и других специфичности које доприносе брендирању града. Експлоатисање економских потенцијала урбаних суседстава постаје све учесталије, пошто и суседства могу допринети економском расту градова путем приватизације, комерцијализације и брендирања селективно одабраних резиденцијалних подручја са израженим профитабилним потенцијалом (поједине етничке енклаве, историјски значајна суседства, еко суседства и слично). Један од циљева је да се привуку туристи, који ће повећањем потрошње допринети оживљавању урбане економије. Осим тога, поправљање имица града или неког његовог дела је значајно да би се место учинило привлачнијим за становање, запослење и доколицу самих становника (Bell and Jayne, 2004а: 1). На тај начин се подстиче даље инвестирање у пројекте који су део стратегије урбане регенерације.

У нешто другачијем смислу, Форест и Кернс су истакли да се савремена суседства у појединим случајевима третирају као роба (Forrest and Kearns, 2001: 2141-2142). Ово се нарочито односи на ограђене заједнице и друга сегрегирана суседства намењена имућнијим слојевима становништва. Домен сигурности и безбедности на резиденцијалном нивоу, заједно са гарантованим контекстом специфичних животних стилова, упакован је и продат као ограђена или озидана енклава за припаднике вишег социоекономског статуса (Forrest and Kearns, 2001: 2142). То значи да се цена стамбене јединице формира не само на основу њене материјалне вредности (величина, квалитет, опремљеност), него на основу ширег контекста урбаног суседства у којем се налази (друштвени углед, безбедност, културни садржаји).

Перспектива суседства као робе повезана је са перспективом суседства као потрошачке нише (Forrest and Kearns, 2001: 2142). Веома је важно шта трошимо и са ким то чинимо, јер се на основу потрошачких образаца и животних стилова формирају статусне групе, које својим избором утичу на диференцијацију урбаних суседстава у симболичком смислу. Као што је приметио Ричард Флорида (Richard Florida), припадници креативне класе¹⁵ посебно воде рачуна о квалитету места становања. То укључује процену физичког окружења, социјалног статуса становника и понуђених садржаја који суседство чине атрактивним (Florida, 2002: 232).

Питер Маркузе (Peter Marcuse) је истакао да су политичке и економске промене током неолиберализма водиле ка томе да су амерички градови постали све више „квартовани“ (Marcuse, 1989). У том смислу је идентификовао пет различитих типова резиденцијалних подручја: доминантни град, центрификовани град, субурбани град, оронули град и напуштени град. Иако је описао град који све више постаје фрагментисан, Маркузе је тврдио да ово није била случајна подела, већ је град био кварталан управо кроз оне социопросторне обрасце који су одражавали економску, културну и симболичку хијерархију урбаног простора у неолибералном контексту.

Другим речима, идеја да се осмисли јединица суседства, која становницима гарантује коришћење добара и услуга на равноправној основи, полако се напушта током неолиберализма услед повлачења јавног сектора из домена колективне потрошње. У урбаном планирању све се мањи значај придаје социјалним циљевима, као што је смањење друштвених неједнакости у простору, а све више пажње се поклања економским циљевима, попут привлачења инвестиција и увећања капитала, што се негативно одражава на социјалну одрживост града на нивоу урбаних суседстава.

---

¹⁵ Креативну класу Флорида дефинише на основу занимања, имајући у виду да је креативност кључна дистинктивна карактеристика плаћеног посла који обављају припадници ове друштвене групе. Ту спадају сви они који креативност користе да стварају нове смислене облике (уметници, научници, инжењери, аналитичари), као и они који помоћу знања и креативности решавају сложене проблеме (креативни стручњаци као што су лекари, адвокати, менаџери) (Florida, 2002: 68-69; Florida, 2012: 38-39).

2.5. ПОЈМОВНА МАТРИЦА АНАЛИЗЕ СОЦИЈАЛНЕ ОДРЖИВОСТИ ГРАДА НА НИВОУ УРБАНИХ СУСЕДСТАВА

Имајући у виду доминантне теме у оквиру дискурса социјалне одрживости града, о чему је било речи у једном од претходних поглавља, овде је издвојено пет димензија социјалне одрживости града, које су релевантне за анализу овог феномена на нивоу урбаних суседстава и које ће бити основа анализе у наредним поглављима (видети Табелу 1).

Табела 1. Димензије и индикатори социјалне одрживости градова и урбаних суседстава

Димензије	Индикатори
Карактеристике резиденцијалног подручја	<ul style="list-style-type: none"> - власнички статус становника - стандардни квалитет стамбених јединица - пратећи објекти и услуге
Хетерогеност становништва	- социјалне карактеристике становништва на нивоу урбаног суседства
Неформалне друштвене везе унутар и изван суседства	<ul style="list-style-type: none"> - заједничке вредности и норме - поверење - осећање везаности и припадања - колективне активности - удруживање - мреже подршке и реципроцитета
Друштвена укљученост	<ul style="list-style-type: none"> - укљученост у тржиште рада - учешће у одлучивању
Безбедност	<ul style="list-style-type: none"> - одсуство опасности и ризика у непосредном окружењу - лични осећај безбедности - предузимање мера превенције криминалитета

У димензији карактеристика резиденцијалног подручја, становању је, као једној од основних људских потреба/права, дата предност у односу на друге показатеље квалитета живота. Издвајају се индикатори становања у ужем смислу – власнички статус становника и стандардни квалитет стамбених јединица, као и индикатори становања у ширем смислу – опремљеност суседства пратећим објектима и услугама (школе, обданишта, здравствене установе, спортско-рекреациони центри, продавнице, верски објекти и слично).

Друга димензија се односи на хетерогеност суседства кроз индикацију разуђености социјалне структуре становништва, као супротност резиденцијалној сегрегацији и социопросторној искључености. Иако хетерогеност становништва представља засебну димензију социјалне одрживости града, она ће у анализи углавном бити посматрана у комбинацији са другим димензијама, као што су карактеристике резиденцијалног подручја и друштвене везе становника, јер се на тај начин ове димензије могу боље објаснити.

Следећа димензија обухвата неформалне друштвене везе становника суседства и покрива индикаторе друштвене кохезивности и социјалног капитала унутар и изван суседства (заједничке вредности и норме, поверење, осећање везаности и припадања, колективне активности, удруживање, мреже подршке и реципроцитета).

Друштвена укљученост као димензија социјалне одрживости градова и суседстава посматра се кроз институционалну интегрисаност становника града у шири друштвени систем. Од посебног значаја је укљученост у тржиште рада, с обзиром на то да је резиденцијална сегрегација нижих друштвених слојева често праћена искљученошћу из сфере рада, што нарочито долази до изражаја у неолибералном контексту. Значајно је и учешће у одлучивању на локалном нивоу.

Коначно, безбедност је једна од важних димензија социјалне одрживости савремених градова и суседстава. Она подразумева стварно стање, у смислу одсуства опасности и ризика у непосредном окружењу, али обухвата и субјективну процену од стране самих становника, изражену као лични осећај безбедности. Посебна пажња се

поклања мерама које се предузимају у циљу превенције криминалитета на нивоу урбаних суседстава.

Уз извесна ограничења која поставља секундарна анализа података, наведене димензије и индикатори ће се у наредним поглављима користити за анализу социјалне одрживости града на нивоу урбаних суседстава, на феноменолошком и стратешком плану.

3. ЕФЕКТИ НЕОЛИБЕРАЛНЕ УРБАНЕ ПОЛИТИКЕ НА СОЦИЈАЛНУ ОДРЖИВОСТ ГРАДА – АНАЛИЗА СПЕЦИФИЧНИХ РЕЗИДЕНЦИЈАЛНИХ ПОДРУЧЈА

На концептуалном плану, одрживи урбани развој заговара холистички и интегративни приступ у обликовању градова, узимајући у обзир не само појединачне делове (у овом случају урбана суседства), већ наглашавајући њихов међусобни однос, а посебно однос делова према целини. Такође, концепт одрживог урбаног развоја, нарочито његов социјални аспект, захтева од урбане политике да уважава различитост социоекономског положаја друштвених група и њихових животних стилова. Међутим, од краја XIX века до данас знатно је измењен приступ осмишљавању и конципирању урбаног простора – од свеобухватних решења за читав град ка пројектима обнове на нивоу суседстава, при чему долази до пораста социопросторних неједнакости у граду. У том процесу фрагментације и атомизације урбаног простора, обнова великих градова постепено се удаљава од идеала социјалне одрживости, а у неолибералном контексту неједнакости на нивоу урбаних суседстава достижу врхунац.

У складу са принципима дерегулације и приватизације, пројекти урбане обнове у периоду неолиберализма бивају препуштени приватним компанијама, које се по правилу руководе принципом профитабилности, што иде у прилог само вишим друштвеним слојевима. Градови су изложени динамичким процесима који реструктурирају урбани простор у корист одређених друштвених група, а на штету сиромашних, који постају још више маргинализовани. Док припадници владајуће елите заузимају највредније просторе (централне пословне области и друга имућна суседства), сиромашни и бескућници насељавају маргиналне просторе као што су сламови, гета, барио, имигрантске колоније, етничке енклаве и други облици класне и расно-етничке резиденцијалне сегрегације.

Поларизација градова и све већи јаз између богатих и сиромашних (Castells, 1989; Marcuse, 1997; Sassen, 2002) се у просторном смислу идентификује преко феномена ограђених заједница и гетоизације као два екстрема. У првом случају је реч

о вољном процесу, којим се виши друштвени слојеви дистанцирају од оних који не деле исти животни стил. У другом случају, реч је о процесу којим маргиналне друштвене групе бивају просторно изоловане и друштвено искључене. Зависно од типа урбаног режима, ови процеси су у мањој или већој мери институционално утемељени у праксама које спроводи урбана политика, чиме су делимично или потпуно препуштени деловању тржишних механизма.

Неолиберална урбана политика начелно инсистира на партиципативности грађана и јачању социјалног капитала маргинализованих градских подручја, те на тај начин настоји да регулише социјална питања у граду. Међутим, у пракси се показало да урбани развој који је првенствено усмерен захтевима тржишта, а не потребама града и његових становника, заправо угрожава социјалну одрживост града и подрива друштвени потенцијал урбаних суседстава. Атомизација градског простора и његова поларизација доводе до разградње кохезивности и дезинтеграције на нивоу града. Стога разумевање социјалне одрживости града пред изазовима неолиберализма захтева анализу урбаних суседстава, јер се управо на том нивоу читавају социопросторне неједнакости у граду и открива стварни ефекат неолибералне урбане политике на социјалну одрживост урбаних суседстава, а самим тим и града као целине.

Имајући у виду постављени циљ докторске дисертације, наглашавам да под изазовима неолиберализма подразумевам оне тенденције својствене неолибералној урбаној политици за које претпостављам да се непосредно одражавају на социјалну одрживост града као целине састављене од резиденцијалних подручја (урбаних суседстава). У том смислу издвајам следеће изазове неолиберализма:

1. *Урбана обнова (регенерација и ревитализација)* – Због сталне тежње за увећањем профита и неопходности да се вишак капитала реинвестира у нове и исплативе послове, тржиште некретнина је почело убрзано да се развија (видети Harvey, 2007: 7). Оно, међутим, није пратило стамбене потребе целог становништва, већ само оних који су могли да плате високу цену луксузних станова на атрактивним локацијама, чиме се профит вишеструко враћао инвеститорима. Дотадашњи модел урбане обнове који је пратио општи интерес града, узимајући у обзир и потребе

маргинализованог становништва, замењен је моделом урбане регенерације и ревитализације (Петровић, 2009: 99), који је био инспирисан креирањем понуде за нарастајућу нову средњу класу. Неискоришћени простор напуштених индустријских и лучких четврти, али и многа сиромашна суседства у центру града или на некој историјски значајној локацији, захваћени су процесом центрификације, за који је претпостављено да уноси позитивне промене у градској средини. Центрификована суседства у том смислу представљају директну последицу неолибералног приступа обнови и оживљавању градских центара и других делова града (видети Smith, 2002).

2. *Приватизација простора* – У складу са претходно наведеним тенденцијама у развоју некретнина, а у комбинацији са историјски познатом појавом издвајања и просторног ограђивања елитних друштвених група, неолиберална урбана политика је омогућила учесталије испољавање ограђених заједница, чак и у градовима којима оне до тада нису биле својствене (Grant and Rosen, 2009). За оне који су могли највише да плате, понуду су чинили не само стамбена јединица са свим пратећим објектима и услугама, већ читаве улице и друге површине унутар приватизованог простора ограђене заједнице. Тако су и резиденцијалне целине у граду постале роба која се продаје на тржишту (Forrest and Kearns, 2001: 2141-2142).

3. *Продубљивање сиромаштва* – Претежно интересовање за увећањем профита довело је до занемаривања социјалних питања у урбаној политици. Уместо да се бави решавањем структурних узрока сиромаштва, неолиберална урбана политика предлаже употребу социјалног капитала као механизма за решавање ових проблема (шире у Петровић, 2009: 168-169). У том смислу је значајно осврнути се на гетоизирана суседства расних и етничких мањина, како би се видело да ли оне поседују потенцијал који могу искористити и прилагодити се захтевима тржишта или их држава својим занемаривањем додатно маргинализује.

4. *Комерцијализација градског простора* – Осим подстицања употребе социјалног капитала, неолиберална урбана политика је установила још један вид интеграције припадника расних и етничких мањина, који је у складу са предузетничким приступом градске управе. Реч је о комерцијализацији етничких енклава (Bell and Jayne, 2004b: 252), које постају део туристичке понуде града, јачају

његов бренд, па самим тим представљају својеврсни извор прихода. Оно што је овде проблематично јесте питање стварне интеграције ових становника у шире урбане оквире.

У поглављима која следе биће анализирана социјална одрживост града на феноменолошком плану у контексту неолиберализма. Циљ је да се провери основна хипотеза, према којој неолиберална урбана политика доводи до фрагментације градског простора на нивоу урбаних суседстава, што има негативне последице на социјалну одрживост града. У складу са поменутих изазовима неолиберализма, анализа је усмерена на специфична резиденцијална подручја, која су у највећој мери изложена утицају неолибералне урбане политике, а то су центрификована суседства, ограђене заједнице, гетоизирана суседства и етничке енклаве.

3.1. ЦЕНТРИФИКАЦИЈА

Ово поглавље је посвећено анализи социјалне одрживости урбаних суседстава која су захваћена процесом центрификације, што се доводи у везу са неолибералном урбаном политиком (Smith, 2002; Hackworth, 2007).

Центрификација подразумева подизање квалитета становања и побољшање комуналне инфраструктуре у запуштеном, али потенцијално вредном градском подручју, које почињу да преузимају припадници вишег социоекономског статуса. Ово је првенствено англофони феномен, будући да је идентификован у великом броју градова у Уједињеном Краљевству, Северној Америци и Аустралији (Butler, 1995: 190).

Термин центрификација потиче од урбаног социолога Рут Глас (Ruth Glass), која је у својој студији из 1964. године тиме означила процес који је захватио делове тадашњег Лондона. Наиме, након обнове станова који су до тада давани под закуп припадницима радничке класе, у резиденцијалне четврти северног Лондона почела је да продире средња класа (Glass, 1964). Према Рут Глас, важно је разумети промену друштвеног карактера суседства током процеса центрификације, а посебно проблем измештања радничке класе.

Појам центрификације се подједнако односи на преображај напуштених индустријских и лучких објеката у луксузне стамбене четврти, што значи да измештање радничке класе није нужно обележје овог процеса. Примера ради, Шерон Зукин (Sharon Zukin) је описала промене које су се одиграле на Менхетну (Manhattan, New York) током фазе деиндустријализације, када су уметници бојем откупили простор у фабрикама и претворили их у атеље. *New York City Council* је прогласио овај крај за четврт уметника, настојећи, у складу са предузетничким приступом, да заштити оно што је постало туристичка атракција града. То је овај крај учинило привлачним за инвеститоре који су у изградњи квалитетног становања на повољној локацији видели могућност за профит, те су на Менхетну почели да се настањују много богатији припадници средње класе, потискујући првобитно насељене уметнике. Са подизањем класно-слојне структуре суседства дошло је до побољшања

укупне инфраструктуре, отварања луксузних бутика и разноврсних услужних делатности намењених вишој средњој класи (Zukin, 1982; Savage et al, 2003: 88). Прилив имућног становништва током процеса центрафикације производи ефекат додатне атрактивности суседства за улагање не само у сфери становања, него и по питању богатства културних, рекреативних, спортских и других садржаја.

Од шездесетих година XX века до данас центрафикација се одвијала у три таласа. Током првог таласа, центрафикација је била мањих размера и јављала се спорадично, а јавни сектор је често подржавао овакве пројекте да би спречио пропадање центра града. Други талас карактерише масовније испољавање центрафикације, које је почело убрзо после пада вредности некретнина условљеног нафтном кризом (1973. године) и трајало је све до краја осамдесетих година. Трећи талас подразумева оживљавање програма центрафикације у периоду после рецесије с почетка деведесетих година XX века, а његова главна карактеристика је јачање улоге крупног капитала у обнови урбаних суседстава, и то углавном уз подршку јавног сектора (Hackworth and Smith, 2001: 465-468). У принципу, последњи талас центрафикације одражава настојање да се јавни и приватни интереси повежу кроз програме који теже остварењу одрживости, имајући у виду и социјалну одрживост града (Bunce, 2009: 651-654).

Центрафикација урбаних суседстава се може одвијати у више етапа. У првој фази долазе „пионири“, који често сами реновирају своје тек купљене станове (тада се још увек може говорити о центрафикацији као спонтаном процесу). Када се искаже профитабилни потенцијал једног подручја, инвеститори почињу плански да улажу у некретнине намењене тзв. „актерима“, који долазе у другој фази (Hamnett, 1991: 44). Културне специфичности града и ширег друштва одређују да ли се старе куће претежно обнављају (као што је случај у Уједињеном Краљевству) или се руше и подижу нове (САД) (Savage et al, 2003: 89).

Контекстуалне варијације на стамбеном тржишту условљавају брзину и интензитет процеса центрафикације. Структура суседства у САД-у може драстично да се измени за само пар година. Контекст стамбеног тржишта је потпуно другачији у европским градовима, где значај власништва над станом, улога јавних инвеститора и

нижа резиденцијална мобилност домаћинстава имају тенденцију да смање флукуацију становништва. Франсин Дансро (Francine Dansereau) је приметила да промене у северноамеричким градовима трају 2-5 година, док исти процес у Европи траје дуже од 10 година, с тим да сиромашна суседства не морају на крају процеса да буду потпуно центрификована (упор. Simon, 2005: 216), мада се управо то врло често догађа.

Извор: *Alix Guillard*, CC BY-SA 4.0, <http://www.flickrriver.com/photos/drooderfiets/3995536932/>

Слика 4. Центрификовано суседство Јордан у Амстердаму

Од почетка седамдесетих година XX века било је доста научних расправа о узроцима центрификације, а највише се дискутовало о релативној важности економских и културних фактора, који су представљани као „страна понуде“ наспрам „стране потражње“ (Savage et al, 2003: 88). Структурални марксисти су истицали улогу капитала, класних интереса, производње и понуде, док су либерални хуманисти наводили значај избора, културе, потрошње и потражње (Hamnett, 1991: 31). У првом случају је реч о императиву капитала и профитабилности, а у другом случају је важно људско деловање (класично подвајање између структуре и актера). Данас постоји сагласност да је за разумевање процеса центрификације неопходно

узети у обзир оба објашњења, имајући у виду да је центрификација истовремено физичка, економска, друштвена и културна појава (Hamnett, 1991: 32).

Међу теоретичарима структуралног марксизма, у оквиру расправе о центрификацији, истакнуто место заузима Нил Смит (Neil Smith), који је понудио теорију раскорака ренте. По њему, центрификација представља структурни производ земљишног и стамбеног тржишта (Smith, 1979: 546). Наиме, свака парцела има своју вредност у зависности од величине, локације, али и њене тренутне и потенцијалне употребе (Savage et al, 2003: 71). Раскорак ренте представља разлику између потенцијалне и стварне вредности земљишта. Центрификација се јавља када је раскорак ренте довољно широк да обезбеди профит (Hamnett, 1991: 38). Опадање вредности земљишта и некретнина у центру града условљено је ширим урбаним развојем (нарочито субурбанизацијом), с тим да рента на издавање кућа пада и због неинвестирања. Власници пуштају да зграде у сиромашним суседствима пропадају јер процењују да им се неће вратити оно што уложе у одржавање. Теорија раскорака ренте центрификацију смешта унутар дугорочних промена инвестирања и неинвестирања у изграђено окружење. Земљиште и зграде могу да се откупе по веома ниској цени и да се подигну или реновирају куће атрактивне за припаднике средње класе (Savage et al, 2003: 89).

Као што је сам Смит рекао, раскорак ренте ствара могућност, али не и неопходност за просторни преокрет, јер потенцијална земљишна рента може делимично бити резултат потражње од стране припадника више средње класе као актера центрификације (Hamnett, 1991: 40). Сматрао је да његова теорија треба да се интегрише са објашњењем друштвеног реструктурирања, укључујући транзицију на тржишту рада, која је резултат постфордистичких производних структура (Musterd and Van Weesep, 1991: 13). Према присталицама тезе друштвеног реструктурирања, настанак нове средње класе са специфичним културним и потрошачким карактеристикама доводи до појаве потенцијалних актера центрификације (Hamnett, 1991: 45). Сходно томе, Смит говори и о променама у демографским обрасцима и животном стилу, али њима придаје споредну улогу у читавом процесу. По њему, пресудна је улога производње и потреба да се дође до профита, док потрошачке

преференције одређују само коначни облик и карактер обновљеног подручја (Smith, 1979: 540).

Номиналистички приступ централизацији узрок види у променама животног стила, вредностима и потрошачкој пракси сервисне класе,¹⁶ која креира потражњу за оваквим облицима становања. Централизација представља вид диференциране потрошње коју је увео постфордизам, а која доприноси раслојавању средње класе, јер се друштвени и класни идентитет потврђују избором одређене локације и типа становања.

Подаци до којих је дошао Тим Батлер (Tim Butler) подржавају идеју да је централизација повезана са појавом нове класе. Он је проучавао централизацију у лондонском градском подручју Хакни (London Borough of Hackney), где је препознао нову средњу класу – високо образовану, унутрашње диференцирану, политички либералну (Butler, 1995: 203). То је фракција британске средње класе која се у односу на друге слојеве средње класе издваја економским положајем, културним навикама и политичким убеђењима. Њени припадници углавном воде порекло из виших слојева средње класе, која је била настањена у предграђу Лондона. У поређењу са средњом класом на националном плану, испитаници у Хакнију имају више приходе, дуже образовање и углавном су запослени као стручњаци или административни радници. Скоро сви испитаници имају висок културни капитал – преко 80% испитаника је стекло високо образовање, а четвртина високо образованих је завршила студије на Оксфорду или Кембриџу. Анализа структуре домаћинства у Хакнију показује висок удео самаца (било да су мушкарци или жене) и парова без деце (Butler, 1995: 193-202). Осим тога, приметна је учесталост кохабитација и других облика партнерског односа, уместо брака у традиционалном смислу, као и одлагање родитељства, што је

---

¹⁶ Сервисну класу у Голдторповом (Goldthorpe) смислу чине високо образовани стручњаци и менаџери запослени у водећим секторима сервисне економије (преокрет од производње добара ка производњи услуга током седамдесетих и осамдесетих година XX века). Тада су се јавила нова занимања за пружање разних пословних услуга (комерцијалисти и рачуновође, маркетинг менаџери, консултанци, адвокати, лобисти). Врста посла и карактер радног времена у сервисној економији захтевали су да ови људи не буду комутанти. Потреба за скраћењем растојања између куће и посла, али и близина културних и естетских погодности, довела је тзв. сервисну класу у центар града. Ипак, избор сегрегираних становања има идеолошку функцију кроз очување савеза сервисне класе са системом у којем они доприносе стварању огромних профита, а да при том нису део елите, нити имају сигурно запослење (Петровић, 2000).

условило другачије потрошачке потребе домаћинстава у центрификованим суседствима (Hamnett, 1991: 42).

Социјална одрживост центрификованих суседстава ће у наредним деловима овог поглавља бити анализирана према раније издвојеним димензијама социјалне одрживости града на нивоу урбаних суседстава. Нагласак је најпре на карактеристикама резиденцијалног подручја, а затим на постојању неформалних друштвених веза унутар суседства, што се доводи у везу са хетерогеном/хомогеном структуром становништва. О друштвеној укључености, односно искључености, говориће се у контексту измештања радничке класе. Безбедност неће бити посебно анализирана имајући у виду да се слични проблеми и мере доследно јављају у ограђеним заједницама, које ће бити анализирани у следећем поглављу.

3.1.1. Карактеристике резиденцијалног подручја

Када је реч о карактеристикама резиденцијалног подручја, ваља истаћи да су центрификована суседства прилагођена животном стилу више средње класе, посебно имајући у виду квалитет становања и комуналне инфраструктуре, естетски дизајн стамбених објеката и понуду културних садржаја унутар суседства.

Индивидуалност и животни стил припадника више средње класе исказују се низом избора које они чине како би се разликовали од других, укључујући и друге друштвене слојеве унутар средње класе (Butler, 2005: 180). За актере центрификације стамбени објекти на изузетним локацијама, врхунског квалитета и дизајна, постају важни статусни симболи. Не само што указују на економску моћ оних који у њима живе, него наглашавају социјалну дистинкцију кроз присвајање ексклузивних стамбених објеката и резиденцијалну сегрегацију. Другим речима, избор одређене локације, стила и дизајна стамбеног објекта открива особени сензибилитет и тежњу ка друштвеној аутентичности. Центрификација се јавља као реакција на конформизам и монотонију масовно произведених станова у послератним

предграђима, где су многи имућни провели своје детињство (Bridge, 2007: 39). Тако се дистанцирање од масовне потрошње, намењене нижим друштвеним слојевима, преноси на сферу становања. Зато је нарочито важно обратити пажњу на естетику центрификације, која није универзална и једнообразна, али исказује сталну потребу за статусним потврђивањем и саморепродукцијом хабитуса¹⁷ више средње класе.

Реновирање викторијанских кућа у низу или становање уметника у поткровљу напуштених фабрика и складишта која се налазе на историјски важним локацијама својеврстан је исказ полагања права на историјску значајност и посебан вид естетизоване историје, коју присвајају припадници виших друштвених слојева (Bridge, 2007: 39). Истовремено, историјска обележја резиденцијалног подручја потврђују особености животног стила који подразумева потрошњу јединствених производа. Тежња за друштвено неукорењеним начином упражњавања животног стила доводи до иновација, јер су они који поседују културни капитал довољно вешти и самоуверени да експериментишу и померају границе провереног укуса, док остали настоје да се држе конвенционалног укуса (Chaney, 1996: 64). Међутим, стална потреба за разликовањем и дистинкцијом може довести до кича центрификације, што значи да културне разлике почињу масовно да се производе (Smith, 1996: 111). Центрификација која се одвија са стилем настоји да подржи индивидуалност уз поштовање културних особености једног подручја, како би сваки луксузни стамбени објекат био складно уклопљен у амбијент града.

Међу становницима центрификованих суседстава постоји читава лепеза различитих нијанси у посвећености естетици центрификације. Неки имућни становници сами преуређују своје станове, други се усељавају у објекте које су за њих дизајнирали професионалци. Приврженост овим естетизованим суседствима је такође различита. Једни су се определили за овај вид становања због наклоности према животном стилу који се негује у одређеном суседству, другима су битнији луксуз и опремљеност самих објеката, а трећи сматрају да је од свега најважнија локација (видети Bridge, 2007: 41). У неким случајевима се може формирати такав

---

¹⁷ Према Бурдијеу, хабитуси представљају „системе трајних диспозиција, структурисане структуре предодређене да дејствују као структуришуће структуре, односно као принцип настанка и структурисања пракси и представа“ (Бурдије, 1999а: 158).

лични идентитет становника који је уско повезан са местом, односно делом града или суседством.

Низ других избора које чине актери центрафикације, нарочито у домену културне потрошње, такође рефлектује конституисање нове класе у урбаном друштву. То значи да је центрафикација повезана са још једним захтевом животног стила нове средње класе, а то је живахност суседства (Bridge, 2007: 39). Због раздвајања градских функција (урбана сегрегација), живот у предграђу је подразумевао свакодневно путовање од куће до посла, али и до различитих културних садржаја у центру града. Предност центрафикованих суседстава огледа се у томе што се културне и естетске погодности налазе на само пар корака од њих. Нова средња класа жели да у центрафикованим подручјима остварује своје културне вредности и потрошачке обрасце, што поставља нове захтеве пред урбану економију и инфраструктуру и подстиче отварање кафе барова, ресторана, бутика и других услужних делатности (Savage et al, 2003: 95).¹⁸

У том смислу се може закључити да је центрафикација унела и неке позитивне промене, које су покренуле даљи развој и обнову централних градских подручја. Међутим, проблем се састоји у томе што овакав урбани развој води ка повећању друштвених неједнакости унутар и између урбаних суседства (Storper, 2011: 4), односно ка даљој маргинализацији становника нижег социоекономског статуса, који чак и онда када их нико не приморава да напусте суседство, то ипак морају да учине из финансијских разлога, због повећања ренте и пореза, поскупљења животних намирница и слично (Davidson, 2008: 2389-2391). Расељавање припадника радничке класе указује на то да је крајњи исход процеса центрафикације хомогено градско подручје, које настајују искључиво представници више средње класе.

---

¹⁸ Истраживање спроведено у градићу Босворту (Bosworth) у Енглеској указује на особености животног стила више средње класе у подручју које је делимично захваћено процесом центрафикације. Имућни становници (са годишњим приходима домаћинства од 50.000 до 99.999 фунти) држе монопол на културну потрошњу кроз доминацију у ресторанима квалитетне хране, али и у пабовима, који су традиционално припадали нижим друштвеним слојевима (Wheway, 2006: 43).

3.1.2. Неформалне друштвене везе и хетерогеност/хомогеност становништва

Када се говори о неформалним друштвеним везама унутар и изван центрификованог суседства, треба имати у виду да локалне мреже нису једнако важне за све друштвене групе, већ се код виших друштвених слојева оне преплићу са другим друштвеним мрежама (које се распростиру у целом граду, национално или интернационално), а одсуство социјалног капитала на локалном нивоу они могу надоместити другим облицима капитала (економским и културним).

На основу истраживања спроведеног у Шведској, Хенинг и Лајберг (Henning and Lieberg) су указали на класну димензију друштвених мрежа као јаких веза на нивоу суседства. По њима, локална заједница игра значајнију улогу за тзв. „плаве оковратнике“, него што је то случај са тзв. „белим оковратницима“ (нав. према Forrest and Kearns, 2001: 2132). Разлог је тај што припадници средње класе развијају друштвене везе у више од једног контекста (суседство, пословна сфера, црква, грађанска удружења), што им даје предност да социјални капитал из једног контекста употребе у било ком другом контексту (упор. Coleman, 1988: S109). У том смислу је хетерогеност суседства значајна за развијање и одржавање слабих веза између припадника различитих друштвених слојева, односно за успостављање премошћујућег социјалног капитала, који је важан за побољшање друштвеног положаја маргинализованих група, као и за заштиту њихових интереса на локалном нивоу.

С обзиром на то да су многе економске активности ефикасније када се одвијају преко друштвених мрежа и контаката, није случајно што је умрежавање једна од најважнијих стратегија којој прибегавају припадници нове средње класе. Свакако да је социјални капитал ове друштвене групе најразвијенији и најделотворнији. Међутим, њихове друштвене везе на нивоу суседства нису тако интензивне, нити су присне. Истраживање креативне класе, које је спровео Ричард Флорида, показало је да припадници ове друштвене групе, иако прихватају значај заједнице и друштвених вредности које из ње проистичу, заправо теже

„квазианонимности“ и углавном одржавају слабе друштвене везе како би сачували сопствену приватност и индивидуалност (Florida, 2005: 30).

Становници центрификованих суседстава су својом вољом искључени из друштвеног живота на нивоу суседства. Један од могућих разлога за то је висока резиденцијална и просторна мобилност припадника нове средње класе, тако да не постоји жеља за развијањем осећања припадања и везаности за суседство. Друго објашњење би могло бити то што је најчешћи мотив за партиципацију на локалном нивоу побољшање материјалних услова становања и квалитета живота (Goodlad and Meegan, 2005: 198), што у центрификованим суседствима није случај, јер висок социоекономски статус омогућава решавање проблема плаћањем услуга, уместо кроз организовање колективних акција (Петровић, 2008: 75).

Ипак, под одређеним околностима социјални капитал у центрификованим суседствима може бити употребљен за остварење индивидуалних и колективних интереса. Акциони потенцијал, схваћен као способност да се колективно дела када се за тим јави потреба, по правилу је израженији у имућним него у сиромашним градским подручјима, што указује на значај комбиновања материјалних и друштвених ресурса (Forrest and Kearns, 2001: 2131). Тако су Батлер и Робсон (Butler and Robson, 2001) приметили да се центрификована суседства у центру Лондона разликују у зависности од тога да ли припадници више средње класе за постизање циљева на локалном нивоу претежно користе социјални, културни или економски капитал, што је условљено и социјалном структуром суседства.

Суседство Телеграф Хил (Telegraph Hill) у Лондону је стабилна и кохерентна заједница средње класе, у којој влада снажно осећање припадања и колективног идентитета. Ради се о социјално и културно хомогеној групи, која је релативно изолована и искључујућа према људима који не припадају средњој класи. Иако испитаници тврде да је друштвена хетерогеност на нивоу суседства за њих веома важна, они под тим у ствари подразумевају присутност различитих занимања средње класе, уместо измешаности свих друштвених класа. Умрежавање на нивоу суседства се заснива на малом броју локалних институција и удружења. Школа је жижа друштвених интеракција и пријатељских веза међу родитељима више средње класе.

Такође, локално удружење грађана окупља значајан број људи за разне друштвене и културне догађаје, као и за активности лобирања. Оно представља језгро друштвених активности, које у великој мери имају за циљ одржавање и јачање добро развијеног смисла за средње класну самосвест и кохезију. У овом суседству преовлађују односи поверења и реципроцитета унутар хомогене целине, а локалну јавну сферу карактерише успешно обједињен социјални капитал. Лични интереси се преплићу са деловањем у заједници кроз колективне друштвене активности од којих суседство стално има користи, јер грађанско ангажовање води успешној сарадњи са локалним институцијама. То је такозвана „грађанска центрификација“, захваљујући којој суседство активно промовише своје интересе кроз партиципацију у локалној политичкој структури, која не може да игнорише њихове захтеве (Butler and Robson, 2001: 2148-2151).

Батерси (Battersea) је резиденцијално подручје у Лондону које стиче разне погодности за становање деловањем појединаца на тржишту, уместо кроз активност удруживања. У Батерсију доминира економски капитал, који омогућава приступ све пожељнијем и скупом становању. Захваљујући свом материјалном положају, становници овог суседства добијају оно што желе: комфортно становање, чисте и сигурне улице, престижне школе. Батерси је прилично хомогено резиденцијално подручје, у којем постоји специфично осећање колективног идентитета. Заједничко добро је засновано на тржишно оријентисаним сличностима и заједничким интересима, али домаћинства делују атомистички. Иако постоји комерцијална инфраструктура која омогућава друштвене активности у суседству (барови, клубови, ресторани), друштвене везе које из тога проистичу су мање интензивне и подржавају инструменталан и релативно површан однос према суседима. Пошто све проблеме решавају кроз тржиште, мања је потреба и жеља да се развије јак социјални капитал. Испитаници показују склоност да користе свој економски капитал чак и онда када нешто зависи од социјалног или културног капитала. Ово ипак не значи да су друштвене мреже у Батерсију слабо развијене, посебно не оне које настају у току школовања деце. Социјални капитал на нивоу суседства је латентан и чува се као

потенцијална енергија. Ако би то било потребно, Батерси би лако могао да актуализује свој социјални капитал (Butler and Robson, 2001: 2151-2155).

Брикстон (Brixton) је културно и етнички више диверсификовано подручје Лондона него Телеграф Хил и Батерси. Ово суседство је хетерогено, како у погледу етничитета тако и по питању припадности друштвеној класи. Испитаници из Брикстона наглашавају важност и привлачност друштвене и културне разноликости. Међутим, разноликост се прихвата у принципу, али води одвојеном животу у пракси. Одсуство друштвене кохезије указује на раскорак између реторичког преферирања мултикултурног искуства и стварних друштвених мрежа и веза међу људима. Односи између различитих друштвених и етничких група у овом подручју су паралелни, а не интегративне природе. То је очигледни парадокс неформалне, вољне сегрегације и прихватања мултикултурализма као идеала градског живота, што друштвеним односима у Брикстону даје „тектонски карактер“ (Butler and Robson, 2001: 2157). Отвореност према разликама је најконтроверзнија вредност нове средње класе. Наиме, они се противе сваком облику дискриминације, нарочито према женама и хомосексуалцима, који често живе у центрификованим суседствима (Savage et al, 2003: 93-94; Florida, 2005: 131), али кад су у питању радници и имигранти, они могу заузети непријатељски став. Нова средња класа у Брикстону, као и у Батерсију, у великој мери користи свој економски капитал. Овом суседству недостаје удружена активност, која је потребна за мобилизацију социјалног капитала. Чак је неразвијена мрежа заснована на контакту родитеља у школи. У поређењу са друга два подручја, односи са локалном влашћу у Брикстону су хладни, а ниво поверења грађана према званичним институцијама је веома низак. Неки испитаници чак показују отворени презир према званичницима и доводе у питање њихову способност у решавању главних питања (Butler and Robson, 2001: 2155-2158).

Батлер и Робсон закључују да центрификована суседства у Лондону примењују различите стратегије и користе различите видове капитала како би постигли позитивне промене у комуналној инфраструктури или симболичким вредностима. Врста капитала који користе становници ових суседстава одређује карактер партнерства локалних удружења и интересних група, као и могућност

њиховог деловања на институције локалне власти. Другим речима, доминација одређене врсте капитала утиче на квалитет друштвених односа, како на хоризонталном, тако и на вертикалном нивоу. Стога аутори закључују да припадници средње класе у Телеграф Хилу чине „класу за себе“, у Батерсију „класу по себи“, а у Брикстону ниједно од та два (Butler and Robson, 2001: 2160-2161).

Центрификација може трајати дуги низ година, а крајњи исход процеса не мора да буде потпуно центрификовано подручје. Зато је веома важно питање интеграције старих и нових становника, с обзиром на то да атмосфера која влада у суседству битно утиче на врсту и обим социјалног капитала, а самим тим и на колективну ефикасност суседства. О овом проблему говори Патрик Сајмон (Patrick Simon) и као пример наводи динамику суседства Белвил (Belleville) у источном делу Париза (видети Simon, 2005). Ова четврт је бивше радничко суседство, са значајним уделом имиграната. Иако се налази на периферији, Белвил је добро саобраћајно повезан, тако да је у одређеном тренутку лако постао привлачан за припаднике средње класе. Током осамдесетих година XX века Белвил је био изложен пионирској и комерцијалној центрификацији, те се издвајају две групе нових становника, које немају исту перцепцију суседства. Аутор једне назива „мултикултуралисти“ (јер уживају у социјалној и етничкој хетерогености коју су затекли), а друге „трансплантирани“ (јер су се они тамо настанили искључиво због повољне локације и комфорног становања) (упор. Simon, 2005: 218-221).

„Мултикултуралисти“ су власници станова који се налазе у близини деградираних делова суседства, у најживљим улицама и близу продавница. Они су високо образовани и поседују културни капитал који профилише њихову потрошњу. Својствена им је транснационална култура, што им даје способност да сагледају опште интересе. Одбијају униформност и критички се постављају према сваком покушају да се наруши стари идентитет суседства (Simon, 2005: 222). На тај начин, они доприносе стварању и ширењу колективног идентитета у суседству Белвил кроз деловање удружења локалних становника (*La Bellevilleuse*), а посебан допринос дају својим оштрим противљењем пројектима обнове који нарушавају интересе осталих становника суседства. Наиме, прилив становништва које је друштвено и етнички

другачије од првобитног значајно је променило атмосферу у суседству и пореметило дотадашњи локални друштвени поредак, али је ипак постигнута делимична интеграција становника уобличавањем колективног сећања. Такозвани „белвилски мит“ базира се на две тврдње – да је Белвил старо суседство радничке класе и да је то суседство у које су се имигранти одавно доселили, што, између осталог, има за циљ да замаскира друштвене неједнакости, које се огледају и у условима становања (видети Simon, 2005: 225-227).

Друга група актера центрификације је незадовољна начином живота у суседству којем радничка класа и имигранти дају локалну боју и не жели да буде интегрисана, нити да партиципира у активностима које спроводи локално удружење грађана. Јасна визуелна разлика између новоградње и зграда које су пропале јавља се као просторна метафора њихове друштвене дистанце према локалним становницима. Они чак ретко сусрећу друге становнике, јер свој друштвени живот преусмеравају у друга суседства и радије улазе у конфликт са традиционалним становницима, очекујући да они коначно напусте суседство. То значи да центрификација у Белвилу дугорочно води уништењу старог локалног друштвеног поретка, који је почивао на принципима заједништва и солидарности (шире у Simon, 2005: 221-227).

Још један пример центрификованог суседства говори о изразитој друштвеној дистанци актера центрификације према својим суседима другачијег социоекономског статуса. Гринпоинт (Greenpoint, Brooklyn, New York City) је у почетку био суседство радничке класе, које је у више наврата било изложено досељавању имиграната, а центрификација је најновија етапа његове транзиције. Џудит де Сена (Judith DeSena) је обавила квалитативно истраживање у овом суседству, а испитивала је међусобне односе дугорочно настањених становника и актера центрификације (DeSena, 2007). То је постигла анализом свакодневице деце, са фокусом на обрасцима рекреације, као показатеља процеса социјализације и репродуковања друштвеног положаја локалног становништва.

У Гринпоинту деца из породица нижег социоекономског статуса све активности обављају на локалном нивоу. Њихови родитељи уопште не разматрају могућност да деца похађају неку бољу школу, која није у непосредној близини.

Насупрот овоме, живот деце из имућних породица заправо се одвија изван суседства. Престижне школе које они похађају налазе се у другим деловима града, пошто њихови родитељи нису задовољни локалним школама, које негују традиционални приступ учењу и не охрабрују партиципацију родитеља у одлучивању (DeSena, 2006).¹⁹ Осим тога, они похађају музичку школу, иду на часове плеса, уче страни језик, баве се спортом, а све ове додатне активности такође се одвијају изван суседства. Деца из имућних породица се играју само са децом истог друштвеног статуса, што значи да на улици и у парковима нису интегрисани са другом децом. Мада учествују у организованим спортовима, не прикључују се тимовима које финансира локална заједница, јер су њихови родитељи основали сопствену лигу (DeSena, 2007).

Постоји контрадикција између идеологије коју имућне породице јавно исказују и начина на који они живе (укључујући и активности деце). То се јасно уочава кроз учешће у добротворним активностима. Имућне породице из Гринпоинта не учествују у активностима за Божић и Дан захвалности које организују црква и локално удружење трговаца. Међутим, они учествују у активностима за Божић које се организују у јавној кухињи у другом суседству (Bedford-Stuyvesant). Једно објашњење је да „центри“ (изворно: господа) једноставно одбијају да виде сиромаштво у сопственом суседству. Друго објашњење је да овакво деловање одговара њиховим либералним вредностима, јер сматрају да у јавној кухињи помажу стварно сиромашне људе, а то су углавном црнци (DeSena, 2007).

Ауторка указује на јасну сегрегацију у Гринпоинту на основу припадања друштвеној класи. Док припадници радничке класе и имигранти, како деца тако и одрасли, учествују у активностима које организују традиционалне, локалне институције (црква, етничке организације), припадници више средње класе се њима не прикључују. Уколико уопште организују свој друштвени живот на нивоу суседства, они тада стварају нови социјални миље са другима сличним себи. Тако у овом суседству коегзистирају две паралелне културе, које се међусобно не мешају

---

¹⁹ Слично је и у Лондону, у суседству Барнсбури (Barnsbury). Међу испитаницима није било ниједног који је имао дете које иде у локалну средњу школу (Butler, 2005: 184).

(DeSena, 2007). Овај пример нас подсећа да просторна блискост не помаже смањењу друштвене дистанце, нарочито кад је у питању однос виших друштвених слојева према нижим.

Занимљиви су примери центрификације сиромашних црначких суседстава у којима су и тек досељени становници црнци (као што је био случај у суседству Северни Кенвуд-Оукланд у Чикагу током деведесетих година). Таква суседства представљају покушај интеграције становника различитог класног положаја на основу припадности истој раси. Међутим, интеграција становника у суседствима овог типа није потпуна, између осталог због тога што класне разлике представљају значајну препреку успостављању чврстих суседских односа. Становници нижег социоекономског статуса изјављују да атмосфера у суседству јесте позитивнија због тога што су актери центрификације такође црнци, али нису сигурни да они који су део средње класе могу да разумеју позицију у којој се налазе најсиромашнији. С друге стране, црнци више средње класе су свесни културног идентитета своје расе, као и расне дискриминације (којој су и сами изложени), те настоје да допринесу побољшању друштвеног положаја депривираниог становништва у свом суседству (донирањем новца, волонтерским радом и слично), али њихова посвећеност нема великог одјека јер су негативни ефекти центрификације и овде присутни. Самим досељавањем представника више средње класе, без обзира на њихову расну припадност, опстанак сиромашних становника у суседству постаје неизванредан на дужи рок (видети Pattillo, 2007: 81-110).

3.1.3. Друштвена укљученост/искљученост

О проблему друштвене укључености, односно искључености, у вези са центрификацијом урбаних суседстава може се говорити у смислу измештања радничке класе, која је раније била настањена на тим локацијама и запослена у оближњој индустрији. Било да је центрификацијом захваћена стара индустријска

зона или зона радничких кућа око ње, овај процес треба посматрати у оквиру ширег друштвеног контекста у којем је опадао значај индустријске производње. Крајем шездесетих година XX века централна подручја великих градова била су запуштена и руинирана услед процеса деиндустријализације и масовног отпуштања индустријских радника, што је довело до потпуне маргинализације градске радничке класе. Социјалну депривацију и сиромаштво пратило је погоршање услова становања у сламизираним подручјима, која су и пре тога била неадекватно опремљена комуналном инфраструктуром.

Пошто је знатно смањена потражња за неквалификованом радном снагом, послови радничке класе су убрзо земењени пословима за припаднике средње класе која је почела да се шири и раслојава (Butler, 2005: 179). Обнова суседстава настањених радничком класом првенствено се заснивала на могућности продавања или издавања станова имућнијим домаћинствима (Simon, 2005: 212). Локалне власти могу различитим мерама урбане политике да охрабрују центрификацију како би оживели градску инфраструктуру и повећали приход од локалног пореза (Savage et al, 2003: 90). Једна од идеја је да ће прилив становника са вишим друштвеним и материјалним положајем позитивно утицати на суседство у целини. Међутим, корист коју сиромашни становници могу да добију приливом становника средње и више класе је ограничена јер вредност некретнина расте (Simon, 2005: 227-228). Стога је центрификација често, мада не увек, процес измештања који иде у прилог долазећој вишој средњој класи, а на штету радничке класе и сиромашних (Savage et al, 2003: 91). Према теорији резиденцијалне сукцесије, радничка класа прелази у квалитетније станове на субурбаним локацијама, које напуштају виши друштвени слојеви. Ипак, центрификација није доброћудни процес обнове центра града, јер она продубљује резиденцијалну сегрегацију, а сиромашни постају још више маргинализовани, из чега може произаћи друштвени конфликт (Savage et al, 2003: 92). Урбана обнова и програми социјалног становања требало је да реше проблеме урбаног сиромаштва, али су у пракси само мењали географију сиромаштва и измештали милионе сиромашних људи (Angotti, 2008: 11).

О социјалној одрживости центрификованих урбаних суседстава и њиховом утицају на укупну социјалну одрживост града могу се извести опречни закључци. Из угла урбане обнове, процес центрификације уноси неке позитивне новине у развоју града, посебно кад је реч о карактеристикама резиденцијалног подручја, јер долази до рехабилитације стамбених четврти, побољшања комуналне инфраструктуре и оживљавања центра града. Међутим, са аспекта одрживости града као целине, центрификација је праћена многим проблемима, које треба решавати на нивоу локалне заједнице. Највећи проблем представља промена друштвене структуре у правцу хомогенизације становништва на нивоу урбаног суседства, а посебно измештање радничке класе, које се јавља као једна од манифестација друштвеног искључивања у фази деиндустријализације града. У случају задржавања хетерогене структуре суседства, међу представницима различитих друштвених класа тешко долази до успостављања неформалних друштвених веза. У хомогеним центрификованим суседствима, друштвене везе такође нису развијене због склоности припадника више средње класе да проблеме на локалном нивоу решавају помоћу економског капитала, с тим да социјални капитал суседства може бити латентан. Понекад се истиче да центрификација поседује потенцијал за стварање хетерогених и кохезивних градских подручја. Ипак, овај процес дугорочно води повећању резиденцијалне сегрегације и социопросторних неједнакости, те се може закључити да има негативне последице на социјалну одрживост града.

3.2. ОГРАЂЕНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ

У овом поглављу се анализира социјална одрживост ограђених или озиданих заједница, чије масовно испољавање у контексту неолибералне урбане политике битно утиче на социјалну одрживост града као целине.

Ограђене или озидане заједнице (енг. *gated/walled communities*) подразумевају ексклузивна градска подручја која су од свог окружења одвојена физичким баријерама (оградом или зидом), а улаз у овај простор је забрањен или контролисан (помоћу капија, камера, приватног обезбеђења и других мера заштите). Најчешће се ради о резиденцијалном подручју (Blakely and Snyder, 1999: 2), али то може бити и неки други простор у граду (намењен за рад, рекреацију или комерцијалне сврхе) (Landman, 2000: 2). Ограђене заједнице се по правилу налазе на субурбаним локацијама, мада их има и у центру града.

Феномен ограђивања је стар колико и град, с тим да се у даљој прошлости углавном јављао у војним насељима. Прва чисто резиденцијална ограђена суседства настала су на рубовима великих градова у САД-у и Европи у другој половини XIX века (дакле у контексту убрзане индустријализације), а циљ је био да се најбогатији изолују од остатка становништва. Примера ради, ограђене заједнице у САД-у су током XX века биле нарочито популарне међу истакнутим појединцима из аутомобилске и филмске индустрије (Blakely, 2008: 258), којима су оваква насеља на Источној обали и у Холивуду гарантовала приватност, безбедност и престиж. Занимљиво је да постоје и ограђене заједнице намењене пензионерима вишег социоекономског статуса (на пример *Leisure World* у Калифорнији), које су се први пут појавиле шездесетих година. Наредних неколико деценија ограђене заједнице су постале масовније и самим тим трошковно доступне припадницима више средње класе (упор. Blakely and Snyder, 1999: 3-6). Данас потражњу за ограђеним заједницама стварају појединци специфичног животног стила, који често путују и дужи временски период проводе изван куће, било због пословних обавеза или одмора.

У САД-у, ограђене заједнице су се шириле од југа према северу, а највише их има у Калифорнији и Флориди, уобичајене су у Њујорку, Чикагу, Лос Анђелесу, Мајамију и другим метрополама (Blakely and Snyder, 1999: 5). У Европи се јављају у градовима развијених капиталистичких земаља (попут Енглеске, Немачке, Француске, Шпаније), али и у постсоцијалистичким градовима (на пример у Русији, Пољској, Мађарској).

Ширење ограђених заједница у постсоцијалистичким градовима може се тумачити на два начина. Према првом тумачењу, ограђене заједнице се посматрају као нова појава, која је у вези са убрзаном економском, политичком и социјалном трансформацијом друштва и неолиберализацијом стамбеног тржишта. Према другом тумачењу, ограђене заједнице су део истог тренда просторног испољавања друштвених и материјалних неједнакости који је постојао и у социјалистичким друштвима, а посебно у Совјетском Савезу, где су припадници номенклатуре живели у својеврсним ограђеним заједницама (упор. Lentz, 2006: 201).

Феномен ограђивања у постсоцијалистичким земљама показује извесне специфичности у односу на исту појаву у развијеним капиталистичким земљама. Наиме, истраживање ограђеног становања у Београду, реализовано од 2007. до 2009. године, показало је да становници не бирају овакав вид становања само због бриге о безбедности или жеље за потврђивањем друштвеног статуса, него и због потребе да се нагласе приватно власништво и територијалност, што је од раније позната појава, али је у време социјализма била потиснута (видети Hirt and Petrović, 2011: 754).

Осим у САД-у и Европи, ограђене заједнице се могу пронаћи у готово свим деловима света, укључујући Јужну Америку, Азију и Африку. У принципу, ограђене заједнице настају у градовима којима су својствене изразите друштвене неједнакости, што нарочито долази до изражаја у контексту глобалног неолиберализма, без обзира на то да ли је реч о градовима развијених земаља или земаља у развоју.

Ограђене заједнице се учестало јављају од почетка осамдесетих година XX века, упоредо са успостављањем неолибералне урбане политике. Овај период је обележио убрзани развој тржишта некретнина, који је био праћен новим обрасцима потрошње у сфери становања. Инвеститори настоје да таргетирају специфична

подтржишта у складу са потражњом и стално обогаћују своју понуду новим садржајима (Blakely and Snyder, 1999: 15), тако да центрификација урбаних суседстава понекад није довољна, већ се иде корак даље ка изградњи потпуно приватизованих резиденцијалних подручја. Ограђивање представља једноставан начин да се повећа цена некретнина, јер се купцима гарантује да све погодности унутар ограђене заједнице припадају само њима. Услуге чувара капије и сигурносне патроле, осим примарне функције очувања реда и безбедности, индиректно појачавају доживљај ексклузивности, дистинкције и престижа. На тај начин, ограђене заједнице доприносе диференцијацији производа на препуном и конкурентском тржишту некретнина, посебно кад је реч о новим становима (Blakely and Snyder, 1997: 88).

Занимљиво је да инвеститори често у промотивним материјалима користе реч „заједница“ како би истакли да ограђивање, наводно, интензивира и наглашава осећање припадања и друге позитивне емоције према суседству (Blakely and Snyder, 1999: 18-19). Међутим, то што се ова резиденцијална подручја називају заједницама представља само маркетиншки потез инвеститора, који настоје да привуку одређену циљну групу истицањем предности становања у непосредној близини људи истог животног стила, иако у ствари вредности заједнице немају нарочити значај за припаднике више класе.

Ограђене заједнице битно утичу на дугорочну одрживост градова (Landman, 2000: 6), посебно кад је реч о социјалном аспекту одрживости, мада се томе не посвећује довољно пажње. Тек се у скорије време препознаје да *laissez-faire* приступ има тенденцију да продукује атомизовано, дисфункционално и неодрживо резиденцијално окружење (Barton, 2005c: 86), што нарочито долази до изражаја у случају ограђених заједница.

У наставку текста следи анализа ограђених заједница према димензијама социјалне одрживости града на нивоу урбаних суседстава, с тим да ће димензија хетерогености бити анализирана заједно са карактеристикама резиденцијалног подручја, које условљавају стриктно хомогену структуру суседства.

3.2.1. Карактеристике резиденцијалног подручја и хомогеност становништва

Према карактеристикама резиденцијалног подручја, ограђене заједнице се издвајају у односу на своје окружење не само просторним омеђавањем, него и богатом понудом различитих садржаја унутар суседства, што гарантује ексклузивност и самодовољност ових резиденцијалних подручја. На основу мотивације становника да живе у ограђеној заједници, а у зависности од доминантних садржаја унутар суседства, изведена је трочлана подела овог облика резиденцијалне сегрегације (уз напомену да конкретна насеља имају карактеристике више од једног идеалног типа):

1. заједнице животног стила (заједнице забаве и доколице, заједнице пензионера);
2. заједнице престижа (енклаве богатих и познатих);
3. заједнице сигурности (чији је примарни циљ да се избегне криминал и заштити вредност некретнине) (Blakely and Snyder, 1999: 38-44).

Дискриминација већинског градског становништва и изузетно високе цене некретнина онемогућавају формирање социјално хетерогене структуре резиденцијалног подручја. Припадници нижих друштвених слојева су непожељни као суседи, јер се претпоставља да ће њихово искључивање спречити појаву криминалитета. Осим тога, у неким ограђеним заједницама се не дозвољава досељавање млађих станара, чиме се спречава хетерогеност становништва и према критеријуму старости (Blakely and Snyder, 1999: 21).

Ограђене заједнице приватизацијом простора нуде алтернативу квалитету живота који је доступан већини становника града, односно настоје да се дистанцирају од употребе јавног простора и јавних услуга, који су деградирани услед повлачења државних актера из директне провизије добара и услуга током неолиберализма. Становници ограђених заједница сматрају да је јавни простор и симболички мање вредан, пошто га заједно користе припадници свих друштвених слојева. Ексклузивни објекти и услуге у ограђеној заједници функционално су еквивалентни онима у

јавном простору и за припаднике више класе представљају адекватну замену (Caldeira, 2005: 329).

На примеру ограђених заједница видимо да у периоду неолиберализма долази до нарушавања основних принципа на којима почива идеја јавног простора као јавног добра.²⁰ Оно што је у периоду државе благостања сматрано јавним простором, током неолиберализма може постати ексклузиван простор ограђене заједнице, који више није доступан свим грађанима. Неолиберална урбана политика је омогућила приватизацију улица, паркова, зелених површина, а у неким случајевима и природних добара, чиме је угрозила права осталих грађана на коришћење јавног простора, умањујући употребну вредност града и доводећи у питање основне претпоставке права на град. Ограде и зидови искључују чак и случајне пролазнике који живе у оближњим суседствима. Возачи и пешаци су приморани да се крећу алтернативним путевима, а повећање дужине пута води неудобности градског живота за све оне који зависе од јавног превоза или који би користили оне путеве и пролазе за пешаке који више нису приступачни (Landman, 2000: 4).

Ограђене заједнице се називају приватопијама (McKenzie, 1994) управо због тога што се идеални услови живота остварују приватизацијом комплетног резиденцијалног подручја, којим на основу уговора управља удружење приватних власника, потискујући локалну власт. Послови су поверени приватним компанијама, које су у потпуности преузеле бригу о безбедности, комуналне услуге, организовање рекреације и забаве и слично. Локалне власти подржавају овај паралелни систем управљања, јер им одговара то што одржавање не иде на терет локалног буџета, већ га у целости плаћају сами становници, а и порез је већи, пошто је јавни простор приватизован (Blakely and Snyder, 1999: 20).

---

²⁰ Јавни простор треба посматрати као и свако друго јавно добро, а то значи да велики број грађана може слободно да га користи. Две битне карактеристике јавног добра су: 1) неривалски однос између корисника – коришћење од стране једне особе не умањује количину добра које стоји на располагању осталима и 2) неексклузивност – није могуће ограничити или обуставити коришћење јавног добра (Вујошевић и Петовар, 2006: 373).

Једна од битних разлика између утврђених комуна из прошлости и савремених ограђених заједница састоји се управо у томе што раније нису постојале уговорне обавезе становника, на основу којих би се формирао самоуправни систем. Наиме, уговорно управљање настало је као резултат новог односа снага између државе, тржишта и грађанског друштва у периоду неолиберализма са циљем да се успостави одговарајући друштвени поредак (Вагаеен and Uduku, 2010: 2-4). У том смислу ограђене заједнице представљају, не само просторни, него и идеолошки концепт, који се доводи у везу са неолибералним реструктурирањем друштвених и просторних односа.

Самоуправна удружења кућевласника успостављају своја правила и обавезују становнике ограђене заједнице да се у заједничком простору, али и у својим домовима, понашају на одређени начин. Циљ је да се заштити вредност некретнина и читавог резиденцијалног подручја очувањем униформности у насељу и сталним одржавањем оригиналних стандарда у сфери становања (Blakely and Snyder, 1999: 20). Иако се феномен ограђених заједница јавља у контексту индивидуализоване потрошње, удружење поставља различита ограничења у сфери становања и свакодневног живота, што указује на парадокс истовременог испољавања дистинктивности према другим друштвеним групама и укидања различитости унутар ограђеног резиденцијалног простора. На пример, удружење може да одреди врсту и квалитет намештаја који се види споља, тако да ни у становима није увек могуће испољити индивидуалност и оригиналност стила.

Такође, удружење може да ограничи време после којег није прикладно да се становници друже изван својих домова, чиме се директно смањује интензитет социјалне интеракције у заједничком простору (видети Blakely and Snyder, 1999: 21). С обзиром на овако стриктан начин уређења свакодневног живота, суседи не морају да контактирају чак ни за ситне размирице, јер знају да ће то решити трећа страна. Ово је део општег тренда уступања старијих форми грађанске одговорности на стручњаке (Blakely and Snyder, 1999: 22), што нарочито долази до изражаја у периоду неолиберализма. Са аспекта социјалне одрживости града, ово отвара нове проблеме у

домену друштвених веза међу суседима, као и у домену интегрисаности становника на нивоу града.

3.2.2. Неформалне друштвене везе

Да би се разумела социјална одрживост ограђених заједница, неопходно је размотрити евентуално постојање неформалних друштвених веза унутар и изван ових резиденцијалних подручја. Теза о наводној способности приватизованих простора да код становника подстичу осећања припадања, посвећености и сигурности углавном нема упориште у реалности. У ограђеним заједницама не постоји потреба за успостављањем присних и интензивних контаката међу суседима, пре свега због пренаглашене улоге економског капитала, који овде регулише практично све аспекте свакодневних рутинских активности.

Бленди и Листер су приметили да су друштвене везе унутар ограђене заједнице слабе и да становници ретко препознају предност успостављања друштвених веза на локалном нивоу (иако је реч о људима сличног животног стила), тако да се већи значај придаје вредности некретнине и заштићености од оних који нису део исте статусне групе (видети Blandy and Lister, 2005: 292).

У неким ограђеним заједницама се локална друштвена кохезија спонтано развила, али о њој ипак треба говорити искључиво у контексту шире урбане фрагментације, која није пожељна са становишта социјалне одрживости града, јер онемогућава јачање социјалног капитала маргинализованих друштвених група. Ограђене заједнице чак продубљују друштвене неједнакости и искључују све оне грађане за које се сматра да су на неки начин инфериорни, најчешће у зависности од друштвене класе и етничитета.

Однос који се успоставља са остатком града јесте однос избегавања. У том смислу се може говорити о „моралном минимализму“ ограђених заједница (Low, 2006: 52-55), будући да у њима преовладава аверзија према конфронтацији и

конфликту, односно избегавање личног контакта са онима који узнемиравају (Baumgartner, 1988: 10-11). Ово у пракси подразумева слабљење неформалне друштвене контроле и ослањање на институције задужене за одржавање реда и праћење безбедности. Живот у ограђеној заједници, коју карактерише тотална сигурност, поткрепљује страх и неповерење према другачијем. Због тога се становници ексклузивних енклава клоне других градских подручја и свих оних људи који су у њиховим менталним мапама града идентификовани као опасни (Caldeira, 2005: 334).

Ограђене заједнице се од свог окружења изолују и дистанцирају како у просторном, тако и у социјалном смислу. Није случајно што је сама локација насеља издвојена у субурбаним деловима града, у близини природних лепота, а далеко од осталих становника. Сам просторни распоред насеља и њихова раздвојеност оградама и другим препрекама указује на то да није предвиђено да се различите друштвене класе мешају, нити да ступају у међусобну интеракцију у јавном простору (Caldeira, 2005: 329). Виши животни стандард и узлазна друштвена покретљивост учинили су да припадност друштвеној класи сама по себи није довољна за социјалну дистинкцију, већ је неопходно њено потврђивање путем симболичких значења (упор. Blackshaw, 2010: 100-101). Тако и саме ограде симболички потврђују и одржавају поделу „ми и они“, на чему се заснива специфичан „ограђени менталитет“ (Blakely and Snyder, 1999: 1).

У Енглеској постоје покушаји да се ограђене заједнице интегришу унутар града како би се подстакло економски развој појединих градских подручја и омогућила друштвена кохезија. Међутим, не само да становници околних суседстава немају економску корист од ограђених заједница у њиховој близини, него је друштвена кохезија у том делу града често угрожена управо због уметања ових резиденцијалних целина у постојећа суседства. Уколико је ограђена заједница изграђена унутар депривираних подручја, друштвени контрасти у урбаном простору постају очигледни, тако да долази до још јаче поларизације становништва и до међусобних тензија. Уколико је ограђена заједница смештена унутар хетерогеног подручја, њени штетни утицаји су такође присутни, можда чак и у већој мери, јер

приватизовани простор ограђене заједнице нарушава претходно успостављени принцип друштвене разноликости и заједничког живота у урбаној средини (шире у Blandy, 2008: 249-251).

Ограђеним заједницама више одговара Кастелсов термин „простора токова“ него „простора места“ (Castells, 2000; Atkinson, 2008). Простор токова устројава симултаност друштвених пракси на даљину, помоћу телекомуникација и информационих система, за разлику од простора места, који предност даје друштвеном организовању на основу просторне близине. У том смислу, ограђене заједнице представљају „чворове простора токова“ унутар „умреженог урбанизма“ (Castells, 2000: 442; Atkinson, 2008: 46). Ове ексклузивне резиденцијалне целине резервисане су за елиту, која је са остатком друштва повезана електронским путем (комуникација путем интернета, праћење друштвених збивања преко медија, електронско обезбеђење, видео надзор), а друштвене везе и деловање на локалном нивоу готово да не постоје, како унутар тако и изван приватизованог простора. Управо се у томе састоји један од облика доминације у савременом, умреженом друштву, која се успоставља „путем селективног укључивања и искључивања функција и људи у различитим друштвеним и просторним оквирима“ (Castells, 2000: 459).

3.2.3. Друштвена укљученост/искљученост

Избегавање успостављања неформалних друштвених веза са припадницима нижих друштвених слојева негативно се одражава и на димензију друштвене укључености. Наиме, ограђивање штетно делује на успостављање и развијање грађанства (Caldeira, 2005: 335), односно долази до такозване „грађанске сецесије“ (Blakely and Snyder, 1999: 24-25). Невидљивост других смањује емпатију и заинтересованост становника ограђене заједнице за питања од општег интереса, као што је на пример квалитет јавних услуга. Они губе способност за разумевање

социјалних проблема и учествовање у њиховом решавању, што се може довести у везу са прихватањем неолибералних друштвених вредности. Зато они не желе да се новац од пореза троши на решавање проблема њихових суграђана нижег социоекономског статуса. Понекад се жале да су двоструко опорезовани и траже смањење јавних дажбина или чак њихово укидање. То значи да они не прихватају грађанске вредности попут солидарности, него размишљају искључиво као порески обвезници, који би најрадије директно мењали новац за разне услуге на тржишту (Blakely and Snyder, 1997: 95-97).

Такође, становници ограђене заједнице могу да формирају политичке групе, које врше притисак како би заштитиле њихове партикуларне интересе. На пример, становници имућних суседстава у Лос Анђелесу организовали су моћна стамбена удружења, која лобирају регулисање зонирања и одржавање просторне изолације ових градских подручја, тако да је локална демократија у овом случају употребљена као средство за јачање резиденцијалне и друштвене сегрегације, односно као механизам друштвеног искључивања (Caldeira, 2005: 332, 335).

3.2.4. Безбедност

Димензија безбедности је изузетно значајна за разумевање социјалне одрживости ограђених заједница, не само зато што је то један од мотива за становање у таквим резиденцијалним подручјима, него зато што се питање безбедности може проблематизовати са аспекта самих становника ограђене заједнице, као и са аспекта оних који живе у њиховом непосредном окружењу.

У ограђеним заједницама становници су потпуно заштићени од спољних претњи (тј. од остатка друштва) високим оградама, видео надзором и приватним обезбеђењем. Безбедност подразумева заштиту имовине и тела, не само од криминалних активности, него и од досађивања аквизитера и анкетара, несташних тинејџера и странаца било које врсте (Blakely and Snyder, 1999: 18).

Контрола кроз подвајање становника ограђене заједнице у односу на остале становнике града огледа се најпре у раздвојености при уласку у ограђену заједницу. Постоји једна трака за становнике, који могу отворити капију електронском картицом или даљинским управљачем, и друга трака за госте и посетиоце (Blakely and Snyder, 1997: 86). Контролише се и улазак возила, па тако постоје посебне идентификационе налепнице за аутомобиле становника ограђене заједнице.

Уобичајено је да се феномен ограђивања резиденцијалних подручја објашњава страхом од криминалитета, било да је реч о стварној или замишљеној могућности виктимизације. Сета Лоу (Setha Low) је својим истраживањем у Сан Антонију и Њујорку показала да становници ограђених заједница, свесно или несвесно, развијају „дискурс страха од криминалитета“ како би легитимизовали и рационализовали сопствене, класно засноване стратегије искључивања, мотивисане жељом да се задрже привилегије. Међутим, реторичка анализа обављених интервјуа одаје елитистичке ставове испитаника према другим друштвеним групама, а посебно према расним и етничким мањинама (Low, 2001: 54-55). Испитаници су претходно резиденцијално искуство стекли у релативно хомогеним урбаним суседствима, која су напустили због досељавања становника друге расе или етничитета (социјална филтрација).

С друге стране, свакодневни разговори и медијски извештаји о криминалитету стварају контекст у којем становници усвајају стереотипе и предрасуде о појединим друштвеним групама, чиме се пренаглашавају друштвене неједнакости и подстиче социјална дистанца (Caldeira, 2005: 334). Тако је настао концепт „екологије страха“ Мајка Дејвиса (Mike Davis), који истиче хипотетичку повезаност ширења страха међу грађанима и повећања резиденцијалне сегрегације, где посебно место заузимају ограђене заједнице.²¹

---

²¹ Ослањајући се на Барцесов модел развоја града у виду концентрично распоређених зона, Дејвис је описао будући развој метропола попут Лос Анђелеса, у контексту страха од криминалитета. Он предвиђа да ће постојати следеће градске зоне: урбано језгро у којем живе бескућници, шири центар града којем су својствене разне патолошке појаве, предграђа чији становници организују суседску стражу, ограђене заједнице које имућним становницима гарантују највиши степен заштите од криминалитета и затвори на крајњој периферији (Davis, 1998). Према овом моделу, различити делови

У ограђеним заједницама се нарочити значај придаје мерама ситуационе превенције криминалитета.²² Капије на улазу у овај део града контролишу службе обезбеђења, а ограде и зидови око насеља су електронски осигуране. Појединачни стамбени блокови имају сопствено обезбеђење. При уласку у зграду неопходна је електронска лична идентификација. На улицама и у стамбеним објектима интензивно се користи видео надзор. Понашање које одступа од прописаног се не толерише.

Вероватноћа деликата унутар ограђених заједница расте с величином насеља и бројем његових становника, јер самим тим расте и број потенцијалних посетилаца који не могу бити ригорозно контролисани при уласку. То значи да, услед пропуста у обезбеђењу, екстерни криминал не може бити елиминисан у потпуности. Што се тиче интерног криминала, против њега ове мере нису ни усмерене, али се становници унутар зидина ограђене заједнице ипак осећају безбедним и због тога занемарују све оне рутинске радње које иначе грађани практикују како би заштитили себе и своју имовину. На пример, становници ограђених заједница често не закључавају врата, тако да су станови доступни за крађу и друге противправне радње (Lüdemann und Ohlemacher, 2002).

Постоје различита мишљења о томе да ли ограђене заједнице заиста утичу на смањење стопе криминалитета. Ексклузивност таквих насеља и њихових становника привлачи провалнике и друге преступнике, при чему су издвојена места нарочито погодна за криминал због визуелне непрегледности. Истовремено, управо због изолованости и постојања ограда, становници ових резиденцијалних подручја угрожени су и на други начин, јер зидови и баријере представљају препреке за полицију, ватрогасце и хитну помоћ, па је време потребно за интервенцију хитних служби нешто дуже (Lüdemann und Ohlemacher, 2002).

града развијају сопствене стратегије спречавања криминалних активности у зависности од тога којој друштвеној групи припадају.

²² Ситуациона превенција криминалитета подразумева интервенције које би требало да спрече криминално понашање смањењем прилика за извршење кривичних дела и повећањем ризика за починиоце да ће бити откривени (Lüdemann und Ohlemacher, 2002). Она обухвата мере као што су постављање непробојног стакла или решетака на прозорима, специјално обезбеђење врата, закључавање капија. Такође, она може подразумевати постављање механичких уређаја који повећавају вероватноћу да ће криминалац бити ухваћен (аларм, видео надзор, радарска контрола, разне врсте детектора и слично).

Имајући у виду све наведене недостатке превенције криминалитета у ограђеним заједницама, може се рећи да је безбедност у овим издвојеним деловима града праћена многим проблемима и да мере које се примењују нису довољно ефикасне чак ни са аспекта становника ових ексклузивних насеља. Уобичајено је становиште да оснивање ограђених заједница само привремено спречава извршење криминалних радњи (Landman, 2000: 3). Могући су следећи ефекти измештања:

1. *Временски* – одлагање извршења кривичног дела док се не укаже повољна прилика за то.

2. *Тактички* – извршење кривичног дела помоћу софистицираних средстава и боље осмишљене тактике. Криминалци се често прилагоде новим условима, тако да врло брзо науче како да искључе аларм или заобиђу полицијске патроле. Осим тога, избегавање једне криминалне радње може охрабрити извршење друге. На пример, ако сви становници у суседству имају сигурносни аларм против провале, мотивисани преступници могу прибећи оружаном пљачки, што је ризикантнији и насилнији злочин.

3. *Циљни* – померање на алтернативне мете (нпр. крађа аутомобила уместо провале станова).

4. *Просторни* – измештање криминалних активности у друга резиденцијална подручја. Појачана полицијска контрола унутар једног градског подручја може изместити криминалне активности у рањивија суседства, што је са аспекта одрживости града као целине неповољно. Другим речима, злочин није спречен, него скрајнут или измештен (упор. McLaughlin and Muncie, 2006: 116). Посматрано из ширег угла, контрола приступа просторним омеђавањем и искључивањем није адекватна мера превенције криминалитета ако се жели постићи безбедност за све становнике града.

Развој превенције криминалитета се данас све више окреће ка ситуационом моделу, односно ка све учесталијој примени техничких решења, а модел социјалне превенције криминалитета и друштвене контроле на нивоу суседства се запоставља. Овакав тренд се само делимично може објаснити напретком и ширењем технологија, док је много важније разумети друштвене услове и промене које су захватиле

савремене градове. Наиме, хетерогена популација која је настањена у великим градовима развијених земаља често је фрагментисана и дезинтегрисана, а друштвени јаз између богатих и сиромашних се константно продубљује, тако да највиши друштвени слојеви прибегавају вољној сегрегацији, док такозвана „урбана поткласа“ живи у условима социопросторне искључености. Нагласак на редуковању криминалитета применом стратегија ситуационе превенције карактеристичан је за више друштвене слојеве, јер су и трошкови овог модела превенције јако високи (нпр. видео надзор). Све то даље води друштвеној искључености не само маргиналних друштвених група, већ и ширих слојева становништва (посебно мерама као што су контрола приступа и ограђивање). На тај начин, безбедност у „друштву ризика“ (Бек, 2001) тежи да постане привилегија имућних, док већина становништва треба сопственим снагама да се избори са појавом криминалитета (на пример организовањем суседске страже). Проблеми који из овога проистичу (просторно измештање уместо сузбијања криминалитета, страх од виктимизације који је присутан код свих друштвених група, незадовољство условима живота у сопственом суседству, продубљивање социопросторних неједнакости) могу се решити комплементарним приступом који би објединио ситуациону и социјалну превенцију криминалитета.

Социјална одрживост ограђених заједница је проблематична из више разлога. Оне својим становницима гарантују ексклузивно становање и додатне садржаје унутар приватизованог градског простора, што је позитивно са аспекта карактеристика самог резиденцијалног подручја, али се проблем састоји у томе што високе цене некретнина и приватизација условљавају хомогену класну структуру суседства и ускраћују право свих осталих становника града да користе градски простор, који би требало да буде јавно добро. Друштвене везе унутар ограђене заједнице нису развијене иако је реч о људима сличног животног стила, јер су за њих важније друштвене мреже у другим сферама живота. Нарочито избегавају успостављање контакта са становницима околних суседстава и према њима немају развијено осећање емпатије, солидарности и грађанске одговорности, чиме се само

продубљује социопросторна искљученост на нивоу читавог града. Одсуство неформалне друштвене контроле чини да мере ситуационе превенције криминалитета нису довољно ефикасне, тако да је и питање безбедности у ограђеној заједници проблематично, а осим тога не треба занемарити ефекат измештања криминалних активности у друга суседства. То значи да ограђене заједнице имају негативан утицај на све димензије социјалне одрживости града, како унутар тако и изван приватизованог простора.

3.3. ГЕТОИЗАЦИЈА

Ово поглавље се бави анализом социјалне одрживости гетоизираних суседстава, имајући у виду да је процес гетоизације тесно повезан са неолибералном урбаном политиком.

Гето представља облик присилне резиденцијалне сегрегације, којом доминантно друштво настоји да просторно издвоји и ограничи одређену друштвену групу, најчешће расну или етничку мањину, јер је сматра инфериорном (Marcuse, 2002b: 111). Просторно груписање на основу друштвеног статуса је, по правилу, присилног карактера за оне на дну друштвене хијерархије, јер они бивају потиснути у делове града у којима нико не жели да живи, па ни они сами (Marcuse, 2002a: 15).

Заједничка карактеристика гета и слама је велика концентрација сиромашног становништва у делу града који је по томе јасно препознатљив. Разлика се састоји у томе што становници слама који успеју да поправе свој социоекономски положај напуштају сламизовано подручје, док становници гета у њему остају „заробљени“ услед деловања низа дискриминишућих фактора, који спречавају узлазну друштвену покретљивост и становнике гета перманентно задржавају на маргиналној позицији у друштву, а то између осталог подразумева одсуство резиденцијалног избора (Niebert, 2009: 303).

Израз гето је кроз историју подразумевао различите појаве. Изворно, ова реч потиче из позног средњовековног периода, када је означавала издвојено и затворено подручје намењено за становање Јевреја у Венецији. Иако је просторна изолација била наметнута од стране доминантне културе, Јевреји су унутар гета могли да изражавају своја религијска убеђења и да примењују сопствени правни систем, а истовремено су били заштићени од драстичних видова прогона. Касније су примери потпуне гетоизације били реткост, са изузетком варшавског гета у нацистичком периоду или црначког гета у јужноафричким градовима у време апартејда (Niebert, 2009: 303). Данас се под гетом подразумева екстремни облик присилне резиденцијалне сегрегације, често на расној основи, а присутан је највише у америчким градовима.

Како наводе Меси и Дентонова (Massey and Denton, 2005), све до краја XIX века црнци и белци су били релативно интегрисани и у северним и у јужним градовима САД-а. Просторно сегрегирани заједнице Афроамериканаца створене су почетком XX века и то није била последица деловања невидљиве руке тржишта, а још мање је била жеља самих Афроамериканаца. Напротив, црначки гето је био свесна творевина белаца који су низом институционалних пракси, јавном политиком и понашањем појединаца настојали да социјално и просторно изолују све већу популацију црне расе у градовима (Massey and Denton, 2005: 136-137). Такозвани „бели узлет“ додатно је појачао неосетљивост становника беле расе у предграђима на проблеме црнаца у центру града, тако да су се чак противили јавним давањима намењеним за урбану поткласу.

Питер Маркузе издваја неколико фаза развоја афроамеричког гета у САД-у, од краја XIX века до данас, које су условљене поступањем државе према овом облику резиденцијалне сегрегације (Marcuse, 2002b: 109-110). Прва је фаза наметања (енг. *imposition*), која је трајала до Другог светског рата. Током овог периода, гето је сматран нормалном и неизбежном појавом, која је резултат дугих историјских процеса. Мада су и сами становници гета тежили просторном груписању ради узајамне помоћи, овај вид резиденцијалне сегрегације није био добровољан (него наметнут), а процесу гетоизације је својим чињењем или нечињењем допринела и држава. Затим је уследио период суочавања (енг. *confrontation*), од Другог светског рата до покрета за грађанска права током шездесетих и седамдесетих година XX века. Борба за економску, социјалну, политичку и просторну интеграцију Афроамериканаца била је праћена одговарајућом законском регулативом и судским одлукама, иако је пракса дискриминације била готово неизмењена. Најновији је период оснаживања (енг. *empowerment*), који траје од седамдесетих година XX века и временски се подудару са неолибералном урбаном политиком. Државни актери подстичу становнике гета да се сами боре против социјалне и резиденцијалне сегрегације развијањем унутрашњих потенцијала, а посебно кроз праксу узајамности и међусобне солидарности (упор. Marcuse, 2002b: 109-110). Управо у овом периоду настаје оно што Маркузе назива гетом изопштеника (енг. *outcast ghetto*) или гетом

искључених (енг. *ghetto of the excluded*), наглашавајући потпуну маргинализацију становника гета и њихово потискивање из економског живота доминантног друштва (Marcuse, 1997). То значи да дефиниција савременог гета обухвата не само расну, него и класну димензију (Marcuse, 2002b: 131).

Проблеми социјалне искључености и гетоизације најизраженији су у градовима САД-а, али је забрињавајућа чињеница да и у европским градовима, посебно у Уједињеном Краљевству и Француској, долази до пораста друштвених неједнакости и ширења расизма, а као последица се јавља присилна резиденцијална сегрегација, односно настају суседства која све више личе на гета. Ипак, ови проблеми су слабијег интензитета у Европи него у САД-у, што је условљено мањим уделом расних и етничких мањина у популацији европских градова, као и другачијим друштвеним контекстом европских држава (Musterd and Ostendorf, 2005: 176-177), посебно кад је реч о систему социјалне заштите, који остаје значајан и у условима неолибералног реструктуирања.

У тексту који следи, гетоизирана суседства ће бити анализирана узимајући у обзир све димензије социјалне одрживости града на нивоу урбаних суседстава, с тим да ће нагласак бити на неформалним друштвеним везама и друштвеној укључености, јер неолиберална урбана политика инсистира на овим димензијама као унутрашњим потенцијалима сиромашних градских подручја.

3.3.1. Карактеристике резиденцијалног подручја и хомогеност становништва

Што се тиче карактеристика резиденцијалног подручја, важно је имати у виду правни основ коришћења стана и стандард становања у гету. Поседовање стамбеног простора је за већину житеља америчког гета тешко достижан идеал (Wacquant and Wilson, 2005: 131). У поређењу са белцима, црнци имају слабије шансе да постану власници станова, а станови у њиховом поседу су нижег квалитета, налазе се у сиромашнијим суседствима и самим тим имају мању материјалну вредност

(Massey and Denton, 2005: 141). Услови становања у ужем и ширем смислу знатно су лошији у гету него у другим деловима града, тачније ради се о субстандардном становању и неадекватној опремљености суседства пратећим објектима и услугама (Gottdiener and Budd, 2005: 34). Тако, на пример, становници гета немају приступ квалитетном образовању и здравственој нези као битним елементима социјалне инфраструктуре градских подручја.

Тржиште неће препознати да је потребно подизање квалитета услуга у суседствима која су претежно настањена депривираним становништвом или у која су плански измештени сиромашни становници града. Напротив, концентрација сиромаштва доводи до повлачења комерцијалних институција из одређеног суседства и до слабије дистрибуције добара и услуга на локалном тржишту (Massey and Denton, 2005: 138), а то значи да *laissez-faire* приступ не може допринети социјалној одрживости гетоизираних градских подручја.

У америчком, али и европском контексту, дешава се да суседства која су раније била намењена за социјално становање угрожених друштвених група постепено прерастају у гета, што је последица све мањих улагања у овакве пројекте током периода неолиберализације, тако да се за овај вид становања одлучују само они који немају другог избора (Van Kempen, 2005: 201). У гетоизираним суседствима су настањени екстремно сиромашни становници града, најчешће припадници расних и етничких мањина, тако да је социјална структура становништва прилично хомогена.

3.3.2. Неформалне друштвене везе

Имајући у виду да се неолиберални приступ решавању проблема гетоизираних суседстава ослања на активирање социјалног капитала, неформалне друштвене везе унутар и изван суседства представљају важну димензију социјалне одрживости ових резиденцијалних подручја. Постоји мишљење да суседства која су

изолирана због расне или неке друге врсте дискриминације имају тенденцију да развијају присност и солидарност локалних група. Међутим, веома низак материјални и социјални статус становника гета, осим што подразумева изолацију од остатка друштва, негативно утиче и на друштвену кохезију унутар гета. Неретко гетоизирана суседства карактеришу атомизација, међусобно избегавање, опадање поверења и локалне солидарности, унутрашње поделе и супротстављеност.

То се одражава на обим и квалитет друштвених веза становника екстремно сиромашних градских подручја. Скоро половина њих нема брачног друга или партнера, док петина признаје да ниједну особу не сматра својим најбољим пријатељем. Ако имају блиског пријатеља, велика је вероватноћа да је та особа незапослена, без средњег образовања и корисник социјалне помоћи. Осим тога, становници гета углавном нису чланови формалних организација, нити постоје адекватне организације које би заступале њихове колективне интересе (упор. Wacquant and Wilson, 2005: 132).

Важно је напоменути да физичко пропадање суседства по правилу производи кумулативно пропадање социјалног капитала на нивоу суседства, што је нарочито погубно за сиромашне становнике града. Због високе незапослености, они су принуђени да више времена проводе у свом локалном окружењу (Forrest and Kearns, 2001: 2133), а то значи да њихово колективно деловање зависи искључиво од локалних веза, које су у овој ситуацији знатно ослабљене услед социјалне филтрације суседства. Амерички урбани социолог Вилијам Вилсон (William Wilson) је у својој класичној студији *Истински ускраћени* описао како егзодус породица средње класе из градских центара урушава социјални капитал који стоји на располагању онима који тамо остају (видети Wilson, 1987). Ово такође отежава одржавање институција у гетоизираним подручјима (укључујући цркве, школе, објекте за рекреацију, продавнице итд.) услед продужене незапослености преосталих становника. Напуштање суседства од стране припадника средње класе представља одлив људских и финансијских ресурса, али и социјалног капитала. Осим тога, преостали становници који евентуално успеју да се пробију на тржишту рада по правилу напуштају гето (губитак потенцијалног повезујућег социјалног капитала), што

умањује шансе за социјално одрживу трансформацију суседства и интеграцију у шире градске оквире. У ситуацији када су постојеће локалне мреже прекинуте и ослабљене, а смена становништва урушава блискост и поверење међу суседима, сиромашни су у потпуности препуштени себи, будући да је њихов делатни потенцијал ослабљен губитком премошћујућег социјалног капитала.

Ако се подсетимо намераваних или бар прокламованих циљева којима тежи неолиберална урбана политика заснована на идеји јачања социјалног капитала, приметимо да је једна од главних предности покушај интегрисања свих друштвених група у граду коришћењем сопствених потенцијала, односно њихова мобилизација да активније учествују у друштвеном животу града како би поправили свој друштвени положај. Наравно, основна претпоставка од које се полази јесте да је социјални капитал (за разлику од економског и културног капитала) свима једнако доступан. Проблем је, међутим, у томе што друштвене мреже не постоје управо тамо где су најпотребније. Код нижих слојева становништва локалне мреже јесу важне, али им друге друштвене мреже нису доступне, што се у комбинацији са недостатком других видова капитала негативно одражава на њихов квалитет живота.

Поред тога, расне и класне неједнакости у приступу социјалном капиталу могу бити велике као неједнакости у финансијском и хуманом капиталу. Друштвене мреже имају тенденцију да буду исплативије белцима него припадницима расних мањина (Putnam, 2000). Економиста Глен Лори (Glenn Loury) је помоћу концепта социјалног капитала показао да расна сегрегација, у комбинацији са социјално наслеђеним разликама у заједничким мрежама и нормама, подразумева да индивидуално циљана политика једнаких шанси не може да елиминише расну неједнакост, чак ни на дуге стазе. Његово истраживање указује на то да животне шансе данашњих генерација зависе не само од друштвених ресурса њихових родитеља, већ и од друштвених ресурса етничке групе из које потичу. Чак ни интегрисаност на радном месту, ни узлазна покретљивост успешних припадника мањинских група, не може да превазиђе последице неједнакости у социјалном капиталу (нав. према Putnam, 1993).

Упркос свему, Патнам наводи два разлога за истицање улоге социјалног капитала у сиромашним градским подручјима. Прво, социјални капитал доприноси безбедности и продуктивности суседства, док његов мањак кочи напоре ка побољшању услова живота у датој средини. Друго, управо зато што сиромашни људи по дефиницији имају мало економског капитала и наилазе на велике препреке у стицању хуманог капитала (тј. образовања), социјални капитал је веома важан за њихово благостање (Putnam, 2000). Била би страшна грешка, истиче Патнам, превидети или занемарити ризнице социјалног капитала унутар америчких мањинских заједница. Ипак, како наводи Мајкл Вулкок, да би се сиромашне заједнице развиле, повезаност треба да се комбинује са интеграцијом (Woolcock, 1998: 174). Другим речима, осим везујућег неопходан је премошћујући социјални капитал, који је најтеже успоставити. Истицањем да они који су у неповољном положају треба да развијају свој социјални капитал, ненамерно се тврди да они нису довољно конкурентни. То на неки начин подржава културни стереотип о сиромашнима као лењим, недисциплинованим и пасивним клијентима државе благостања, који би морали сами да се активирају да би поправили свој друштвени положај.

Истраживања показују да становници екстремно сиромашних области не само да имају мање друштвених веза, већ су њихови контакти друштвено мање вредни, што је установљено на основу друштвеног положаја њихових партнера, родитеља, браће и сестара и најбољих пријатеља (Wacquant and Wilson, 2005: 132). У гету може да постоји социјални капитал на нивоу локалне заједнице, али је он доста слаб и неефикасан. Везујући социјални капитал је довољан само за сналажење и преживљавање, док је премошћујући социјални капитал, који сиромашнима недостаје, неопходан за напредовање. Жене и млади истичу да тешко успостављају пријатељске везе са људима изван гета чим кажу у ком делу града живе (Wacquant, 2005: 149). Једна од одлика сиромаштва јесте искљученост из конвенционалних друштвених мрежа и институција, и то управо оних које би могле да помогну у проналажењу посла и обезбеђивању пристојног становања.

Постоје и негативни ефекти социјалног капитала, јер се он може употребити у лоше сврхе. Познато је да друштвене мреже и норме које су од користи једној групи ометају деловање других појединаца и група, посебно ако су те норме дискриминаторне или мреже друштвено сегрегиране. Препознавање значаја социјалног капитала у одржавању групе мора бити праћено разумевањем начина на који се друштвена мрежа дефинише – ко је део ње и на тај начин има користи од социјалног капитала, а ко је изван ње и самим тим нема користи (упор. Putnam, 1993; Putnam, 2000). Искључујући ефекат социјалног капитала у извесном смислу представља неизбежну карактеристику стварања друштвене мреже. Из тог разлога, треба имати на уму ефекат искључивања када се локалне групе посматрају као партнери у пружању јавних услуга и демократском управљању (Zinnbauer, 2007: 18). Проблем је у томе што друштвене неједнакости могу бити (а најчешће и јесу) уграђене у социјални капитал. Као што је Патнам приметио, напори да се повећа социјални капитал би требало да се крећу заједно са напорима да се успостави друштвена једнакост (Putnam, 2000).

Сиромаштво у гету не одражава само материјалну ускраћеност његових становника. Јавна перцепција ових градских подручја додатно продубљује читав проблем. Житељи екстремно сиромашних суседстава бивају изложени етикетирању, стигматизацији и дискриминацији од стране осталих становника града, што знатно умањује вероватноћу превазилажења материјалне и социјалне депривације. То значи да сиромашне градске четврти заиста поштравају сиромаштво локалног становништва, посебно ако су њихове друштвене мреже ограничене на локалну средину (Фридрих, 2005: 270), што углавном јесте случај.

Осим тога, снажна територијална стигма која се становницима гета приписује без изузетка подразумева њихову симболичку ускраћеност, односно негативни имиџ. У широј јавности постоји страх или морална паника²³ да сиромашни преносе разне болести и заразе, да шире моралну деградацију и криминалитет. Гето се перципира као подручје социјалне, културне и моралне инфериорности.

---

²³ Морална паника подразумева страх од одређених друштвених појава, које су путем масовних медија, или на сличан начин, представљене као претња устаљеном систему вредности и општем интересу (упор. Cohen, 1972: 9).

Когнитивно одвајање овог дела урбаног пролетаријата од остатка радничке класе претвара се у демонизацију маргинализованих група и појединаца (упор. Wacquant, 2005: 147-149).

Парадоксално је што се територијална стигматизација на француској урбаној периферији субјективно теже прихвата него што је то случај у америчким гетима, где су објективни услови знатно лошији. Један од разлога је тај што су становници стигматизованих подручја у Француској разочарани сазнањем да је идеологија унитаристичког грађанства и партиципације свих становника у јавном животу социјални мит, а не стварност. У САД-у становници гета нису ни имали велика очекивања пошто је резиденцијална сегрегација на расној основи резултат трајне, историјски условљене доминације белаца над црнцима. Осим тога, становници америчког гета су више склони да прихвате индивидуалистичку идеологију постигнућа него што то чине сиромашни у француском гету. Посебно се наглашава различит карактер стигме која прати становнике у француском и америчком гету. У првом случају је реч само о резиденцијалној стигми, док је у другом случају она ојачана расном стигмом. Вакан (Wacquant) сматра да гето није само просторни ентитет у којем је концентрисан велики број сиромашних породица, него је он постао својеврсна „расна формација“. Црнци у гету пате од здружене стигматизације која у себи кумулира негативни симболички капитал деградираног подручја и расне припадности. Оно што становницима америчког гета једино преостаје јесте да прихвате такав начин живота као нужност и да науче да живе са стигмом (видети Wacquant, 2005: 149-150).

Главни ефекат територијалне стигматизације у обе земље (САД и Француској) је тежња за интерном социјалном диференцијацијом и узајамним избегавањем. Видно је опадање међусобног поверења и локалне солидарности. Стиче се утисак да становници гета сматрају да ће изградити сопствено достојанство тако што ће омаловажити своје суседе. За себе кажу да поседују другачији морал у односу на остале становнике гета и дистанцирају се од њихових погрешних одлука. Гето на тај начин постаје „немогућа заједница“, чији су чланови међусобно толико подељени

да не схватају колективну природу својих неприлика и превиђају да се удруженим снагама могу изборити за бољи статус у друштву (упор. Wacquant, 2005: 150-151).

3.3.3. Друштвена укљученост/искљученост

Димензија друштвене укључености/искључености нарочито долази до изражаја у гетоизираним суседствима, јер простор игра важну улогу у процесу друштвеног искључивања. Становници гета су искључени, како са формалног тржишта рада, тако и из осталих процеса важних за социјалну интеграцију. Већина становника гета уопште нема посао и у потпуности зависи од социјалне помоћи, при чему су жене у тежој ситуацији од мушкараца. На тржишту рада су до посла дошли углавном они који су завршили средњу школу, с тим да не треба занемарити чињеницу да многим становницима гета средње образовање није приступачно пошто потичу из нижих друштвених слојева. Примећено је да међу корисницима социјалне помоћи има доста оних који су одрасли у домаћинству зависном од социјалних бенефиција државе благостања (упор. Wacquant and Wilson, 2005).

Да би се то променило, неопходно је подићи ниво образовања међу становницима гета, побољшати квалитет јавних школа, отворити нова радна места, сузбити криминалне активности и ојачати породичне вредности. Само се истовременим деловањем на више чинилаца може прекинути циклус сиромаштва који је дубоко укоренен у америчким гетима (Massey and Denton, 2005: 143).

Под утицајем неолибералне идеологије, наиме, проблеми екстремног сиромаштва и социоекономске искључености тумаче се индивидуалистички и моралистички. Сиромашни се посматрају као збир појединачних случајева, чије судбине нису условљене структуралним променама у друштву, већ су настале као резултат њихових индивидуалних карактеристика, при чему се наглашавају особине као што су лењост и морална деградација. Живот у гету развија такозвану „културу сиромаштва“ (изворно концепт Оскара Луиса), у којој се образац зависности

домаћинства од социјалне помоћи репродукује кроз генерације, уместо да се прилагоде новим условима на тржишту рада, да постану активни и конкурентни.

Вакан и Вилсон (Wacquant and Wilson, 2005) критикују овакав приступ проблему, истичући да се појам „поткласе“ може правилно протумачити једино ако се анализом обухвате структурални чиниоци који су изазвали процес „хипергетоизације“.²⁴ Ту се пре свега мисли на промене покренуте деиндустријализацијом великих градова и преласком на постфордистички систем производње од седамдесетих година XX века. У тим условима више није било места за масовно запошљавање неквалификоване радне снаге, јер је број радних места у индустрији и трговини знатно редукован. Материјални положај радничке класе је погоршан услед веома распрострањене незапослености или преласка на слабије плаћене и несигурне послове. Огроман вишак радне снаге структурисан је по расној линији, а они најугроженији су остали социјално и просторно изоловани у гетима централних градских подручја.

Ово је повезано са теоријом о неусклађености на тржишту рада (енг. *mismatch theory*), према којој се у постиндустријском друштву све више подиже степен образовања неопходан за обављање већине послова (Musterd and Ostendorf, 2005: 173). Они који немају квалификације или су ниског образовања не могу да пронађу одговарајући посао на тржишту рада, пошто потражња за таквом радном снагом опада.

Вилсон указује на саморепродукцију социоекономске искључености услед ограниченог приступа тржишту рада, неадекватне социјализације младих и стигматизације (Wilson, 1987). Реч је о „кумулятивној структуралној заробљености и насилној социоекономској маргинализацији, која је резултат историјски условљеног заједничког деловања класне, расне и родне доминације“ (Wacquant and Wilson, 2005: 133). Социјална искљученост је последица „кумулятивне каузалности“ проблема која

---

²⁴ Под „хипергетоизацијом“ Вакан и Вилсон подразумевају последице губитка организационе или институционалне снаге гета, што значи да у савременим америчким гетима, за разлику од оних с половине XX века, због све интензивније економске маргинализације више не постоје активности које у унутрашњем и релативно аутономном друштвеном простору обезбеђују минимум ресурса који су неопходни за друштвену покретљивост (Wacquant and Wilson, 2005: 128).

проистиче из незапослености, ниско плаћеног рада, сиромашног становања, недостатка образовања и здравствене заштите, као и негативних еколошких чинилаца (Roberts et al, 2009: 232).

Социјална интервенција углавном има за циљ да оспособи оне најугроженије активирањем унутрашњих ресурса (попут социјалног капитала) на најбољи могући начин, односно да се укључе у економске токове и да постану максимално предузимљиви. Међутим, посредством нових институција економије удруживања и локализма, лако се запада у замку гето економија, јер кружење капитала није повезано са доминантном економијом, већ је ограничено на локално подручје, што доприноси даљем изоловању угрожених друштвених група (Amin et al, 1998).

Меси и Дентонова истичу да се црнци у гету служе специфичним дијалектом, који је знатно другачији од стандардног америчког енглеског језика, што за њих представља велики хендикеп током школовања и на тржишту рада. Друштвена покретљивост становника гета додатно је онемогућена обрасцима „опозиционе културе“, која преко вршњачких група врши притисак на оне који покушавају да се прилагоде систему вредности ширег друштва. Зато је веома честа појава одустајања од средње школе, као и незаинтересованост за уписивање колеџа (упор. Massey and Denton, 2005: 138-139).

Са територијалном стигматизацијом становници гета се суочавају како на тржишту рада, тако и у односу са званичним институцијама (Wacquant, 2005: 148). У потрази за послом често наилазе на послодавце који изражавају неповерење према онима који живе у гетоизираним подручјима. На јавном месту доживљавају неосноване провере од стране обезбеђења или полиције, јер се полази од претпоставке о девијантности становника гета и у њих се увек сумња. Криминалне радње које изврше обавезно се процесуирају и починиоци се кажњавају по принципу „нулте толеранције“, а то подразумева кажњавање по аутоматизму, без уважавања евентуалних олакшавајућих околности.

Отуда не треба да чуди велико неповерење и огорченост становника гета према институцијама локалне власти у погледу способности и добре воље званичника да учине нешто у циљу побољшања социјалног статуса деградираних

урбаних подручја (Wacquant, 2005: 148). Две трећине становника гета у Чикагу сматра да ће стање у њиховом суседству или остати непромењено или ће се додатно погоршати (Wacquant, 2005: 149). Има примера да испитаници отворено изражавају страх од центрификације, која је врло извесна у појединим гетоизираним подручјима с обзиром на то да су смештена у близини пословних дистрикта и природних лепота (Wacquant and Wilson, 2005: 128). То за становнике гета не би било решење, јер се тиме њихов материјални положај и социјални статус не би побољшали, а дошло би и до прекидања друштвених веза успостављених на локалном нивоу.

Уколико се вратимо на проблем ниског квалитета колективне потрошње у гетоизираним суседствима (посебно у образовном сектору), треба истаћи да се такво стање директно одражава на делатни потенцијал становника гета у правцу социјалне интеграције, односно промене друштвеног положаја (Петровић, 2000). Као што су социолози Чикашке школе одавно приметили, просторна (резиденцијална) и друштвена покретљивост блиско су повезане и међусобно условљене. У САД-у, бројне препреке које би црнци требало да савладају на путу резиденцијалне покретљивости нису само финансијске и институционалне природе.²⁵ Много већи проблем стварају предрасуде становника оних суседстава у којима црнци желе да се настане. Повећање удела црначких породица у до тада хомогеним срединама изазива социјалну филтрацију и ресегрегацију суседстава, чиме се ствара зачарани круг социјалне и просторне искључености расних мањина.²⁶

---

²⁵ Меси и Дентонова сматрају да постоји велика разлика између *de jure* и *de facto* стања по питању резиденцијалне сегрегације у америчким градовима. Упркос томе што је усвојен низ докумената којима се гарантује право на резиденцијалну слободу, међу којима је најзначајнији *Fair Housing Act* из 1968. године, сегрегација на расној основи је и даље на веома високом нивоу. Томе доприносе системске баријере на стамбеном тржишту, које онемогућавају резиденцијалну покретљивост црнаца. Иако закон свима гарантује једнако право да се настане тамо где желе, под условом да то могу себи да приуште, црнци се суочавају са директном дискриминацијом приликом покушаја куповине или изнајмљивања стана. Банке су такође склоне да им ускрате право на подизање кредита за куповину некретнина (упор. Massey and Denton, 2005: 137).

²⁶ Може се претпоставити да висок ниво расне сегрегације одражава социоекономске разлике између црнаца и белаца, али Меси и Дентонова тврде да то није случај јер су црнци подједнако сегрегирани без обзира на висину прихода. По њима, расна сегрегација је последица предрасуда белаца према црнцима. Иако белци у принципу прихватају расну хетерогеност, они у пракси и даље имају предрасуде према суседима црне расе и осећају се непријатно ако је у њиховој близини настањено више таквих породица (Massey and Denton, 2005: 137).

Многи становници гета сматрају да је пресељење у друго суседство једини излаз из неповољне ситуације у којој се налазе, али то не виде као колективни циљ него као индивидуални подухват. Међутим, могућност акумулирања ресурса у циљу узлазне покретљивости и пресељења је мало вероватна с обзиром на „предаторски“ карактер међуљудских односа у гету, као и притисак да се задржи социјална униформност у погледу материјалног статуса становника. Покушај да се појединац издигне изнад линије сиромаштва изазива сукобе, што повлачи физички ризик и стрес (Wacquant, 2005: 149).

3.3.4. Безбедност

За социјалну одрживост гетоизираних суседстава значајна је и димензија безбедности, јер просторна изолација и економска маргинализација суочавају становнике гета са низом социјалнопатолошких проблема, као што су криминал и болести зависности.

Најпре треба истаћи да су у гетоизираним градским подручјима веома изражени негативни ефекти суседства (видети Atkinson et al, 2005). Између индивидуалног и колективног понашања у суседству постоји повратни утицај, посебно ако је реч о негативном понашању. Како се повећава број становника који својим деловањем угрожавају добробит суседства, расте вероватноћа да у једном тренутку сви одустану од колективних циљева. У таквим условима суседства прво почињу да пропадају физички. Незаинтересованост власника да улажу у одржавање зграде одвраћа власнике суседних зграда да то чине. Затим следи психичко и морално пропадање суседства. Одступање од доминантних друштвених норми прераста у девијантно понашање, али се оно не перципира као непожељно, него напротив постаје модел који се учи (Фридрих, 2005: 264). Девијантно понашање и криминалне активности постепено доводе до повлачења становника из јавног живота суседства, самим тим опада капацитет за колективну организованост на суседском

нивоу, што оставља могућност извршења нових и тежих кривичних дела (упор. Massey and Denton, 2005: 138).

Меси и Дентонова ову појаву називају „спирала пропадања“ и истичу да физичко пропадање, криминал и друштвена дезорганизација стварају окрутно и екстремно неповољно окружење којем становници гета морају да се прилагоде. Осим сиромаштва, сегрегација концентрише и друге негативне појаве, као што су употреба дроге, беспосленост, зависност од социјалне помоћи, трудноће тинејџерки, ванбрачно родитељство. У таквом друштвеном контексту негативне појаве не само да су уобичајене, него постају норма и развијају низ понашања, ставова и очекивања који су у супротности са понашањем, ставовима и очекивањима својственим остатку америчког друштва (упор. Massey and Denton, 2005: 138).

Мада је безбедност у граду генерално опала после Другог светског рата, постоје велике разлике у стопи криминалитета на нивоу урбаних суседстава, а расно и класно сегрегирана подручја сматрају се најмање сигурним деловима града. У гетима и другим екстремно сиромашним суседствима долази до насиља и убистава, често у вези са диловањем дроге или њеним конзумирањем, а починиоци су обично црнци или Хиспаноамериканци (Gottdiener and Hutchison, 2011: 232). Примера ради, сиромашна суседства у америчком граду Балтимору, у којима су углавном настањени црнци, позната су по веома високој стопи криминалитета, али и по нешто већем уделу зависника од дроге (Levine, 2000: 138-139).

У многим америчким гетима делују криминалне организације различите величине. Сиромаштво и друштвена искљученост представљају основу за регрутацију нових чланова криминалне мреже, при чему су нарочито значајне пријатељске везе успостављене у уличним бандама или затворима, које бивају ојачане осећањем расне виктимизације (Schatzberg, 1994: 199-200). Као што је Кастелс приметио, уличне банде представљају главни облик удруживања, рада и идентитета за стотине хиљада младих у сиромашним градским подручјима у САД-у (Castells, 2002: 72).

Родитељи у депривираним суседствима налазе се пред посебним изазовом у погледу васпитавања и социјализације деце. Постоји запажање да сиромашна

суседства у којима преовладавају девијантно понашање и криминалне активности могу имати ефекат „моралне корумпираности“ деце и омладине (Pinkster, 2009: 329-330), што значи да њихов морални систем вредности може бити искварен под негативним утицајем суседа. Позната је пракса узајамног чувања и надгледања деце међу суседима, неретко и у сиромашним градским подручјима. Када то није случај, родитељи лако упадају у такозвану „замку суседства“ (Pinkster, 2009), јер нису увек свесни индиректног утицаја који суседство има на понашање детета.

Криминал у сиромашним градским подручјима се у јавности често повезује са младима и сматра се да њихова просторна концентрација готово увек води девијантном понашању. У сиромашном суседству Сауфмид (Southmead) у Бристолу, оваква генерализација се заснива на чињеници да се велики број младих може видети на улицама и другим јавним местима, мада то није необична појава кад су млади у питању. Исто тако, важно је нагласити да је удео младих у овом градском подручју нешто већи од просека и да су им домови пренасељени, тако да је њихова присутност на улицама града разумљива, али их околина ипак стигматизује (шире у Brent, 2009: 82, 151).

У неким градовима се на основу полицијских извештаја, медијског представљања и реакције становника развија морална паника због локалног удруживања младих, те се многе њихове активности криминализују. Пример моралне панике у граду Санта Круз у Калифорнији показује да јавност повезује уличне банде младих Хиспаноамериканаца у суседству Бич Флетс (Beach Flats) са употребом дроге, коришћењем ватреног оружја, писањем графита и другим девијантним појавама у том делу града, због чега се покрећу грађанске иницијативе усмерене против оваквих група (Lucas, 1998: 147-148).

Осим овога, примери екстремно сиромашних суседстава показују да неформалне друштвене везе могу учинити да становници непланирано постану део мреже нелегалне трговине. У неким депривираним суседствима у Уједињеном Краљевству, куповина украдене и кријумчарене робе постала је уобичајена и прихваћена међу суседима. Ова алтернативна економија служи као стратегија преживљавања многих домаћинстава у сиромашним градским подручјима и из тог

разлога је становници сматрају оправданом и рационалном (Lupton, 2003: 111-112). Слична ситуација је у америчким гетима, где се, осим нелегалне трговине дозвољеним добрима и услугама, толерише пружање нелегалних добара и услуга (Schatzberg, 1994: 199).

Социјална одрживост гетоизираних градских подручја угрожена је у свим посматраним димензијама. Таква суседства имају хомогену структуру становништва, пошто су у њима просторно изоловани припадници маргинализованих друштвених група. Они живе у условима екстремног сиромаштва, које се у сфери становања огледа у субстандардном квалитету станова и колективне потрошње, а то се деловањем низа кумулативних чинилаца негативно одражава на њихове могућности за напредовање и превазилажење социопросторне искључености. Упркос уверењу да друштвене везе у гетоизираним суседствима представљају потенцијал за побољшање друштвеног положаја ове групе, истраживања показују да је њихов социјални капитал слаб и неделотворан, а неретко постоје и унутрашње поделе, супротстављеност и конфликти, тако да је удруживање зарад заштите колективних интереса веома отежано. Сиромаштво, економска маргинализација и лоши међуљудски односи пре могу довести до разних социјалнопатолошких појава, те је примећено да класно и расно сегрегирана градска подручја нису безбедна, због чега остали становници града понекад неоправдано стигматизују све оне који живе у екстремно сиромашним суседствима. То значи да гетоизација има негативне последице на социјалну одрживост ужих резиденцијалних подручја, али и читавог града.

3.4. ЕТНИЧКЕ ЕНКЛАВЕ

У поглављу које следи биће анализирана социјална одрживост етничких енклава, које представљају још један значајан вид резиденцијалне сегрегације у периоду неолиберализма.

Етничка енклава је облик добровољне резиденцијалне сегрегације, којом припадници једне етничке групе настоје да заштите и побољшају свој економски, социјални, политички и/или културни развој (Marcuse, 2002b: 111).

Појмови гета и етничке енклаве битно се разликују. Мада и гето може бити настањен припадницима једне етничке групе, основна разлика се састоји у томе што је у случају гета реч о присилној резиденцијалној сегрегацији, док етничку енклаву у принципу одликује добровољност становника да живе у том делу града, окружени људима истог етничитета (Niebert, 2009: 303). Осим овога, гета и етничке енклаве се разликују и према усвојеним културним обрасцима, будући да у гетима влада култура сиромаштва, која се често повезује са зависношћу од социјалне помоћи, док у етничким енклавама преовладава предузетнички дух. Потребно је још једно терминолошко разјашњење. Значење појма гета знатно је измењено од почетка XX века до данас, јер је и карактер гета другачији, тако да класични описи градских подручја која су у прошлости сматрана гетом, више одговарају данашњем појму етничке енклаве.²⁷

---

²⁷ У сада већ класичној студији *Гето*, Луис Вирт је описао начин живота затворених и изолованих заједница у граду, као што је сиромашно јеврејско суседство у центру Чикага (Maxwell Street Ghetto). Према Вирту, гето је превасходно културна заједница, која се заснива на традиционалним вредностима одређене друштвене групе. Чак је и сама локација гета одређена традицијом, тако да се јеврејски гето по правилу налази близу трговачке или пословне зоне. Пренасељеност гета није само последица немогућности да се плати станарина у другим деловима града, већ је то израз жеље да се живи близу људи који деле исту културу. Шта више, гето је укоренен у навикама и осећањима људи који су у њему настањени, као и у свим оним искуствима која иду уз гето као историјску институцију (видети Wirth, 1928). Вирт је показао да гето представља неку врсту равнотеже између доминантне и мањинске (имигрантске) групе. До овога долази услед жеље да се одржи хоризонтална друштвена дистанца путем сегрегације различитих друштвених група и да се ипак успоставе пријатељски односи између њих. Гето је имао улогу очувања културног идентитета одређене етничке групе, али је истовремено представљао „неопходну међустаницу имиграната на путу асимилације“ (Вујовић и Петровић, 2005: 23).

У периоду између два светска рата била је актуелна политика уклањања сламова, те су из тог разлога поједине етничке енклаве престале да постоје. После Другог светског рата се под изговором урбане обнове наставило са сличном политиком. У сваком случају, однос локалних власти и јавности није био благонаклон према етничким енклавама у том периоду. Сматрало се да велика просторна концентрација припадника етничких мањина представља опасност по јавно здравље и морал шире урбане средине, а неки од епитета који су приписивани етничким енклавама указивали су на то да се у њима налази легло порока и криминала и да оне чине естетско ругло централних подручја великих градова. Посебно су кинеске четврти, мале Италије и мексички барио сматрани препреком за пожељне процесе модернизације и културне асимилације (Lin, 2005: 267).

Измењени приступ уређењу градског простора у периоду неолиберализма довео је до постепене трансформације етничких енклава – од маргинализованих ка комерцијализованим подручјима (нпр. кинеске четврти постају значајна туристичка атракција). Етничке енклаве подстичу развој урбаног туризма брендирањем националних ресторана и других егзотичних обележја. Оне доприносе и фестивалској промоцији градова, тако што локалне власти, у сарадњи са приватним компанијама, финансијски подржавају организовање етно фестивала, карневала и сличних манифестација. Кроз афирмацију мултикултурализма и космополитизма, који уједно развијају позитиван имиџ града, остварује се и култура конзумеризма, будући да су етничке разлике упаковане за продају неетничким потрошачима (Петровић, 2009: 132-135). Притом се предузетничке локалне власти руководе профитабилним потенцијалом етничких енклава, а истовремено, на легитиман начин, примењују неолиберални приступ решавању социјалних проблема у граду редуковањем социјалних давања, подржавајући етничко предузетништво и разне видове самопомоћи међу припадницима етничких мањина.

Етничке енклаве као „транснационални простори“ истовремено стварају и преносе битне садржаје за економску и културну глобализацију у имигрантским градовима, због чега могу бити искоришћене од стране локалне власти за изградњу имиџа мултиетничког града као инвестиционог окружења погодног за

транснационални корпоративни капитал (Lin, 2005: 263-264). Посебно етничке енклаве у центру града могу допринети културној и економској ревалоризацији градског простора (Lin, 2005: 272), те се доводе у везу са процесом центрификације, иако овај сусрет понуде и потражње мултикултурализма остаје у оквирима сегрегираних урбаних суседстава, која постоје као паралелне реалности.

Извор: *Oliver Spalt*, CC BY-SA 3.0, http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Chinatown_london.jpg

Слика 5. Кинеска четврт у Лондону, свечано украшена за кинеску Нову годину

Иако је етничким мањинама признато право на испољавање културне различитости, остаје проблематично питање њихове суштинске интеграције у друштву, јер је један од ефеката такозваног „квартовања града“ продубљивање социопросторне сегрегације. Крајњи резултат ових процеса је град фрагмената, раздвојених материјалним или симболичким оградама, који нису распоређени насумично, већ хијерархијски (Waitt, 2004: 20).

У наставку овог поглавља следи анализа социјалне одрживости етничких енклава у складу са издвојеним димензијама социјалне одрживости града на нивоу

урбаних суседстава, с тим да ће се о хетерогености говорити у вези са карактеристикама резиденцијалног подручја, док ће димензија безбедности бити изостављена како би се избегло понављање извесних проблема који се јављају у гетима, али и због немогућности да се ови проблеми уопштавају за већину етничких енклава.

3.4.1. Карактеристике резиденцијалног подручја и хомогеност становништва

Разумевање димензије карактеристика резиденцијалног подручја у случају етничких енклава захтева уважавање специфичности етничке резиденцијалне сегрегације, чије истраживање обликују три теоријска становишта: еколошка теорија Чикашке школе, неомарксистичка и неовеберијанска теорија. На основу њих изведена су три теоријска модела којима се објашњава етничка резиденцијална сегрегација: модел просторне асимилације, модел стратификације места и модел резиденцијалних преференција (видети Kutí et al, 2011: 321-322). Према моделу просторне асимилације, етничка резиденцијална сегрегација се тумачи само као прелазна фаза, током које припадници етничких мањина настоје да остваре социјалну и економску интеграцију у друштву. Након тога они напуштају етничку енклаву, чиме је постигнута и резиденцијална интеграција са осталим становницима града. С друге стране, модел стратификације места подразумева да хијерархија урбаних суседстава, према њиховом квалитету и привлачности, у великој мери одсликава хијерархију у друштву. Етничке мањине, због нижег социоекономског положаја и мањег угледа, нису у могућности да бирају део града у којем ће се настанити, већ су то места која нису била пожељна боље позиционираним друштвеним групама. Потпуно другачије објашњење нуди модел резиденцијалних преференција, који у први план истиче индивидуалне изборе и склоности припадника етничких мањина да живе изоловано како би избегли културну асимилацију. Важно је истаћи да су резиденцијални обрасци етничких група врло разнолики, што је условљено и

друштвеним контекстом, тако да ниједан од наведених модела није универзално применљив.

Дискутабилно је питање да ли је етничка резиденцијална сегрегација потпуно добровољна или је ипак реч о некој врсти дискриминације. С једне стране, дискриминација може бити условљена предрасудама већинског становништва, због чега припадници етничких мањина сами бирају сегрегирана суседства како би избегли непријатности у свакодневном животу. С друге стране, дискриминацију спроводе власници станова за издавање, вођени логиком да остали становници неће желети да плате високу станарину у суседству које је настањено имигрантима (упор. Dill and Jirjahn, 2011: 2).

Истраживање спроведено међу имигрантима у Западној Немачкој показало је да виши степен дискриминације перципирају они који су настањени у етнички сегрегираним суседствима. Ипак, ово не значи да остали досељеници нису изложени дискриминацији. То само значи да имигранти више вреднују предности живота у хетерогеном суседству, заједно са већинским становништвом, него што перципирају опасност од евентуалног дискриминаторног понашања појединаца. Аутори наведеног истраживања закључују да је етничка резиденцијална сегрегација резултат дискриминације на стамбеном тржишту, коју у већој мери спроводе власници станова за издавање него сами становници (Dill and Jirjahn, 2011: 11-12). Ако се овоме дода чињеница да у Западној Немачкој постоје етнички сегрегирана суседства која настањује више етничких група, јасно је да мотив резиденцијалне сегрегације није изолованост етничке културе, него је реч о одсуству резиденцијалног избора.

Имигранти су често настањени у зградама намењеним за социјално становање. У Данској, на пример, међу домаћинствима чији су носиоци имигранти прве или друге генерације више од 60% користи услуге социјалног становања, што је три пута чешће него у општој популацији. С друге стране, само 10% имигрантских домаћинстава живи у властитом стану, а то је пет пута мањи удео у односу на удео власничког типа становања код целокупног становништва. Осим тога, примећено је да нису све етничке групе подједнако заступљене међу власницима станова, а највеће

разлике се јављају између недавно пристиглих избеглица и економских миграната који дужи низ година бораве у тој земљи (Skifter Andersen, 2010: 49-51).

У Француској су имигранти такође настањени у зградама социјалног становања. После Другог светског рата, социјални станови су масовно обезбеђени подизањем солитера у великим стамбеним блоковима. Сиромашни имигранти, који данас настањују те зграде, практично су изоловани од осталих становника града (Polèse, 2000: 328). Французи и имигранти (странци) не живе у истим суседствима, а достигнути ниво етничке резиденцијалне сегрегације у најбољем случају стагнира, што наводи на закључак да социјална и стамбена политика нису довољно ефикасне у решавању овог проблема. Тако је на стамбеном тржишту уочен нови облик сиромаштва, који није условљен само материјалном оскудицом или нижим степеном образовања, него је у знатно већој мери условљен непоседовањем француског држављанства (Maurin, 2010: 136).

Етничка резиденцијална сегрегација је у политичком дискурсу у Великој Британији неретко приказана као неадекватна интеграција имиграната у друштво домаћина, чиме је проглашена одговорном за немире и насиље у појединим градовима, нарочито од 2001. године (видети Zriba, 2014: 22). Стога је концепт мултикултуралности критикован као узрок етничке резиденцијалне сегрегације, а самим тим и бројних социјалних проблема које она за собом повлачи, као што су међуетничке тензије, сукоби и криминалне активности. Уместо тога, званичници сматрају да би примереније било заступати концепт друштвене кохезије, с тим да инсистирају на томе да британски систем вредности остане доминантан. Говоре о неопходности развијања осећања припадања Великој Британији, а посебно о потреби успостављања националног јединства у којем ће учествовати припадници свих етничких група, без обзира на то колико дуго су настањени у тој земљи. Нови концепт културне разноликости заправо одсликава етноцентризам Британаца и њиховог система вредности.

3.4.2. Неформалне друштвене везе

Постојање неформалних друштвених веза међу становницима етничких енклава веома је значајно са аспекта социјалне одрживости града, посебно у неолибералном контексту који препознаје вредност социјалног капитала као потенцијал за развијање локалног предузетништва.

Херберт Ганс (Herbert Gans) је приметио да је у имигрантским колонијама, које се често саме изолују од утицаја шире градске средине, нагласак на сродству и примарним везама, уз сумњичавост према људима који нису из њихове заједнице. Пошто је такав начин живота много сличнији начину живота у селу, Ганс је ову категорију становника града назвао „етничким сељацима“ (Gans, 2005: 45). Специфично резиденцијално подручје, најчешће у центру града или у прелазној зони, у којем се друштвена кохезија формира на основу културних карактеристика по којима се његови становници издвајају у односу на остале становнике града, Ганс је назвао „урбано село“ (Gans, 1982: 4).

Социјални капитал имиграната настањених у етничким енклавама многих светских метропола веома је висок и често делотворан, иако је реч о везујућем социјалном капиталу. Студије етничког предузетништва у имигрантским заједницама у САД-у показале су да је социјални капитал висок у заједницама које:

1. поседују *дистинктивне културне карактеристике* у односу на своју околину;
2. ступају у снажну и учесталу *конфронтацију са другим групама*;
3. пате од високог нивоа *дискриминације и предрасуда*, због чега не постоје алтернативни начини да се дође до економских прилика и друштвеног угледа;
4. поседују висок степен унутрашње комуникације и награђују *лојалност* својих чланова (упор. Woolcock, 1998: 165).

У недостатку материјалних средстава (физички капитал) и одређених вештина или течног познавања језика (хумани капитал), имигранти могу да се ослоне на помоћ осталих припадника те етничке групе који су већ интегрисани у дато друштво (социјални капитал) и да се запосле, па чак и да покрену сопствени посао

(Woolcock, 1998: 158). У појединим делатностима се послодавци често ослањају на своје запослене у вези са примањем и обуком нових радника, јер сматрају да социјални капитал међу запосленима подиже радни морал и појачава лојалност компанији, што се позитивно одражава на укупну продуктивност. Пракса коришћења етничких мрежа као мрежа за запошљавање у великој мери објашњава зашто одређене етничке групе трајно доминирају у појединим услугама или производњи (добар пример за то су кинеске текстилне продавнице у Њујорку). Осим могућности за запослење, имигрантске мреже својим члановима могу обезбедити финансирање самосталне делатности, било у форми поклона од чланова породице или у виду микро зајмова од кредитних удружења која функционишу по принципу ротације (упор. Putnam, 2000).²⁸

Предност живота у етничкој енклави састоји се управо у томе што постоји мрежа друштвених веза, која имигрантима омогућава да се прилагоде на нову средину. Они могу да остану у етничкој енклави све док не стекну вештине потребне за запослење изван етничког тржишта или док не прикупе довољно финансијских и других ресурса који би им омогућили да се настане у бољим деловима града, а то су углавном суседства у предграђу (Bruhn, 2005: 66).

Међутим, висок ниво социјалног капитала у етничким енклавама може бити и негативан, јер поставља високе партикуларистичке захтеве пред чланове групе, дозвољава слободно коришћење заједничких ресурса и негира могућност напредовања захваљујући индивидуалним напорима (Woolcock, 1998: 165). Улазак у тесно повезану заједницу са јаким узајамним везама и заједничким вредностима, какве су многе етнички дефинисане заједнице, може захтевати извештан ниво прилагођавања и конформизма, који ограничава индивидуалност и жељу за постигнућем (Zinnbauer, 2007: 18). Социјални капитал се зато може показати економски контрапродуктивним. Иако етничке мреже својим члановима обезбеђују

---

²⁸ Око 60% корејских имиграната живи у Лос Анђелесу. Они углавном потичу из урбаних средина и имају високо образовање, што представља добру основу за регрутацију предузетничке класе. Попут јеврејских и јапанских имиграната, корејски предузетници се у великој мери ослањају на социјалне и економске ресурсе своје етничке заједнице (Portes and Manning, 2005: 158). Корејци се често ослањају на препоруке чланова своје социјалне мреже, при чему су од примарног значаја породичне и пријатељске везе.

стартни капитал и стварају услове за покретање сопствене делатности, притисак солидарности може онемогућити напредовање успешних предузетника, који настоје да свој посао прошире изван етнички дефинисаног тржишта (Putnam, 2000).

Постојање тесно повезаних заједница на суседском нивоу може се негативно одразити и на укупну интегрисаност самог града. Град се може састојати од друштвено кохезивних, али све више међусобно подељених суседстава. Оваква суседства могу бити у међусобном сукобу и допринети све израженијој урбаној фрагментацији (Forrest and Kearns, 2001: 2128). Што су јаче везе унутар заједнице (најчешће етничке или религиозне природе), конфликти између тих заједница су већи. Везујући социјални капитал, самим тим што ствара снажну лојалност чланова групе, може довести и до јаког антагонизма према људима изван групе (Putnam, 2000). Колективни идентитет се најчешће и најлакше ствара у супротности са другим, па је зато социјални капитал најизраженији унутар хомогених група и тешко се шири изван задатих граница.

Када је реч о друштвеним везама становника етничке енклаве са представницима ширег друштва, важно је нагласити да је уобичајено следеће становиште: што је већа просторна концентрација припадника етничке мањине унутар суседства, мања је вероватноћа да они успоставе друштвене везе са осталим грађанима (Vervoort, 2012: 900). Међутим, овде би требало правити разлику између јаких и слабих друштвених веза, посебно имајући у виду кохезивну моћ слабе повезаности, о чему је говорио Грановетер (Granovetter, 1973). Истраживање спроведено у Холандији показало је да друштвене везе међу припадницима етничких мањина заиста ограничавају успостављање јаких веза са аутохтоним Холанђанима, али се то не може тврдити за успостављање слабих веза (Vervoort, 2012). Из овога се може закључити да снажна унутаргрупна кохезија, сама по себи, не отежава интеграцију имиграната у шире друштво. Њихова друштвена укљученост је условљена низом других фактора, међу којима је битан и однос домицилног становништва према досељеницима.

Као што је потврдило истраживање спроведено у Немачкој, деца имиграната су често сегрегирани од деце осталих становника, чак и онда када похађају исту

школу. Мада родитељи могу да увећају свој социјални капитал преко школе детета, имигранти не успевају да успоставе друштвене везе изван своје етничке групе на овај начин. Успостављање контакта међу родитељима отежано је због језичке баријере, али и културних разлика (Kalandides and Vaiou, 2012: 260). Свакако не треба заборавити да су у неким срединама присутни расизам и предрасуде домицилног становништва према досељеницима, о чему сведоче имигранти у Каталонији (Subirós, 2011). Становници етничке енклаве често нису прихваћени од околине, која према њима може гајити негативна осећања (Portes and Manning, 2005: 162).

3.4.3. Друштвена укљученост/искљученост

Када је реч о социјалној одрживости етничких енклава, значајно је и питање друштвене укључености њихових становника у шире друштво. Постоје различите теорије о процесу адаптације имиграната на ново друштво, међу којима су најраспрострањеније теорија асимилације и теорија сегментираниог тржишта рада. Према првој теорији, процес адаптације имиграната се креће од почетних економских недаћа и дискриминације до коначне социоекономске покретљивости, која је резултат бољег познавања доминантне културе и прихватања имиграната од стране друштва домаћина. Према другој теорији, имигранти и њихови потомци се не утапају нужно у доминантну културу, већ настоје да задрже свој дистинктивни етнички идентитет, што је у економској сфери подржано сегрегацијом на тржишту рада. Унутар ове опште перспективе постоји неколико специфичних теоријских приступа, међу којима је најзначајнији онај који се ослања на литературу о дуалном тржишту рада. Заступници ове тезе истичу да имигранти по правилу добијају послове нижег ранга, који су слабије плаћени, захтевају мање вештина и нуде ограничене могућности за напредовање (упор. Portes and Manning, 2005: 154).

Насупрот оваквим тумачењима, Портес и Манинг сматрају да постоји неколико начина структуралне инкорпорације имиграната и да потискивање у

перманентну ситуацију експлоатације и инфериорности на тржишту рада није нужност (Portes and Manning, 2005: 155). Другим речима, нису сви имигранти упућени на секундарно тржиште рада. Имигранти који имају тражена занимања (као што су доктори, медицинске сестре, инжењери, техничари и занатлије) добијају проходност на примарном тржишту рада и могућност да после одређеног времена напредују према истим критеријумима као домаћи радници. Осим тога, Портес и Манинг истичу економски значај малих имигрантских група које на тржишту обављају улогу комерцијалних посредника између елите и масе, а посебну пажњу аутори посвећују економији етничке енклаве као дистинктивном начину инкорпорације имиграната.²⁹

Организовање послова у етничкој енклави захтева просторну концентрацију из неколико разлога: прво, потребно је да етничко тржиште које они примарно услужују буде непосредно доступно; друго, просторна близина олакшава размену информација и узајамну подршку; и треће, близина етничке радне снаге осигурава несметано функционисање предузећа према интерним правилима (Portes and Manning, 2005: 161).

Физичка концентрација становника етничке енклаве представља кључну карактеристику њене друштвене организације. Успешно успостављена економија етничке енклаве омогућава имигрантима да све потребне активности организују унутар своје заједнице. Проналажење посла, образовање, здравствена заштита, рекреација и мноштво других активности доступни су у самој енклави, а партиципација у етничким организацијама је значајно заступљена. Институционална комплетност и самодовољност етничке енклаве омогућавају новим имигрантима да економски напредују, упркос веома ограниченом познавању доминантне културе и званичног језика државе у којој се налазе (Portes and Manning, 2005: 161).

---

²⁹ Постоје три основне разлике између имигрантских група комерцијалних посредника и економије етничке енклаве. Прво, посредници обављају искључиво комерцијалне и финансијске послове, док фирме у етничкој енклави обухватају и значајан производни сектор – пољопривреду, лаку индустрију и грађевинарство. Друго, посредници заузимају позиције које су потребне и подређене локалним фирмама, а предузећа етничке енклаве се на тржишту појављују као њихова конкуренција. Треће, за разлику од посредника, који морају да буду дисперзовани и да избегавају прекомерну концентрацију добара и услуга на једном месту, економија етничке енклаве управо почива на предностима просторне близине (Portes and Manning, 2005: 160-161).

Појава економије етничке енклаве подразумева да су задовољена три предуслова: присуство довољног броја имиграната са пословним вештинама стеченим у земљи порекла, као и доступност финансијског капитала и радне снаге (Portes and Manning, 2005: 160). Док се последња два услова лако могу надоместити самоорганизовањем на нивоу етничке заједнице, први услов је кључан за објашњење успеха појединих етничких економија. Осим предузетничке способности и познавања језика, неопходно је развити „културну компетентност“, односно појединац би требало да има „способност да се прилагоди окружењу тако што ће чинити ефикасне изборе и планове и тако што ће контролисати – што је више могуће – догађаје и исходе свакодневног живота“ (Stoller and McConatha, 2005: 253).

У контексту „радног патернализма“, рад у етничкој економији често изискује обавезу прихватања ниске плате и прековременог рада у замену за обуку на послу и каснију помоћ у оснивању малог бизниса. То значи да запосленост у етничкој економији поседује потенцијал за унапређење који не постоји код сличних нископлаћених послова на секундарном тржишту рада (Portes and Manning, 2005: 159). Ротациони кредитни систем се заснива на узајамном поверењу и части као битним претпоставкама дугорочног функционисања. Користе га многе етничке групе, а посебно имигранти из Азије, одакле и јесте потекао овакав вид економског удруживања (Light and Rosenstein, 1995: 21). Овај неформални начин финансирања представља извор капитала за оне који немају сопствену уштеђевину, а желе да покрену самосталну делатност. Уобичајени образац сукцесије почиње бизнисом који захтева релативно мало улагање, да би се постепено прелазило на вођење фирми које имају све већи обрт капитала. Циркулација бизниса у етничкој енклави омогућава стални извор економске мобилности за амбициозне предузетнике (Portes and Manning, 2005: 159), што указује на социјалне и економске аспекте одрживости унутар етничке енклаве, уз напомену да они не морају допринети социјалној интеграцији на нивоу града. Запосленост у етничкој економији прате извесни недостаци, који отежавају друштвену укљученост појединца у шире друштво, а то су осећање моралне обавезаности запосленог према послодавцу или компензовање ниских примања социјалним капиталом (Bruhn, 2005: 60).

Етничке енклаве су у многим димензијама социјалне одрживости сличне гетоизираним суседствима. Иако се истиче да је реч о добровољној резиденцијалној сегрегацији припадника етничких мањина са циљем да задрже културну посебност, не треба заборавити да многи имигранти због ниског социоекономског статуса немају могућност резиденцијалног избора, а истовремено су изложени дискриминацији на тржишту некретнина. Друштвене везе међу становницима етничке енклаве су веома развијене и оне су од пресудног значаја за социјалну интеграцију имиграната. Захваљујући везујућем социјалном капиталу, они се могу запослити на етничком тржишту или покренути сопствени бизнис уз финансијску подршку у оквиру ротационог кредитног система. Међутим, јак социјални капитал унутар етничке енклаве може бити и негативан, јер притисак конформизма и солидарности ограничава напредовање способних појединаца. У неким случајевима може доћи и до конфронтације етничке мањине према другим друштвеним групама. Предрасуде и расизам домицилног становништва додатно отежавају друштвену укљученост имиграната. То значи да се у свим посматраним димензијама социјалне одрживости етничких енклава уочавају негативне тенденције, уз напомену да друштвене везе унутар суседства, у комбинацији са предузетничким склоностима, представљају потенцијал за превазилажење ових непогодности, који не постоји у гетоизираним суседствима.

На основу свега изложеног у оквиру поглавља која су била посвећена ефектима неолибералне урбане политике на социјалну одрживост града, закључује се да је потврђена основна хипотеза, према којој у периоду неолиберализма долази до фрагментације градског простора и његове социјалне неодрживости. Неолиберални приступ урбаним суседствима ствара и одржава сегрегирана резиденцијална подручја, која ни сама нису социјално одржива, а јављају се последице и на ширу градску средину. У том смислу се посебно издвајају негативни ефекти ограђених заједница и гетоизираних градских подручја, пошто је реч о екстремној резиденцијалној сегрегацији најбогатијих и најсиромашнијих становника града.

Центрификована урбана суседства и етничке енклаве поседују и извесне потенцијале за социјалну интеграцију у граду, али се они врло ретко остварују, тако да и ова суседства практично доприносе поларизацији градског становништва.

4. ПОТЕНЦИЈАЛИ ЗА ПОСТИЗАЊЕ СОЦИЈАЛНЕ ОДРЖИВОСТИ ГРАДА ПРЕД ИЗАЗОВИМА НЕОЛИБЕРАЛИЗМА

Претходном анализом је потврђена основна хипотеза, према којој неолиберална урбана политика производи негативне последице на социјалну одрживост града. У наредним поглављима се испитују додатне хипотезе о постојању других фактора у конкретним друштвима, градовима или суседствима, који омогућавају превазилажење непогодности неолибералне праксе. Циљ је да се истакну потенцијали за постизање социјалне одрживости града, који постоје иако неолиберална парадигма преовладава у економској, социјалној и урбаној политици савремених друштава и градова. Пракса развијених земаља је показала да је за одрживу трансформацију градова неопходна социјална освешћеност и одговорност свих друштвених актера – на првом месту локалне власти и грађана, мада је улога државе и даље значајна. Уколико главни актери не делају у правцу одрживости, динамика урбаних суседстава ће бити препуштена тржишној регулацији која, у складу са принципом профитабилности, делује у корист виших друштвених слојева.

Анализа се креће на три контекстуална нивоа. Најпре се испитује државна интервенција у резиденцијалној сфери у зависности од степена декомодификације режима социјалне заштите, са претпоставком да је улога државе значајна за постизање социјалне одрживости града и у контексту неолиберализма. Затим се на нивоу града посматра развијеност цивилног сектора у оквиру урбаног режима, претпостављајући да грађанско учешће може помоћи градовима да превазиђу негативне тенденције неолибералне урбане политике. Коначно, само суседство представља још један контекстуални ниво, јер се претпоставља да неформалне друштвене везе и заједничке активности суседа доприносе социјалној одрживости града. Проучавање европских и америчких градова и суседстава захтева разумевање разлика које постоје међу њима у погледу развијености механизма државне интервенције, али и традиције организовања грађана на локалном нивоу.

4.1. ДРЖАВНА ИНТЕРВЕНЦИЈА У РЕЗИДЕНЦИЈАЛНОЈ СФЕРИ

Ово поглавље је посвећено државној интервенцији у резиденцијалној сфери, пошто и у неолибералним околностима она представља значајан механизам заштите најнижих друштвених слојева. У свим друштвима постоје домаћинства која не могу сопственим приходима да приуште адекватно становање, било у неким фазама животног циклуса или трајно, а тај проблем нарочито долази до изражаја у условима тржишне регулације. Пошто квалитетно становање, у смислу одговарајућег стандарда и доступности за све грађане, представља јавни интерес (Петовар, 2011: 50), неопходно је да се јавни сектор ангажује како би заштитио социјално угрожене категорије становништва. То не повлачи аутоматски неопходност постојања станова у јавном власништву, али подразумева да се централна и локалне власти морају бавити социјалним питањима (упор. Whitehead, 2003: 63).

У тржишно оријентисаним економијама државна интервенција је неопходна како би оскудни ресурси били употребљени на што ефикаснији начин, уз истовремено уважавање принципа правичности. Постоје четири главна разлога за интервенцију државе у сфери становања:

1. обезбеђивање минималног стандарда становања за све;
2. редуковање друштвених неједнакости;
3. спречавање монополских позиција;
4. додатно опорезивање у случају раста цена (Whitehead, 2003: 49-50).

Регулативна функција државе налаже усвајање и доследну примену закона и других прописа како би се онемогућиле спекулације на тржишту некретнина (шире у Петовар, 2011: 49-52). Кад је реч о редистрибутивној функцији државе, директна провизија социјалних станова није једини начин на који држава може да интервенише на стамбеном тржишту, мада је овај вид помоћи најочигледнији. Као што наводи Ксенија Петовар, област социјалног становања обухвата и следеће:

1. стимулација приватних инвеститора да граде станове које би у одређеном временском периоду давали у закуп под контролисаним условима;

2. стамбени додатак/издавање ваучера за плаћање дела станарине у закупљеним становима;

3. кредитне или пореске олакшице за самосталну изградњу стамбених објеката;

4. субвенционисање цена комуналних услуга (Петовар, 2011: 55).

Држава може на различите начине да интегрише приватни рентални сектор у систем социјалног становања. Осим формално-правне контроле, овде спада регулисање висине ренте коју наплаћују власници станова, што се постиже успостављањем рентне тарифе, одређивањем максималног износа ренте и ограничавањем раста ренте (Lux and Puzanov, 2013: 68). Имајући у виду међусобну интегрисаност или подвојеност јавног и приватног ренталног становања, Јим Кемењи (Jim Kemeny) је предложио двочлану поделу ренталних режима – англосаксонски *дуални систем*, у којем сиромашни добијају помоћ у тржишним и нетржишним условима, и германски *унитарни систем*, у којем се јавно и приватно рентално становање надмећу на „социјалном тржишту“ као месту сусрета непрофитних, ограничено профитних и профитних актера. Унитарни систем преовладава у корпоративним и социјалдемократским државама, као што су Немачка, Холандија и Шведска, док се дуални систем јавља у либерално оријентисаним државама, попут Уједињеног Краљевства и САД (упор. Whitehead, 2003: 50-52).

У наставку текста следи анализа социјалног становања у различитим друштвеним контекстима. Најпре ће бити речи о САД-у, као типичном представнику неолибералне државне оријентације. Затим ће пажња бити усмерена на развијене капиталистичке земље Европе, узимајући у обзир конвергентне трендове на нивоу Европске уније, али и контекстуалне варијације с обзиром на разлике које потичу из периода државе благостања. Биће речи и о општим карактеристикама трансформације социјалног становања у постсоцијалистичким државама.

Социјално становање у САД-у обухвата више различитих мера, од којих неке имају дугу традицију, а друге су новијег датума. Још од 1937. године постоји директна провизија социјалних станова кроз систем јавног становања, с тим да је неолиберална урбана политика последњих деценија условила његову

резидуализацију и знатно мања улагања, те се за овај тип становања првенствено одлучују они који немају резиденцијални избор. Како би се избегла гетоизација маргинализованог становништва у старим и недовољно одржаваним зградама јавног становања, планирање социјалне структуре становништва на нивоу урбаних суседстава постаје прави изазов у периоду неолиберализма, али о томе ће више речи бити у другом делу овог поглавља. Осим елементарног одржавања постојећих јавних станова намењених домаћинствима са ниским приходима, федерална влада не финансира изградњу нових станова у јавном сектору, него радије подстиче ширење и јачање приватног ренталног сектора, а сиромашнима издаје ваучере за плаћање дела станарине. Овај вид помоћи најугроженијима на стамбеном тржишту доминира од средине седамдесетих година XX века, односно од успостављања неолибералних принципа у урбаној и стамбеној политици (шире у Schwartz, 2006: 5-7).

Искуство развијених капиталистичких земаља Европе указује на конвергентне трендове у урбаној и стамбеној политици (посебно кад је реч о тржишној регулацији и економској глобализацији), али и на дивергентне утицаје у зависности од друштвеног контекста и историјског наслеђа (Whitehead, 2003: 61). Улога државе у обезбеђивању адекватног становања је и даље присутна, мада је све мање заступљена директна провизија социјалних станова и потпуно се одустало од помоћи намењене свим типовима домаћинстава у ренталном сектору. Уместо тога, држава пружа олакшице домаћинствима у зависности од њиховог социоекономског статуса, без обзира на то да ли су настањени у приватном или социјалном ренталном сектору.

Финансирање социјалног становања од стране владе додатно је ограничено у земљама Европске уније, пошто се од држава чланица захтевало смањење јавних трошкова, како би били задовољени централно успостављени монетарни критеријуми (Whitehead, 2003: 47). Према подацима из 2011. године, међу земљама Европске уније Холандија има највећи удео социјалних станова у укупном стамбеном фонду (32%), а затим следе Аустрија (23%) и Данска (19%). Релативно велики удео социјалних станова имају и Уједињено Краљевство, Шведска, Француска и Финска. Већина централноевропских и источноевропских земаља,

након завршене приватизације, има изузетно мали удео социјалних станова (углавном око 3%), са изузетком Чешке Републике и Пољске (Pittini and Laino, 2011: 24).

Социјално становање у земљама Европске уније пружају различити актери, тако да јавни рентални сектор (општине и јавна предузећа) функционише паралелно са приватним ренталним сектором (специјализоване непрофитне и ограничено профитне организације). У Енглеској стамбена удружења пружају нешто више од половине социјалних станова (54%), а остало су обезбедиле локалне власти. У Аустрији већина социјалних станова припада јавном сектору (60%), уз напомену да је већ дуже од десет година изградња нових социјалних станова препуштена актерима приватног сектора, а општине и јавна предузећа управљају само оним социјалним становима који су већ постојали (Pittini and Laino, 2011: 25).

Од свих актера највише су заступљене локалне власти и приватне непрофитне организације. У складу са принципом субсидијарности, ангажовање централне власти у систему социјалног становања јавља се само као изузетак од правила. Занимљиво је да услуге социјалног становања све чешће пружају и неспецијализовани актери, а то су комерцијални власници, који улазе у систем социјалног становања ради добијања разних олакшица од стране државе. У Немачкој се овај принцип примењује од 1989. године, а у Уједињеном Краљевству тек од 2008. године (Pittini and Laino, 2011: 25-26).

Важно је нагласити да у земљама Европске уније постоји општи тренд ограничавања провизије социјалног становања дефинисањем строжих услова које потенцијални корисници морају да испуне, што је нарочито дошло до изражаја са наступањем светске економске кризе 2008. године. У прилог овој тези иде податак да је у Француској 2009. године спуштена граница прихода изнад које није дозвољено конкурисање за социјални стан. Такође, у Холандији је приступ социјалним становима био допуштен свима, али је после 2010. године могућност коришћења социјалних станова ограничена на угрожене друштвене групе (Pittini and Laino, 2011: 35).

Потражња за социјалним становима је у земљама Европске уније све већа и листе чекања су све дуже. Економска криза је приморала многе породице нижег социоекономског статуса да се иселе из својих домова због немогућности плаћања трошкова становања, што је произвело концентрацију сиромаштва у гетоизираним градским подручјима. Због незапослености и несигурности радних места, породице средње класе такође могу имати тешкоће у решавању стамбеног питања, мада њима углавном није допуштено да конкуришу за социјалне станове и нису им доступне олакшице у сфери становања (Pittini and Laino, 2011: 35).

У Уједињеном Краљевству је неолиберална фаза јавне политике почела доласком конзервативаца на власт 1979. године. У овој земљи је у периоду неолиберализма дошло до заокрета у урбаној и стамбеној политици, тако да је систем социјалног становања дужи низ година пролазио кроз различите фазе прилагођавања новом начину функционисања, који је подразумевао мања улагања од стране државе и веће ослањање на приватни сектор увођењем приватног финансирања од стране независних социјалних власника. Нагласак је на усаглашеној провизији социјалног и тржишног становања, при чему се од тржишних актера подједнако очекује да допринесу провизији социјалних станова. Иако је јавно-приватно партнерство било заступљено и у претходним фазама развоја државе, постоје запажања да сарадња у области социјалног становања није дала очекиване резултате због недовољног интересовања приватних фирми за учешће у програмима социјалног становања (Malpass and Victory, 2010: 11).

Ипак, Уједињено Краљевство може послужити као пример добре праксе, пре свега због програма који је усмерен против друштвене искључености (Marsh, 2004). Питање становања представља важан аспект у програмима реурбанизације, регенерације и друштвеног укључивања, као и урбане одрживости. Локалне власти су у томе кључни партнер, док је улога централне власти пре свега да одреди правила алокације (упор. Whitehead, 2003: 55-57).

У Уједињеном Краљевству висина прихода званично није услов да би се могло конкурисати за социјалне станове, али се они приоритетно додељују онима који имају највећу потребу за решавањем стамбеног питања, тако да у пракси

расподела иде у корист друштвених група са нижим приходима. Осим тога, узимају се у обзир и локалне потребе, па се предност може дати радницима и стручњацима, чија су занимања дефицитарна, или студентима и младим особама, уколико је у одређеном подручју нарушена старосна структура становништва (Pittini and Laino, 2011: 33).

Систем социјалног становања је најефикаснији у германским земљама, пре свега у Немачкој и Аустрији (Amman et al, 2013: 58; Ферстер, 2010), које су у периоду државе благостања биле корпоративног типа. С обзиром на федерално устројство Немачке и широка овлашћења покрајина, округа и градова, централна власт ни раније није била задужена да решава стамбене проблеме угрожених друштвених група, него је ту обавезу имала локална власт у оквиру федералне јединице (Busch-Geertsema, 2004). Вишедеценијска сарадња државне и локалне власти са приватним сектором омогућила је да у периоду неолиберализма систем социјалног становања настави несметано да функционише. Тако у Немачкој, већ дуже од 50 година, постоји систем правно регулисаног и субвенционисаног становања у приватном ренталном сектору, који је намењен маргинализованим друштвеним групама (Amman et al, 2013: 58). Овај модел социјалног становања се данас успешно примењује и на територији некадашње Немачке Демократске Републике.

Типични представник социјалдемократске државе благостања је Шведска, која је ушла у процес неолиберализације крајем осамдесетих година XX века. У Шведској је у то време свака друга стамбена јединица припадала ренталном сектору, а приближно половина њих је била у власништву општине. Као и у другим европским земљама, у Шведској се у том периоду јавила потреба за смањењем јавних трошкова, те се у стамбеној политици прешло на ниже нивое помоћи депривираним суседствима и домаћинствима са ниским приходима. Од општинских компанија се очекивало да се више тржишно оријентишу и да се усредсреде на становање група са најнижим приходима, па су и у овој земљи приватизовани многи станови који су били у јавном власништву (упор. Whitehead, 2003: 59). Шведској је и данас својствено уважавање социјалдемократског принципа универзалности у стамбеној

политици, уз постепену резидуализацију социјалног становања, под утицајем неолибералних стремљења унутар Европске уније (видети Braga and Palvarini, 2013: 40).

По питању трансформације источноевропског модела становања, међу теоретичарима постоји дилема да ли је исправније заузети становиште конвергенције или дивергенције. Постсоцијалистичка трансформација становања се претежно одвија по узору на развијене капиталистичке земље, али овај процес у суштини може имати различите исходе у зависности од доминантног приступа у стамбеној политици, који је условљен специфичностима конкретних земаља. Хегедиш истиче да је у постсоцијалистичким државама Централне и Источне Европе успостављен један модел становања, који има више подтипова (Hegedüs, 2013a: 3).

Заједничка карактеристика почетне фазе постсоцијалистичке трансформације становања у источноевропским земљама била је масовна приватизација станова, који су до тада били у друштвеном власништву, што је довело до повећања стамбених неједнакости. С једне стране, домаћинствима са високим приходима, којима су у време социјализма додељени највреднији друштвени станови, омогућено је да те станове задрже и уз симболичну накнаду их преведу у приватно власништво (Pickvance, 2002: 198). С друге стране, из процеса приватизације станова искључена су домаћинства која нису имала довољно финансијских средстава или нису испуњавала формално-правне услове за учешће, што је проузроковало концентрацију маргинализованих друштвених група у оквиру резидуалног ренталног сектора, који је остао у власништву државе (Hegedüs, 2013a: 24).

Једна од најозбиљнијих последица приватизације станова у постсоцијалистичком периоду је знатно мањи удео социјалног становања у укупном стамбеном фонду, што је отежало ефективну примену мера стамбене политике, чији је циљ побољшање положаја маргинализованих друштвених група (упор. Hegedüs, 2013b: 46). Пошто за време социјализма није постојао засебан сектор социјалног становања, указала се потреба да се стамбени проблеми угрожених друштвених група системски реше, али су препреке финансијске и социјалне природе то

отежавале. Осим тога, јавне инвестиције у изградњу нових станова и одржавање постојећег стамбеног фонда значајно су редуковане, јер у овом периоду становање није било економски приоритет (Hegedüs and Teller, 2013: 83). Тако је приватизација станова допринела даљој деградацији стамбеног фонда, јер су нови власници само формално преузели обавезу одржавања стамбених зграда.

За разлику од развијених капиталистичких земаља Европе, у којима непрофитна и ограничено профитна стамбена удружења играју значајну улогу у обезбеђивању социјалних станова, у постсоцијалистичким државама потенцијал јавно-приватног партнерства није искоришћен на адекватан начин (Amman et al, 2013: 57). У земљама Централне и Источне Европе приватни рентални сектор је још увек неформалан и правно нерегулисан, што отежава његово укључивање у систем социјалног становања. Неке од важнијих карактеристика приватног ренталног сектора у постсоцијалистичким државама обухватају недовољну правну сигурност власника станова и закупаца, усмени договор уместо уговора, краткорочно издавање станова, избегавање плаћања пореза (Lux and Puzanov, 2013: 66). Из тог разлога је становање у приватном ренталном сектору стигматизовано као несигуран облик закупа, чији су корисници само они који немају избора. Овај вид становања је прихватљив искључиво као привремено решење у одређеној фази животног циклуса.

Државна интервенција у резиденцијалној сфери није усмерена искључиво на квалитет становања, већ се води рачуна и о социјалној структури становништва на нивоу ужих градских подручја, односно урбаних суседстава. Јавна политика у области становања често подржава концепт диверсификације, који подразумева разноврсност стамбених јединица према различитим критеријумима, пре свега по питању станарских и својинских права (измешаност тржишних и социјалних станова) (Петовар, 2011: 57). Претпоставља се да диверсификација становања на нивоу суседства омогућава присуство различитих друштвених група и подстиче друштвену кохезију и социјално укључивање на локалном нивоу, истовремено спречавајући стигматизацију грађана који су настањени у социјалним становима.

Политика социјално хетерогених суседстава као начин решавања проблема просторне концентрације сиромаштва у периоду неолиберализма уско је повезана са резидуализацијом социјалног становања и преношењем одговорности са државе на појединца (Manzi, 2010: 9), а заснива се на четири аргумента који предност дају решавању урбаних проблема на нивоу суседства. Прво, значајан је потенцијал успостављања друштвених веза између сиромашних и осталих становника, односно развијање социјалног капитала на нивоу суседства и подстицање грађанске партиципације. Затим, припадници других друштвених слојева могу бити „узор“ сиромашнима у понашању и животним аспирацијама. Такође, они гарантују одржавање реда и друштвену контролу у суседству. Захваљујући присуству представника виших друштвених слојева, тржишни и политички актери одговорно обављају свој посао, пружају адекватне услуге и спремни су да инвестирају, што све заједно доприноси побољшању квалитета живота у суседству (Chaskin and Joseph, 2011: 210).

Постоје две стратегије стварања социјално хетерогених суседстава, којима држава настоји да заштити угрожене друштвене групе уз уважавање принципа неолибералне урбане политике, а то су: 1) диригована (посредована) или државно усмеравана центрификација и 2) дисперзија сиромаштва из депривираних у суседства средње класе (Davidson, 2008: 2387). У првом случају се мешовита структура становништва постиже планираним досељавањем представника виших друштвених слојева у сиромашна суседства, а у другом случају припадници маргинализованих друштвених група бивају расељени у оне делове града који нису настањени социјално угроженим категоријама становништва.

Прва стратегија се чешће примењује у европским земљама (најпре у Уједињеном Краљевству, а затим и у скандинавским земљама), док је друга стратегија својствена САД-у, што је у великој мери условљено друштвеним контекстом поменутих земаља (Davidson, 2008; Uitermark et al, 2007; Popkin et al, 2004). У америчким градовима, виши степен неолиберализације у урбаној политици и већа флексибилност тржишта некретнина доприносе сталном надметању између суседстава, које води комерцијалној центрификацији, а држава није заинтересована

да управља овим процесом. У таквим условима, чини се да је примерено учинити проблем сиромаштва мање видљивим, чиме се штити имиџ читавог града, а и појединачних суседстава. У европским градовима, где су у мањој или већој мери још увек присутне мере социјалне заштите из периода државе благостања (видети Marcuse, 2002a: 29), држава преузима већу одговорност у планирању социјалне структуре становништва, те настоји да заштити сиромашне током центрификације, одређујући услове под којима се овај процес одвија. Ово важи и за постсоцијалистичке градове уколико се обнова старог градског језгра одвија кроз „организовану центрификацију“, односно уз активно учешће локалне власти која прати расељавање становника, као што је био случај у појединим деловима Будимпеште током деведесетих година XX века (Kovács, 2009: 414).

Међутим, у пракси се показало да обе стратегије имају негативне социјалне последице, које доводе у питање способност државе да у периоду неолиберализма допринесе социјалној одрживости града, будући да политика социјално хетерогених суседстава не предвиђа начин успостављања социјалне интеракције између различитих друштвених група када се нађу у истом суседству (Galster, 2007: 19).

Диригована центрификација у суштини доноси исте проблеме као комерцијална центрификација. Као што је истакнуто у једном од претходних поглавља, суседства која су захваћена процесом центрификације остају подељена на становнике који су раније ту живели и оне који су тек досељени. Свака од ових група има другачији животни стил и сопствена очекивања од суседства, што може довести до конфликта, али не и до међусобне интеграције. Иако диригована центрификација углавном подразумева досељавање нових становника, без расељавања оних који ту већ станују, припадници нижих друштвених слојева временом бивају потиснути из свог суседства због повећања пореза, ренте и других трошкова, укључујући цене основних животних намирница у самом суседству (Davidson, 2008: 2399-2400).

С друге стране, дисперзија сиромашних у друга суседства доводи до прекидања друштвених веза успостављених на локалном нивоу, тако да сиромашни више нису у могућности да користе свој социјални капитал, као што су мреже подршке и реципроцитета. Једно истраживање је показало да две године након

пресељења у друго суседство породице нису успеле да обнове друштвене везе на локалном нивоу (Clampet-Lundquist, 2004: 434). Друштвена интеграција у суседству је отежана, јер припадници вишег социоекономског статуса имају социјалну дистанцу према представницима нижих друштвених слојева, што се не може превазићи просторним приближавањем. Сиромашни чак могу доживети појачану стигматизацију након пресељења у хетерогену средину, пошто су у новом суседству изложени сталном надзирању и негативном реаговању становника вишег социоекономског статуса (McCormick et al, 2012: 299). Осим тога, долази и до социјалне филтрације суседства, јер они који имају резиденцијални избор нерадо живе у непосредној близини друштвено искљученог становништва.

Дисперзија становника екстремно сиромашних градских подручја практично доприноси повећању резиденцијалне сегрегације, уместо очекиваног смањења. Имућна суседства остају заштићена од досељавања маргинализованог становништва, а суседства која су раније имала мањи удео сиромашних убрзано пропадају због погоршања социјалне структуре резиденцијалног подручја (упор. Dwyer, 2012: 320). То значи да само планирање није довољно за дугорочно одржавање хетерогене структуре становништва у урбаним суседствима, већ је потребно осмислити и друге мере којима би се осигурала њихова социјална одрживост.

Уопштено говорећи, државна интервенција у резиденцијалној сфери представља значајан потенцијал за остварење социјалне одрживости града кроз механизме подршке социјално угроженом становништву. Ипак, не треба заборавити да неолиберална држава знатно редукује социјалну одговорност према грађанима, без обзира на то што нове стратегије урбане политике нису довољно ефикасне у решавању социјалних проблема на нивоу суседстава, а то значи да држава само делимично остварује своје потенцијале у подстицању социјалне одрживости града.

4.2. ЗНАЧАЈ ЦИВИЛНОГ СЕКТОРА У УРБАНИМ РЕЖИМИМА

Ово поглавље је посвећено активностима грађана на нивоу суседства, које имају за циљ да допринесу социјалној одрживости града у неолибералном контексту. Један од начина организованог деловања грађана су протестне активности, усмерене против негативних последица неолибералне урбане политике, а значајно је и учешће грађана у планирању и одлучивању на нивоу локалне заједнице, што нарочито долази до изражаја у урбаним режимима савремених европских и америчких градова. Пре анализе конкретних примера грађанског активизма, ово поглавље се бави концептуалном анализом друштвених и урбаних покрета, будући да овај механизам кориговања социјалних проблема проузрокованих неолибералном праксом трпи значајне промене управо под утицајем неолибералног контекста.

Друштвени покрети представљају „организоване напоре више појединаца или организација да остваре политичке циљеве деловањем изван формалне државне или економске сфере“ (McCarthy, 2009: 695). Они се међусобно разликују по томе да ли су организовани од стране одређених група (нпр. радничка класа, имигранти, жене) или су општег карактера. Такође, њихови захтеви могу бити упућени држави (нпр. усвајање нових и измена постојећих закона), економским актерима (са циљем повећања зараде и сл.) или друштву у целини (као што је промена устаљених вредности и норми) (McCarthy, 2009: 695). Друштвени покрети нису ограничени доминантним вредностима и нормама, већ уважавају различите вредносне системе и у том смислу представљају извор иновација у друштву (Castells, 1983: 294-295). Они немају увек непосредан утицај, али по правилу њихове активности покрећу значајне политичке, културне и међународне промене (Tarrow, 2011: 6).

Урбани покрети, као сегмент друштвених покрета, представљају „свесну колективну праксу подстакнуту урбаним питањима, која је у стању да произведе квалитативне промене у урбаном систему, локалној култури и политичким институцијама, на супрот доминантним друштвеним интересима институционализованим на нивоу друштва“ (Castells, 1983). Као процеси сврховите

друштвене мобилизације на одређеној територији (до нивоа суседства), урбани покрети су усредсређени на три главне скупине циљева:

1. захтеви у вези са квалитетом живота и колективном потрошњом;
2. очување културног идентитета и традиције;
3. успостављање локалне политичке аутономије, децентрализације и грађанске партиципације (Castells, 2002: 69).

Крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година XX века, урбани покрети постали су пресудни извори отпора једностраној логици капитализма, етатизма и информационализма. До тога је углавном дошло због неуспеха проактивних покрета и политика (нпр. радничког покрета) у супротстављању економском искоришћавању, културној превласти и политичком угњетавању, који људима нису оставили други избор него да се предају или да реагују на основу најближег извора самопрепознавања и аутономног организовања, а то је њихова локална средина. Тако је дошло до парадокса све локалније политике у свету устројеном према све глобалнијим процесима (упор. Castells, 2002: 69-70).

Урбани покрети седамдесетих и раних осамдесетих година XX века још увек су били налик онима из шездесетих, те су настојали да пруже отпор урбаној обнови која води неравномерној дистрибуцији ресурса. Како се неолиберална урбана политика временом учврстила, урбани социјални покрети се више нису могли ослањати на устаљене обрасце деловања у измењеним околностима. Промена се састојала у томе што је неолиберална урбана политика у свој дискурс интегрисала идеју грађанског активизма и чак промовисала значај ангажовања „заједнице“ и свих других облика друштвеног умрежавања, а у ствари је социјалне механизме само инструментализовала за остварење тежњи мотивисаних економским растом (видети Mayer, 2007: 91-92). С друге стране, урбани покрети настоје да остваре сопствене циљеве, односно њихове циљеве дефинишу сами грађани, а не доминантна идеологија. Уместо очекиване компатибилности, урбани покрети су у неолибералном контексту наишли на конкурентско и помало непријатељско окружење, које се не може занемарити.

Постоје најмање четири изазова неолиберализације управљања градом који привлаче пажњу урбаних покрета (Mayer, 2007: 92-93):

1. Тежња за економским растом је почела да доминира и у урбаној политици, што за последицу има преуређење централних суседстава са циљем привлачења имућних становника, туриста и инвеститора. Поједини урбани покрети настоје да спрече овакве тенденције, јер оне често имају за последицу центрификацију центра града и измештање маргинализованих слојева становништва. Нарочито критикују дискриминаторне обрасце инвестирања у она суседства која поседују профитабилни потенцијал, док се неатрактивна суседства занемарују, уз константно погоршање квалитета јавних услуга од којих она зависе. Присталице урбаних покрета сматрају да је кључан проблем предузетнички начин управљања градом и компетитивна урбана политика, будући да се градски простор третира као роба на тржишту и на тим принципима се развија, уместо да се посматра као јавно добро.

2. Претходно описане тенденције преуређења градског простора неминовно воде продубљивању социопросторних неједнакости на нивоу града, што се огледа у ширењу образаца резиденцијалне сегрегације. Раније су сиромашна суседства била темељ грађанског активизма који је почивао на солидарности и друштвеним везама у суседству, али ова врста грађанске одговорности се у неолибералном контексту све више потискује у оквиру територијално оријентисаних развојних програма, као што су програми суседског управљања (у земљама Европске уније) и оснаживања заједнице (у САД-у). Организације друштвених покрета које се боре против сиромаштва и „социјалне искључености“ у ствари управљају новом просторном и социјалном поларизацијом на нивоу локалне заједнице, тако да њихове амбиције оснаживања постају инструментализоване за потребе реализовања неолибералне стратегије активирања грађана ради повећања предузимљивости и конкурентности.

3. С обзиром на промене које неолиберализам увео по питању запослености и социјалних права, све су активнији урбани покрети усмерени против неолиберализације тржишта рада и социјалне заштите, као и против укидања институционалне подршке државе благостања. Многе невладине организације и

раднички синдикати у великом броју земаља посебно истичу значај социјалне и еколошке правде.

4. Све ове промене одражавају глобални неолиберални контекст, који је довео до реорганизације управљања градом. Поједини урбани покрети заступају антиглобализацијске идеје, јер глобализацију виде као средство економске и културне хегемоније, те се залажу за очување локалних специфичности и идентитета места. Проблем је у томе што глобалне тенденције, а самим тим и неолибералне праксе, постају остварене тек када су локализоване, па се и у том погледу урбани покрети супротстављају неолибералној урбаној политици (упор. Mayer, 2007: 92-93).

Захваљујући традиционално развијеном цивилном друштву, али и слабијој флексибилности стамбеног тржишта, те мањој просторној мобилности, европски градови имају већи потенцијал за социјално одрживи начин решавања урбаних питања него амерички градови. Међутим, вољна искљученост елите и више средње класе из градског живота и њихова неосетљивост на проблеме све бројнијег маргинализованог становништва, представљају озбиљну претњу социјалној одрживости града.

Имајући у виду да локална друштвена организација производи детерминишуће ефекте на услове централизације, као и на њене последице, не би требало занемарити потенцијал урбаних суседстава да пруже отпор централизацији (Simon, 2005: 216). Тачније, борба против централизације чврсто је повезана са идејом да опште интересе, а нарочито јавни простор и заједничка добра, треба заштитити од неолибералне урбане политике (Angotti, 2008: 31).

Примера ради, припадници дела средње класе, који су се у суседство Белвил (у Паризу) доселили током пионирске фазе централизације осамдесетих година XX века, били су посвећени колективним активностима које су имале за циљ одбрану права радничке класе и имиграната да остану у Белвилу. Захтевом да сиромашни становници буду расељени унутар истог суседства требало је спречити превише брзу централизацију и задржати хетерогену структуру становништва, која пружа мултикултурно искуство и ствара посебну атмосферу у суседству. Међукласна

сарадња почива на специфичној улози дела нове средње класе као посредника између сфера бизниса, политике и друштвених покрета. За разлику од радничке класе и имиграната, који немају развијен социјални капитал и средства за вршење притиска, припадници средње класе имају приступ појединим моћним круговима, иако сами нису део владајуће елите, те су у могућности да ефикасније заступају интересе радничке класе и имиграната. Заједнички протест у Белвилу је организован и током деведесетих година XX века. Тада су се становници противили новом пројекту обнове и партиципирани у контра-пројекту суседства. Лидери су били управо припадници средње класе, тачније актери пионирске центрификације, који су користили свој социјални и културни капитал, између осталог, да би потврдили сопствену интеграцију у суседству поштујући локални друштвени поредак (упор. Simon, 2005: 226-227).

До протестних активности против центрификације долази и у градовима Уједињеног Краљевства, с тим да се у овој земљи оне могу довести у везу са покретом сквотирања, који је настао пре неколико деценија (видети Вујовић, 1997: 151-153). Пошто цене некретнина у Лондону константно расту током периода неолиберализма, када се повећава број бескућника и незапослених који не могу да плате станарину, у појединим суседствима формирају се групе сквотера налик онима из седамдесетих, које бесправно заузимају празне куће, станове или пословне зграде и користе их за становање и разне активности попут кружока, уметничких изложби и слично.³⁰ Расељавање сквотера је поверено судским извршитељима, а неретко је потребна и интервенција полиције да би ова лица напустила објекат. Протести који се тим поводом организују на нивоу суседства немају већег ефекта, осим скретања пажње јавности на проблеме у вези са неолибералном урбаном политиком, центрификацијом и комерцијализацијом градског простора, те последичном

---

³⁰ У Уједињеном Краљевству је недавно усвојен закон (*Legal Aid, Sentencing and Punishment of Offenders Act 2012*) по коме је коришћење стамбених јединица без сагласности власника означено као кривично дело, за које је забрањена казна затвора у трајању до годину дана и/или новчана казна која износи до 5 хиљада фунти. Тим законом нису обухваћене пословне зграде, тако да је појава сквотирања делимично измештена, али није сузбијена, јер социјални проблеми и велике друштвене неједнакости и даље постоје. Закон је критикован због тога што криминализује губитнике у процесу неолиберализације, посебно у условима резидуализације социјалног становања и спекулација на тржишту некретнина ради стицања већег профита.

социјалном и просторном маргинализацијом нижих друштвених слојева, због чега је потребан шири спектар мера социјалне заштите него што је то случај у неолибералној држави.

Грађани Шпаније су такође заинтересовани за питања која се тичу центрификације урбаних суседстава, јер обнова града није увек усклађена са јавним интересом и заштитом права угрожених друштвених група, чак ни онда када држава управља овим процесом. Уместо хетерогености становништва и деконцентрације урбаног сиромаштва, државно усмеравана центрификација централних градских суседстава у Барселони (Равал, Санта Катерина и Сант Пере) довела је до још веће поларизације становништва, због чега су реаговала суседска удружења и покрети (Arbaci and Tapada-Berteli, 2012: 290). У овом случају, грађански активизам је представљао покушај кориговања ефеката државне интервенције која није била усклађена са принципима социјалне одрживости града, што указује на изузетан значај грађана као актера урбаног развоја у периоду неолиберализма.

У вези са протестним активностима грађана Шпаније у периоду неолиберализма, ваља напоменути да се Мадрид као главни град у последњих неколико година суочава са бројним демонстрацијама и протестима грађана, јер је глобална рецесија довела до изузетно високе стопе незапослености у тој медитеранској земљи. Протестне активности организују присталице покрета „Огорчених“³¹ или грађани инспирисани њиховим деловањем. На нивоу суседства се издвајају протести против иселјавања породица којима банке одузимају кућу или стан због презадужености, а дешава се и да суседи блокирају приступ овим кућама како би спречили раселјавање дотадашњих станара. Протести се организују и против расне дискриминације, коју повремено испољавају представници званичних институција са циљем депортовања имиграната у земље порекла. Тим поводом су 2011. године организовани протести у мултикултурном суседству Лавапиес (*Lavapiés*) у Мадриду. Становници су масовним окупљањем исказали незадовољство

---

³¹ Овај покрет у Шпанији се доводи у везу са покретом „Окупирајмо Вол стрит“ у САД-у, који је настао у Њујорку септембра 2011. године као знак незадовољства због осиромашења великог броја становника у време светске економске кризе, за шта се одговорним сматрају међународне финансијске институције и мултинационалне корпорације.

због неоснованог заустављања имиграната на јавним местима и провере њихових личних докумената.³²

На овом месту треба истаћи да се медитеранске земље (Грчка, Италија, Шпанија и Португалија) генерално разликују од других капиталистичких земаља по степену развијености институција цивилног друштва (Leontidou, 2010). Узрок томе је историјски контекст, који су у медитеранским земљама делимично обележили недемократски и диктаторски режими. У таквим условима, долазило је до спонтаног организовања грађана, углавном у виду грађанске непослушности, а један од начина њеног испољавања у урбаној средини био је покрет сквотирања. У савременим околностима, под утицајем конвергентних трендова на нивоу Европске уније, у медитеранским земљама се постепено развијају нови друштвени покрети, и то највише они који заступају космополитске вредности, залажући се за већу социјалну интеграцију имиграната.³³

Постсоцијалистички градови специфични су по релативно ниском степену наслеђене резиденцијалне сегрегације, али и опасности од наглог пораста социопросторних неједнакости. С једне стране, све су израженији процеси централизације и комерцијализације градског простора, а с друге стране, долази до пораста урбаног сиромаштва и појаве тзв. „постсоцијалистичке поткласе“ (Emigh and Szélnyi, 2001). Ово се додатно поштрава чињеницом да су постсоцијалистички градови обележени неадекватном развијеношћу цивилног сектора и грађанске партиципације (Вујовић и Петровић, 2005: 63-65). У постсоцијалистичким земљама активности грађана нису довољно изражене и немају значајнијег ефекта услед неразвијености цивилног сектора наслеђене из социјалистичког периода, као и због недовољне транспарентности јавне политике и неуређености демократског одлучивања, који су карактеристични за земље у транзицији.

---

³² О овом догађају је писао лист *The Guardian* (<http://www.theguardian.com/world/2011/jul/18/madrid-protesters-police-treatment-immigrants>).

³³ Занимљиво је да су у медитеранским земљама током XX века биле изражене унутрашње миграције и емиграција ка развијенијим капиталистичким земљама, док су у XXI веку оне постале привлачне дестинације за глобалну имиграцију (Leontidou, 2010: 1196).

Као пример може послужити удружено деловање грађана Братиславе поводом обнове ужег и ширег центра града (видети Вишек, 2006). Братислава је током постсоцијалистичке трансформације врло брзо усвојила неолибералне принципе урбаног развоја, а посебно предузетнички приступ управљању градом и јавно-приватно партнерство. Међу актерима урбаног развоја доминирали су представници локалне власти, урбани планери и инвеститори, док је улога грађана и невладиних организација занемарена, иако су се грађани интересовали за учешће у планирању и одлучивању. Тако је 2002. године покренута грађанска иницијатива за обнову градског подручја *Podhradie*, које се налази испод тврђаве у самом центру града, на изузетно атрактивној локацији. Грађани су се залагали за очување историјског наслеђа овог дела града и противили се модернистичком приступу који су заступали поједини стручњаци. Иако су се у више наврата обраћали локалној власти и градоначелнику, укључујући и масовну петицију, сугестије грађана нису узете у обзир приликом усвајања плана обнове. Разлог томе је чињеница да је динамичан урбани развој у постсоцијалистичкој Братислави текао без адекватног регулативног оквира, који би јасније дефинисао улогу грађана, односно начин на који они могу да партиципирају у планирању и одлучивању (Вишек, 2006: 65).

Међу развијеним капиталистичким земљама, као примере добре праксе ваља поменути програме којима се подстиче партиципација грађана у планирању и одлучивању на нивоу урбаних суседстава, што је одраз општег тренда интензивнијег укључивања грађана у јавну политику током неолиберализма (Healey, 1993; Saegert, 2006; Nienhuis et al, 2011). У Уједињеном Краљевству, у оквиру националне стратегије за сиромашна суседства, покренут је програм под називом „Нови договор за заједнице“ (енг. *New Deal for Communities*), који је трајао од 1998. до 2010. године. Програмом је било обухваћено 39 депривираних суседстава широм Енглеске, с тим да се свако четврто суседство налази у Лондону (Lawless and Pearson, 2012).³⁴ Циљ је био да се локалним становницима омогући укључивање у све аспекте процеса урбане

---

³⁴ Таргетирање појединачних депривираних суседстава је подложно критици због могућег измештања локалних проблема у делове града који нису обухваћени програмом (Vranken, 2005: 266-268), што значи да овакав приступ не посвећује довољно пажње социјалној одрживости града као целине.

регенерације њиховог суседства, са претпоставком да ће на тај начин доћи до побољшања квалитета живота у маргинализованим градским подручјима. Било је предвиђено да локална партнерства делују у оквиру пет кључних стратешких области, а то су: превазилажење незапослености, побољшање здравља, подизање образовних постигнућа, борба против криминала и унапређење стамбених услова и физичког окружења (Lupton, 2003: 142).

Радило се на јачању социјалног капитала унутар суседства и субјективном оснаживању становника, као и на повећању поверења грађана у локалне институције. Међутим, степен укључености становника одабраних суседстава је остао врло низак, тако да није било изводљиво проценити ефекат грађанске партиципације, у смислу јасних разлика између суседстава обухваћених овим програмом и осталих депривираних градских подручја. Само се на индивидуалном плану показало да ангажовани становници чешће уочавају корист коју је локална заједница имала од укључивања грађана у програм него што су то могли да препознају они који су били пасивни, али се такав став не може генерализовати на нивоу читавог урбаног суседства (видети Lawless and Pearson, 2012).

Други значајан пример подстицања грађанске партиципације на нивоу урбаних суседстава је немачки национални програм „Социјално интегративни град“ (нем. *Soziale Stadt*) из 1999. године, који је покренут са идејом да се приступи решавању проблема све веће социопросторне поларизације становништва. Велике друштвене неједнакости на нивоу резиденцијалних подручја постале су нарочито изражене после уједињења Немачке 1990. године, јер се економска ситуација у земљи тада битно изменила. Између осталог, прилив становника нижег социоекономског статуса у велике и економски развијене градове условио је све израженију резиденцијалну сегрегацију и поларизацију градског становништва, нарочито у Берлину. Не треба заборавити ни чињеницу да је Немачка већ деценијама привлачна за имигранте из европских и ваневропских земаља (Kalandides and Vaiou, 2012: 259), тако да социјална интеграција нижих друштвених слојева и досељеника представља прави изазов за социјалну одрживост немачких градова.

Захваљујући програму „Социјално интегративни град“, урбана суседства у Немачкој стекла су институционалну препознатљивост. Један од кључних инструмената овог програма је суседски менаџмент, у смислу посебне структуре градског управљања, која подстиче умрежену сарадњу локалних актера и постојећих нивоа власти са циљем да промовише и подржава мобилизацију, партиципацију и умрежавање становника и локалних актера. Један од најинтересантнијих инструмената грађанске партиципације је суседски фонд, односно буџет који државна власт додељује суседствима како би подстакла реализацију малих пројеката и омогућила самостално одлучивање на локалном нивоу. Овим новцем располаже суседски савет, а то је изабрано тело које чине представници становника, локалних компанија и институција. Његови чланови могу бити и становници који нису држављани Немачке, тако да је имигрантима званично омогућено учешће у доношењу одлука на нивоу суседства. Међутим, заступљеност имиграната у суседском савету проучаваног суседства у Берлину (Richardplatz Süd) требало би да буде већа ако се има у виду њихов удео међу становницима тог суседства, што значи да имигранти још увек нису потпуно изједначени са осталим становницима суседства (Kalandides and Vaiou, 2012: 256-257).

Програм „Социјално интегративни град“ се примењује и у деловима Немачке који су пре пада Берлинског зида припадали Немачкој Демократској Републици, односно Источном блоку. Као пример добре праксе наводи се регенерација урбаних суседстава у Лајпцигу. Овај град је током социјалистичког периода извесно време стагнирао, а у неким аспектима и назадовао, посебно кад је реч о условима становања и комуналној инфраструктури. После уједињења Немачке 1990. године, дошло је до оживљавања урбане економије и регенерације појединих резиденцијалних подручја, мада се град и даље суочава са бројним изазовима социјалне одрживости, те је његово укључивање у поменути програм изузетно значајно због социјалне интеграције становништва и уједначенијег развоја урбаних суседстава.

Истраживање спроведено у Источном Лајпцигу, који обухвата неколико предграђа у источном делу града, показује да социјално интегративни приступ регенерацији градских подручја подразумева, осим физичке обнове, низ активности

којима се постиже економски, културни и социјални развој урбаних суседстава. Прво, доста пажње се посвећује подстицању запошљавања локалног становништва стимулацијом потенцијалних послодаваца у самом суседству и организовањем одговарајућих обука за незапослене ради стицања додатних знања и вештина неопходних на тржишту рада. Посебно се води рачуна о интегрисању имиграната у радном окружењу, при чему је важно и развијање језичких компетенција. Друго, у Источном Лајпцигу се организују бројне културне активности како би се креативни потенцијал овог мултикултурног подручја искористио за побољшање имиџа и привлачење инвестиција. Такође, претпоставља се да културне активности могу допринети колективној идентификацији становника и осећању везаности за суседство. Осим тога, ради се на друштвеном умрежавању, јачању социјалног капитала и оснаживању локалног становништва. На тај начин социјално интегративни приступ обухвата економска, културна и друштвена питања која су од значаја за социјалну одрживост града (Ganser, 2011: 187-206).

Цивилни сектор у урбаним режимима поседује изузетно велики потенцијал деловања у правцу социјалне одрживости града током неолиберализма, јер држава преноси део социјалне одговорности на саме грађане и подстиче њихово удруживање. Имајући у виду да друштвени и урбани покрети негују критички однос према постојећем поретку, неолиберализам поставља извесна ограничења за њихово деловање, али то не умањује потенцијал грађанског активизма да допринесе социјалној одрживости града, као што је потврдило више примера добре праксе.

4.3. КВАЛИТЕТ ДРУШТВЕНИХ ОДНОСА НА НИВОУ УРБАНИХ СУСЕДСТАВА

Ово поглавље је посвећено квалитету друштвених односа међу суседима, који може ублажити негативне тенденције на плану социјалне одрживости града пред изазовима неолибералне урбане политике. Прави примери добре праксе у суседствима подразумевају спонтано удруживање становника са циљем решавања проблема и побољшања квалитета живота у суседству. Такви примери постоје у великом броју земаља. Многа урбана суседства доживела су позитивне промене захваљујући самим становницима, који су удруженим деловањем постигли значајне резултате у својој локалној заједници. Реч је о просечним становницима града, који су имали визију о томе шта је све потребно урадити у суседству и на који начин се то може остварити. Ево неких уобичајених корака који су водили ка друштвеном организовању на нивоу урбаних суседстава:

1. Најпре становници постају свесни проблема који нарушава квалитет живота у њиховом суседству.

2. Затим схватају да не могу очекивати да локална власт и друге институције нешто предузму, пошто је суседство сувише мало и недовољно значајно да би привукло пажњу званичних актера.

3. После тога, становници развијају општу визију о томе шта је потребно урадити и долазе до закључка да сопственим деловањем могу доћи до циља у знатно краћем року.

4. У неким случајевима, покреће се јавна кампања како би читав подухват попримио шире размере (Walljasper, 2007: 2).

Не треба занемарити значај удруживања становника са циљем подизања безбедности у суседству. У таквим суседствима видно је истакнуто упозорење да су грађани прошли посебну обуку за праћење безбедности чланова породице и имовине својих суседа и да ће свака сумњива активност бити пријављена надлежној институцији. У многим европским и америчким градовима локалне институције и организације настоје да мотивишу грађане да узму учешће у активностима суседске

страже (енг. *neighbourhood watch*). Суседске страже су сасвим уобичајене у Уједињеном Краљевству, а све чешће се јављају и у скандинавским земљама (Peterson, 2010).

Као пример добре праксе треба поменути утилитаристичке суседске односе, који посебан значај имају међу припадницима нижих друштвених слојева. Пошто располажу оскудним материјалним средствима, они нису у могућности да плаћају разне услуге у репродукцији свакодневног живота. Осим тога, многе послове не би могли да обаве сами због тога што немају довољно времена или не поседују потребне вештине. Суседи могу помагати једни другима у пословима као што су чување деце, шивење, баштованство, и углавном је реч о родно подељеним улогама. Пример суседства у Берлину (Kalandides and Vaiou, 2012: 259-260) показује да имигранти интензивно користе везујући социјални капитал и мреже солидарности и реципроцитета како би надоместили разне непогодности у свакодневном животу и на тај начин делимично унапредили свој животни стандард. Притом се жене истичу као значајни актери у осмишљавању стратегија преживљавања и партиципацији на локалном нивоу (Kalandides and Vaiou, 2012: 255).

Ваља поменути и истраживање спроведено у два сиромашна суседства у Лондону (Ethelred Estate, Clapham Park Estate), од којих је једно у центру града, а друго на периферији. Ова суседства су међусобно веома слична према карактеристикама резиденцијалног подручја, а то су пре свега субстандардно становање и друштвена изолованост, док просторна локација није утицала на њихову друштвену маргинализацију, што се објашњава ширим контекстом у којем се ова суседства налазе. Деиндустријализација, ограничени приступ тржишту рада, знатно редукована социјална давања и резидуализација социјалног становања условили су већу концентрацију сиромашних становника у појединим градским подручјима. Она су постала стигматизована због присуства припадника расне мањине, али и због социјалних проблема као што су висока стопа незапослености, лоши услови становања, ситан криминал, наркоманија и проституција. Занимљиво је да је међу становницима веома изражено осећање везаности за суседство, које се може схватити као последица њихове социопросторне непокретљивости и јаког социјалног капитала

на локалном нивоу. Становници у великој мери користе суседске везе као ресурс за превазилажење неповољне ситуације у којој се налазе. Нарочито се самохране мајке и припадници етничких мањина ослањају на мреже реципроцитета у суседству, које за њих представљају стратегију преживљавања у одсуству других видова помоћи на које могу да рачунају. Такође, суседство у овом случају постаје значајан мобилизацијски ресурс, у смислу развијања колективног идентитета, осећања припадања и заједничких активности на нивоу резиденцијалног подручја (Beaumont, 2006: 139-161).

У гетоизираним суседствима је ситуација нешто другачија. Ауторке Домингез и Воткинс (Domínguez and Watkins, 2003) показале су да Афроамериканке и Хиспаноамериканке настањене у екстремно сиромашним деловима Бостона немају чврсте суседске везе и избегавају успостављање суседских односа из више разлога. Оне не желе да буду на терету породици, пријатељима и суседима, али исто тако не желе да неко са сличним проблемима буде њима на терету, што доводи до крајње атомизације на нивоу суседства. Ипак, ово истраживање указује на пример добре праксе у смислу сарадње становника са суседским организацијама које у име цивилног сектора пружају подршку најугроженијим појединцима. Ово је изузетно важно због тога што становници гетоизираних градских подручја добијају прилику да спонтано развију премошћујући социјални капитал са запосленима у суседским организацијама, што директно или индиректно доприноси њиховом напредовању (добијањем препорука за запослење, долажењем до битних информација, стицањем нових вештина, подизањем самопоуздања).

Још једно истраживање, спроведено у америчким метрополама Бирмингем (Алабама), Дејтон (Охајо), Портланд (Орегон), Сент Пол (Минесота) и Сан Антонио (Тексас), указује на значај који суседска удружења имају за мобилизацију и политичку партиципацију мањинских група, посебно Афроамериканаца (Portney and Berry, 1997). У овим градовима готово свако суседство има своје суседско удружење којим управљају сами становници и које има неку врсту овлашћења на територији суседства, посебно кад је реч о зонирању и коришћењу земљишта. Једна од важних

улога ових удружења јесте да подстичу становнике на окупљање и разговор о проблемима са којима се сусрећу, што је први корак ка њиховом решавању.

Као један од најуспешнијих примера суседског организовања свакако се може навести Удружење шпанских четврти у Напуљу (итал. *Associazione Quartieri Spagnoli*). Ово сиромашно суседство у центру града саграђено је још у XVI веку, те је у многим деловима руинирано, чему је допринео и земљотрес 1980. године. Због незапослености и сиромаштва, многе економске активности становника овог дела града одвијају се неформално и нелегално. Осим тога, није на одмет споменути да су шпанске четврти у Напуљу под јаким утицајем криминалне организације Камора. Све је то допринело развијању специфичног система вредности, који у датим околностима омогућава коегзистенцију људи различитих животних стилова и погледа на свет. Стога суседство карактеришу развијен локални идентитет и осећање припадања, узајамна помоћ и сарадња. Суседско удружење је настало спонтано, крајем седамдесетих година XX века, а међу оснивачима су били студенти, католички свештеници и учитељи. Примарни циљ је био да се пружи помоћ социјално угроженој деци и омладини, а касније је удружење проширило деловање на решавање других локалних проблема, пре свега у домену друштвене укључености и оснаживања. Током деведесетих година, када је локална власт постала отворенија за иницијативе грађана, удружење је институционализовано као агенција која промовише развој суседства и активно учествује у креирању социјалне и урбане политике. Међутим, од 2000. године удружење има финансијских тешкоћа, будући да мора да се избори са конкурентским организацијама, које немају тако далекосежну визију социјалног развоја суседства, али су ефикасније у прибављању новчаних средстава. Без обзира на све, удружење наставља са својим активностима у пружању социјалних услуга, а у другим италијанским градовима и суседствима настају слична удружења по узору на ово (шире у Cavola et al, 2010: 93-104).

У Холандији се често истражује квалитет друштвених односа на нивоу урбаних суседстава. Једно такво истраживање спровели су Фелкер и сарадници (Völker et al, 2007), а занимало их је под којим условима поједина суседства прерастају у заједнице. Пошли су од претпоставке да су за то кључни следећи

чиниоци: 1) у суседству постоје места за састајање, 2) суседи су мотивисани да улажу своје време и енергију у локалне друштвене односе, 3) суседи имају мало друштвених веза изван суседства и 4) суседи су међусобно зависни. Користили су податке из анкетног истраживања, које је реализовано у 168 суседстава у Холандији. Подаци су показали да велики број суседстава поседује особине заједнице, при чему сва четири наведена чиниоца доприносе таквом стању, али је међусобна зависност суседа најзначајнији фактор (Völker et al, 2007: 110).

У наредном истраживању су Пинкстер и Фелкер (Pinkster and Volker, 2009) испитивали суседске односе у сиромашним и социоекономски мешовитим суседствима у Холандији како би утврдили да ли друштвене везе у сиромашним суседствима представљају „инструментални недостатак“ (енг. *instrumental disadvantage*). Према резултатима тог истраживања, помоћ и подршку суседа у подједнакој мери добијају становници сиромашних суседстава и сиромашни становници социоекономски мешовитих суседстава (Pinkster and Volker, 2009: 240).

Каријен Декер (Karien Dekker) је испитивала више аспеката суседског живота у сиромашним градским подручјима у Хагу (Bouwlust) и Утрехту (Hoograven). Ова суседства су одабрана за истраживање на основу релативно велике заступљености домаћинстава са ниским приходима, међу којима су значајно присутне етничке мањине. Неке од карактеристика ових резиденцијалних подручја су социјално становање, зависност становника од социјалне помоћи, незапосленост и веома ниска примања. Процес реструктуирања подразумева постепену промену власничке структуре ових суседстава, што има за последицу досељавање припадника вишег социоекономског статуса. Декер је установила да су формалне и неформалне активности становника проучаваних суседстава изражене, те је настојала да идентификује чиниоце који томе доприносе. Закључила је да је за објашњење партиципације становника на нивоу суседства потребно комбиновање концепата социјалног капитала (друштвене мреже, норме и поверење) и везаности за суседство (Dekker, 2007: 375), будући да ова два фактора заједно подстичу активније учешће у суседским активностима, што је изузетно важно за заштиту колективних интереса током процеса реструктуирања суседства.

Квалитет друштвених односа на нивоу урбаних суседстава представља један од значајних потенцијала за остварење социјалне одрживости града у периоду неолиберализма. Међутим, одсуство премошћујућег и повезујућег социјалног капитала на локалном нивоу може довести до тога да се удруживање суседа своди на стратегије преживљавања и решавање проблема у домену свакодневног живота. Стога је важно да урбана суседства сарађују са цивилним сектором и локалним властима, јер на тај начин најбоље могу допринети кориговању негативних ефеката неолибералне праксе, у складу са принципима социјалне одрживости града.

На основу свега изложеног у поглављима која се баве анализом потенцијала за постизање социјалне одрживости града у периоду неолиберализма, закључује се да су додатне хипотезе делимично потврђене. Државна интервенција, деловање цивилног сектора и суседско удруживање представљају значајне механизме помоћу којих се могу превазилазити непогодности неолибералне праксе, с тим да се не могу занемарити и ограничења која произлазе из неолибералног контекста, као што су редуковање социјалних давања и превага партикуларних интереса моћних група.

5. АНАЛИЗА СТРАТЕШКОГ ПРИСТУПА ОСТВАРИВАЊУ КОНЦЕПТА СОЦИЈАЛНЕ ОДРЖИВОСТИ ГРАДА СА НАГЛАСКОМ НА ЗНАЧАЈУ УРБАНИХ СУСЕДСТАВА

У савременом друштву идеја одрживости постала је незаобилазна развојна стратегија. Међународне организације, у сарадњи са државним и локалним властима, континуирано развијају програме акција за постизање одрживости, јер је ефикасно управљање на различитим нивоима власти кључно за остваривање циљева одрживог развоја. Наднационалне институције постају све важније управо у периоду неолиберализма, због одустајања од принципа државе благостања, чиме се гарантовање социјалних права преноси на виши ниво. Стога је за анализу социјалне одрживости града пред изазовима неолиберализма релевантно узети у обзир и нормативни аспект који се јавља у стратешким документима наднационалних организација, а истакнуто место заузимају Уједињене нације и Европска унија.

У анализи се кључне димензије концепта социјалне одрживости града (карактеристике резиденцијалног подручја, хетерогеност становништва, неформалне друштвене везе унутар и изван суседства, друштвена укљученост, безбедност) упоређују са димензијама које се јављају у овим документима. Критичко преиспитивање стратешког приступа остваривању концепта социјалне одрживости града има за циљ да покаже да ли нормативни аспект одговара концептуалном, те да ли стратешки документи настоје да коригују одређене непогодности неолибералне праксе на које указују академска истраживања.

5.1. ГЛОБАЛНИ СТРАТЕШКИ ПРИНЦИПИ УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА

Генерална скупштина Уједињених нација је оснивач низа програма посвећених решавању проблема на глобалном плану. За потребе анализе глобалног стратешког приступа остваривању концепта социјалне одрживости града од посебне важности су Програм Уједињених нација за заштиту животне средине (енг. *United Nations Environment Programme, UNEP*) и Програм Уједињених нација о људским насељима, познатији као УН-Хабитат (енг. *United Nations Human Settlements Programme, UN-Habitat*).

Анализа садржаја стратешких докумената Уједињених нација се у овој докторској дисертацији мањим делом ослања на квантитативну анализу садржаја, чији је циљ био да се установи да ли је током неолиберализма дошло до јачања економског и запостављања социјалног аспекта одрживости на нормативном плану. Искуствени материјал је обухватио декларације усвојене на конференцијама Програма Уједињених нација за заштиту животне средине. Почетком седамдесетих година XX века, организована је прва Конференција Уједињених нација о човековом окружењу – у Стокхолму (Шведска) од 5. до 16. јуна 1972. године. *Декларација Конференције Уједињених нација о човековом окружењу* је била пионирског карактера, али је значајна јер је покренула низ питања која се тичу социјалног аспекта одрживости, као што су благостање, квалитет живота, задовољење потреба, људска права, једнакост, достојанство, слобода и мир (United Nations, 1972).

На конференцији одржаној у Најробију (Кенија) од 10. до 18. маја 1982. године донета је нова декларација (United Nations, 1982), којом је истакнута неопходност интензивирања напора са циљем остварења принципа одрживости. Затим је у Рио де Жанеиру (Бразил) од 3. до 14. јуна 1992. године одржана Конференција Уједињених нација о окружењу и развоју (или Светски самит), на којој је усвојена још једна декларација (United Nations, 1992a). Већ у самом називу конференције приметан је помак ка фаворизовању економских чинилаца – конференција није посвећена само „човековом окружењу“ као 1972. године, него се бави „окружењем и развојем“. Светски самит о одрживом развоју одржан је у

Јоханесбургу (Јужноафричка Република) од 2. до 4. септембра 2002. године, када је донета нова декларација, којом се потврђује посвећеност међународне заједнице одрживом развоју (United Nations, 2002). Коначно, у Рио де Жанеиру (Бразил) је од 20. до 22. јуна 2012. године одржана Конференција Уједињених нација о одрживом развоју Рио+20, а њен закључни документ носи назив *Будућност какву желимо* (United Nations, 2012).

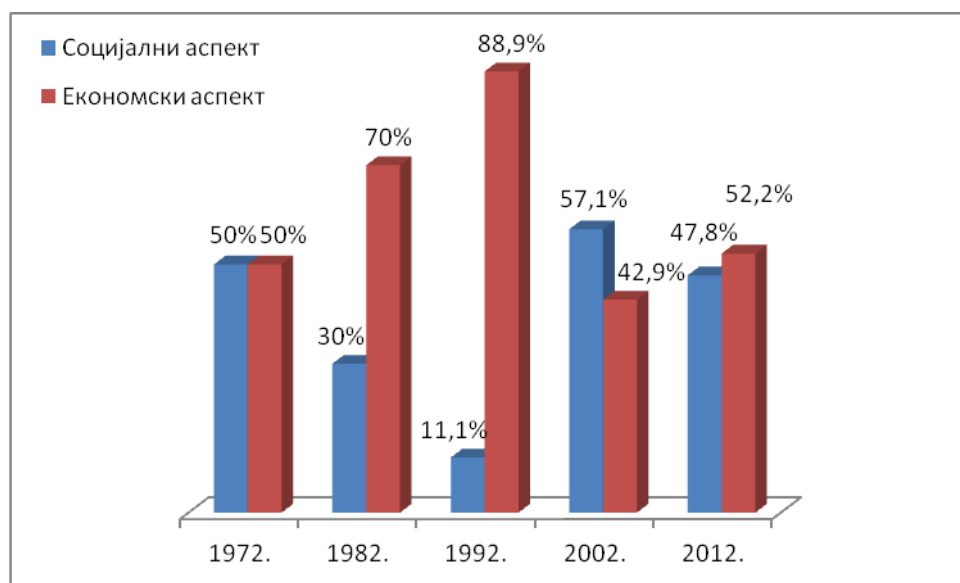
Приликом квантитативне анализе садржаја наведених докумената основну јединицу анализе чиниле су речи (придеви „социјални“ и „економски“). Употреба речи као основне јединице анализе садржаја има својих предности и недостатака. Једноставност у препознавању и класификовању речи као јединице анализе доприноси објективности, прецизности и поузданости истраживања, али се јављају и извесна ограничења у случају истргнутости речи из контекста или постојања синонима и хомонима (Манић, 2014: 33, 178). У анализи садржаја за потребе ове докторске дисертације проблем истргнутости речи из контекста је контролисан бележењем читавог исказа у којем се јавља реч која је одређена за јединицу анализе, а синоними и хомоними не постоје.

У Прилогу 1 дат је преглед синтагми које садрже придеве „социјални“ и „економски“ (оним редом којим се јављају у самим документима, укључујући понављања). У квантитативној анализи садржаја мерена је учесталост јављања ових придева (узимајући у обзир и њихов редослед уколико се користе у истој синтагми), јер је она индикативна за поређење заступљености социјалних и економских питања у одабраним стратешким документима. Имајући у виду да су декларације донете у десетогодишњим интервалима, њихова анализа омогућава праћење евентуалних промена у идејној оријентацији Уједињених нација спрам питања одрживог развоја током периода од 40 година (видети Графикон 1, више детаља у Прилогу 2).

У првој декларацији, која је усвојена 1972. године, социјални и економски аспект одрживости били су равномерно заступљени. Упоредо са јачањем неолибералне идеологије током осамдесетих и деведесетих година XX века, повећавала се учесталост јављања економског аспекта одрживости, што је дошло до изражаја у декларацијама из 1982. и 1992. године. Када је препозната потреба да

парадигма одрживог развоја обухвати и решавање социјалних проблема, промовисан је концепт социјалне одрживости, те је приметна његова нешто већа заступљеност у декларацији из 2002. године. Светска економска криза из 2008. године довела је до поновног инсистирања на питањима финансирања и економичности, због чега је у декларацији из 2012. године социјални аспект одрживости изгубио примат у односу на економски аспект (видети Графикон 1).

Графикон 1. Релативна заступљеност социјалних и економских аспеката одрживости у одабраним документима Уједињених нација

Наглашеност економске димензије одрживости, нарочито током осамдесетих и деведесетих година XX века, последица је потребе да се пословни кругови и велике компаније укључе у реализацију принципа одрживости, због чега је првобитни концепт измењен. Тако се у првој декларацији истиче неопходност развоја, да би се касније појам развоја поистовећивао са појмом раста. У анализираним документима Уједињених нација је и на другим местима присутна неолиберална реторика, те се приликом бележења исказа у квантитативној анализи садржаја водило рачуна и о неутралности именице која се користи као главна реч синтагме. Тада је примећено да

се у неким случајевима уз придев „социјални“ јављају именице које означавају квантитативне, материјалне или утилитаристичке појмове (раст, богатство, корист, трошак), што је више својствено економској него социјалној рационалности. То значи да се, поред већ уобичајеног концепта социјалног капитала, афирмишу и други појмови који друштвене појаве поистовећују са економским, чиме се социјалној димензији одрживости одузима посебност и умањује значај.

Економска димензија одрживости се у великој мери преплиће како са социјалном тако и са еколошком димензијом, до чега је дошло услед честог истицања значаја финансирања и економске условљености свих активности усмерених ка одрживом развоју. Стога се анализираним документима Уједињених нација може приговорити натурализација неолибералних принципа,³⁵ односно њихово представљање као нечега што је сасвим природно и саморазумљиво, а самим тим као да они немају алтернативу.

Пошто је реч о документима од изузетне важности за парадигму одрживости, у даљу анализу су још уврштени Извештај Светске комисије за окружење и развој (такозване Брунтланд комисије) под називом *Наша заједничка будућност* из 1987. и *Агенда 21* из 1992. године, као и *Миленијумска декларација Уједињених нација*, усвојена на Миленијумском самиту у Њујорку (САД) од 6. до 8. септембра 2000. године. Такође, у анализи су коришћени документи настали у оквиру Програма Уједињених нација о људским насељима, то јест у оквиру УН-Хабитата, а посебно: *Ванкуверска декларација о људским насељима*, *Ванкуверски акциони план* (Хабитат I, Ванкувер, Канада, од 31. маја до 11. јуна 1976. године), *Истанбулска декларација о људским насељима*, *Хабитат агенда циљеви и принципи, посвећеност и глобални акциони план* (Хабитат II, Истанбул, Турска, од 3. до 14. јуна 1996. године) и *Декларација о градовима и другим људским насељима у новом миленијуму* (Истанбул+5, Њујорк, САД, од 6. до 9. јуна 2001. године). Конференције Уједињених нација посвећене људским насељима тесно су повезане са конференцијама

---

³⁵ До овог закључка је раније дошао Боб Џесоп анализирајући други искуствени материјал, а то је био извештај Светске комисије под називом *World Report on the Urban Future 21* из 2000. године (Jessop, 2002a: 118).

посвећеним еколошким питањима, тако да су њихови завршни документи садржали многе идеје које су раније изнете у декларацијама посвећеним заштити окружења.

Заступљеност питања социјалне одрживости града се у стратешким документима Уједињених нација најпре огледа у истицању универзалних друштвених вредности и људских права као суштински важних за одрживи урбани развој. На првом месту је вредност слободе, која подразумева достојанствен живот и одсуство страха од насиља, угњетавања и неправде, што се у оквиру концепта социјалне одрживости града може довести у везу са димензијом безбедности. Затим, једна од фундаменталних вредности јесте једнакост, односно могућност да све друштвене групе имају равномерну корист од развоја, а то у погледу карактеристика резиденцијалног подручја захтева уједначен и социјално праведан урбани развој. Битна вредност је и солидарност, јер они који су угрожени или имају мање заслужују помоћ оних који су добили више, чиме се подстиче друштвена укљученост маргинализованих друштвених група. Коначно, толеранција подразумева поштовање других људи у разноликости религија, култура и језика, што је блиско димензији хетерогености становништва на нивоу ужих резиденцијалних целина (упор. United Nations, 2000).

За социјалну одрживост града значајно је и од којих актера се очекује да делају у правцу постизања идеала одрживости. „За остваривање циљева одрживог развоја неопходно је да институције на свим нивоима буду ефикасне, транспарентне, одговорне и демократске“ (United Nations, 2012). У складу са принципом субсидијарности, уважава се значај управљања на локалном, субнационалном, националном, регионалном и глобалном нивоу. Разумљиво је да се истиче улога наднационалних институција, а посебно место заузимају међународне финансијске институције. Држава се појављује као гарант постигнутих договора који би требало да важе на глобалном плану, с тим да не треба занемарити чињеницу да неолиберализам управо има тенденцију подређивања државних институција интересима крупног капитала, чиме се домети представничке демократије своде на примену закона и заштиту уговора (Harvey, 2005: 77-78). Улога органа извршне

власти и законодавних тела у подстицању одрживог развоја ограничена је снажним утицајем оних који имају велику новчану моћ.

Ипак, овде није реч о држави која „одозго“ намеће одређена решења, већ је њена примарна улога да усклађује делање разних актера, укључујући и оне који делају „одоздо“ (Giddens, 2009: 69). Политика развоја одрживих људских насеља подразумева побољшање управљања на локалном нивоу власти, као и промовисање развоја људских ресурса, у смислу унапређења личних и институционалних капацитета локалних актера (United Nations, 1992b). Доста пажње се посвећује важности укључивања грађана у одлучивање. Неопходност грађанског учешћа и ангажовања свих друштвених група на нивоу локалне заједнице у остваривању заједничког циља посебно су наглашени на Конференцији Уједињених нација о окружењу и развоју 1992. године у Рио де Жанеиру. Тада је предложен програм акција за одрживи развој насеља под називом *Агенда 21* (United Nations, 1992b), који предвиђа право грађана да организованим колективним акцијама, кроз различите облике удруживања и партиципације у доношењу одлука на локалном нивоу, укажу на проблеме који се јављају у локалној заједници и заштите своје интересе.

Овде се не ради о контроли од стране грађана, већ о партнерству јавног, приватног и цивилног сектора, јер се претпоставља да на тај начин могу бити заступљени интереси свих друштвених група. Ипак, у академским круговима се често указује на ограничења заједничког деловања ових актера јер тешко долази до усаглашавања различитих интереса које они заступају. Грађанско друштво се може схватити као ентитет супротстављен државној моћи, а у периоду неолиберализма, када су државни актери усмерени на сарадњу и компромис са актерима приватног сектора, наглашава се потенцијал грађанског друштва за формулисање опозиционе политике (Harvey, 2005: 78). Услед финансијских тешкоћа и неуједначене друштвене моћи актера, цивилни сектор нема довољно снаге да у потпуности реализује своје интересе, због чега мање моћне друштвене групе нису укључене у његово деловање.

У складу са овом примедбом, у стратешким документима се истиче значај оснаживања маргинализованих друштвених група – припадника расних и етничких мањина, сиромашних, жена, младих (на пример United Nations, 1992a; United Nations,

1996a; United Nations, 2001; United Nations, 2002). Ово се може постићи смањењем урбаног сиромаштва, омогућавањем запошљавања градске сиротиње, развијањем социјалне инфраструктуре и пружањем адекватних услуга у самом насељу, а затим подршком невладиним организацијама на локалном нивоу, јачањем и промовисањем програма друштвене мобилизације и подизањем свести о потенцијалу маргинализованих друштвених група да учествују у активностима на нивоу насеља (United Nations, 1992b). Осим тога, критикују се политике које подржавају апартхејд, расну сегрегацију, дискриминацију, колонијалне и друге облике угњетавања и стране доминације, што је у сагласности са раније усвојеним међународним конвенцијама,³⁶ али изостају јасне смернице на који начин се ове негативне појаве могу избећи.

Још једна значајна тема у анализираним документима Уједињених нација јесте право свих људи на одговарајући животни стандард, а то подразумева задовољење основних потреба, као што су адекватна исхрана, одевање, становање и слично (United Nations, 1996b). Препознаје се да унутар друштва постоје велике неједнакости између богатих и сиромашних, а на глобалном плану између развијених и земаља у развоју, што представља „главну претњу глобалном просперитету, сигурности и стабилности“ (United Nations, 2002). Тврди се да је искорењивање сиромаштва највећи изазов са којим се свет данас суочава, али се овај проблем посматра као да је безузрочан, те се занемарују структурни узроци сиромаштва, који су тесно повезани са неолибералном праксом. Истиче се да је изузетно важно промовисање универзалног приступа социјалним услугама, у оквиру система социјалне заштите који редукује друштвене неједнакости и искљученост (United Nations, 2012). Овај став је близак социјалдемократском режиму социјалне заштите из периода државе благостања, иако је у фази неолиберализма дошло до резидуализације и смањења трошкова за социјална давања. Другим речима, не само што су стратешки документи некритични према неолибералној политици као могућем узроку продубљивања сиромаштва, него се као решење предлажу мере које

---

³⁶ Када је реч о правима угрожених категорија становништва, анализирани документи се позивају на *Међународну конвенцију о уклањању свих облика расне дискриминације* (1965), *Конвенцију о уклањању свих облика дискриминације према женама* (1979), *Конвенцију о правима детета* (1989) и слично.

се не могу доследно применити, имајући у виду више пута наглашена финансијска ограничења.

Ослањајући се на *Универзалну декларацију о људским правима* (1948) и *Међународни уговор о економским, социјалним и културним правима* (1966), новији стратешки документи Уједињених нација подсећају да сваки појединац има право на адекватно склониште (United Nations, 1996a; United Nations, 1996b). Пошто је реч о једној од основних човекових потреба, владе имају обавезу да осигурају њено задовољење свим људима тако што ће створити услове за одговарајуће становање и услуге на нивоу насеља. На стамбеном тржишту је потребно обезбедити правну сигурност закупа и заштиту од дискриминације, омогућити једнак приступ трошковно доступном и адекватном становању и пружити помоћ припадницима угрожених и рањивих друштвених група, а осим директне провизије, могуће је подстицати програме самопомоћи и акције на нивоу локалне заједнице (United Nations, 1976a; United Nations, 1996a). На тај начин је јасно одређено да је улога државе пре свега регулативна и да се постепено напушта менаџерски приступ државе као директног пружаоца услуга, те се у складу са неолибералним вредностима указује на могућност употребе људских ресурса и проактивних развојних стратегија.

У складу са академским истраживањима о резиденцијалној сегрегацији и поларизацији градског становништва током неолиберализма, стратешки документи Уједињених нација указују да људска насеља карактеришу значајне разлике у животном стандарду становника (United Nations, 1976a). У савременим друштвима, а посебно у урбаним срединама, све већи број људи живи у апсолутном сиромаштву и без адекватног склоништа (бескућништво, неформална насеља, сламови, гета). Субстандардно становање представља велики проблем не само због тога што се ради о неадекватном склоништу маргинализованих појединаца и друштвених група, него и због тога што услови становања, директно или индиректно, утичу и на друге аспекте квалитета живота, а посебно на здравствено стање, могућности за образовање и запошљавање и слично. Како би се избегли негативни ефекти сиромашних градских подручја, о чему такође сведоче академска истраживања, истиче се да је неопходно планирање суседстава, које подразумева успостављање одговарајуће социјалне

инфраструктуре (објеката и услуга) на нивоу ужих резиденцијалних целина (United Nations, 1976b), као што налаже концепт јединице суседства.

Имајући у виду да је хетерогеност становништва једна од важних димензија у оквиру концепта социјалне одрживости града, у стратешким документима се наводи да хетерогена структура људских насеља има посебну вредност, те да се она мора поштовати и охрабривати. Од посебне је важности елиминисање социјалне и расне сегрегације стварањем боље избалансираних заједница, у којима су измешане различите друштвене групе, с тим да се не наводи на који начин би могла бити постигнута социјална интеграција на нивоу суседства, што се у пракси показало као тешко достижан идеал. Такође, наглашава се да је важно избећи резиденцијалну сегрегацију у сектору социјалног становања, а то је проблем који погађа многе европске и америчке градове, те се предлаже развој интегрисаног стамбеног тржишта (United Nations, 1996b).

Постоји запажање да је неопходно предузети мере сузбијања урбаног криминала и насиља, те да су потребне и мере превенције криминалитета у граду (United Nations, 2001), чиме је сасвим уопштено обухваћена и димензија безбедности.

Иако је у документима Уједињених нација акценат на градовима земаља у развоју,³⁷ препознато је да градови развијених индустријских земаља такође имају озбиљне проблеме (United Nations, 1987). У многим градовима се јављају проблеми еколошке деградације, погоршања инфраструктуре и пропадања појединих суседстава, што доводи до повећања резиденцијалне сегрегације на основу расне и етничке припадности, друштвене класе, радног статуса, старости, пола/рода и слично.

Изазови са којима се савремени градови суочавају су следећи: неадекватна финансијска средства, недовољно прилика за запошљавање, бескућништво и сквотирање, повећање сиромаштва и продубљивање неједнакости између богатих и сиромашних, одсуство безбедности и пораст стопе криминалитета, зграде, услуге и инфраструктура који су неадекватни и у лошем стању, одсуство здравствених и

---

³⁷ Указује се на значај демографских фактора у градовима трећег света, као што су висок природни прираштај, миграције и просторна концентрација становништва у урбаним срединама.

образовних установа, ненаменска употреба земљишта, несигуран земљишни закуп, све већа загушеност саобраћаја, повећање загађења, одсуство зелених површина, неадекватни водовод и канализација, некоординисани урбани развој и све већа потенцијална угроженост од катастрофа (United Nations, 1996b).

Истиче се да су проблеми који се јављају у људским насељима мултидимензионалног карактера, те да је њихово решавање тесно повезано са социјалним и економским развојем на националном и глобалном плану. Услови живота у насељима се погоршавају као последица више чинилаца. На првом месту се наводи неуједначен економски раст, који узрокује велике неједнакости у материјалном богатству и пораст удела сиромашног становништва. На тај начин је неолиберални контекст индиректно препознат као један од узрока лошег стања у градовима. Међутим, узроци се виде и у демографским факторима, као што су пораст светског становништва (природни прираштај), миграције село-град и присилне миграције (које могу бити политички, расно/етнички и економски мотивисане), што води ка неконтролисаној урбанизацији и пренасељености великих градова (видети United Nations, 1976a). Притом се не наводи да логика капитала такође руководи овим процесима.

У стратешким документима Уједињених нација наведене су и препоруке за деловање на националном нивоу. Најпре се истиче да се планирање не може усредсредити само на нова урбана насеља, него је потребна стална обнова и рехабилитација постојећих резиденцијалних подручја у циљу побољшања животних услова, поштујући права и аспирације становника. То даље захтева планирање суседстава, а посебну пажњу би требало посветити провизији објеката и услуга потребних за свакодневни живот становника, укључујући здравствену заштиту, образовање, безбедност и слично. С обзиром на то да постоје изразите неједнакости између различитих друштвених група, важна је праведна дистрибуција и алокација ресурса до нивоа суседства. За угрожене друштвене групе потребно је обезбедити адекватно склониште и социјалне услуге у складу са националном стамбеном политиком, с тим да се она може употпунити проактивним програмима потпомогнуте самопомоћи, а то подразумева пружање средстава помоћу којих ће људи сами себи

обезбедити бољи квалитет становања, индивидуално или кооперативно, чиме би хумани капитал надоместио недостатак економског капитала. Такође, грађанима би требало омогућити активно учешће у процесу одлучивања на локалном нивоу, јер је јавна партиципација право које мора бити додељено свим сегментима популације, а посебно најугроженијим друштвеним групама, чије је учешће у пракси често занемарено (United Nations, 1976b).

На основу свега наведеног, стратешки приступ Уједињених нација у вези са социјалном одрживошћу града може се сумирати на следећи начин:

- У анализираним документима је присутна неолиберална реторика и наглашава се условљеност социјалне одрживости града економским развојем и финансирањем, мада се наводе и неке негативне тенденције на нивоу града које су проузроковане економским растом и тежњом за профитом, с тим да се оне не доводе експлицитно у везу са неолибералном праксом.

- Више се говори о социјалној одрживости на нивоу људских насеља (пре свега градова) него на нивоу урбаних суседстава, али се препознају извесни проблеми који се типично јављају на суседском нивоу, као што је проблем резиденцијалне сегрегације.

- О карактеристикама резиденцијалног подручја се говори у склопу шире приче о квалитету живота и праву свих људи на адекватно склониште и једнак приступ трошковно доступном становању, посебно имајући у виду потребе маргинализованог становништва.

- Хетерогеност градског подручја се препознаје као значајна за одрживи урбани развој, осуђује се појава резиденцијалне сегрегације и просторне концентрације становништва на основу расне и етничке припадности или на основу материјалног и друштвеног положаја, а нарочито кад је реч о изоловању сиромашних становника у сектору социјалног становања.

- Димензије неформалних друштвених веза и друштвене укључености обухваћене су истицањем значаја развоја људских ресурса, и то пре свега ради учешћа грађана у креирању политике локалног развоја и одлучивању, а посебна

пажња се посвећује неопходности оснаживања маргинализованих друштвених група, као што су расне и етничке мањине, сиромашни, жене, млади, стари и слично.

- Безбедност се у анализираним документима спомиње уопштено, приликом навођења пожељних карактеристика социјално одрживог града.

Из овога се закључује да стратешки документи Уједињених нација препознају многе проблеме савремених градова који се наводе и у академским истраживањима, те се на основу анализираних димензија може повући паралела између концептуалног и стратешког приступа социјалној одрживости града. Међутим, постоји опасност да ова запажања буду потиснута идеолошки обојеним представљањем проблема и стратешким усмеравањем у складу са принципима неолибералне урбане политике.

5.2. СТРАТЕШКИ ПРИНЦИПИ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И ЗЕМАЉА ЧЛАНИЦА

У овој докторској дисертацији, Европска унија је препозната као значајна наднационална организација имајући у виду њен политички утицај на глобалном плану, као и опредељеност Србије да се придружи овом политичко-економском савезу.³⁸ Такође, значајна је посвећеност Европске уније принципима одрживог развоја, а посебно решавању социјалних питања, у складу са дугом традицијом система социјалне заштите који опстаје и у периоду неолиберализма. Градови у Европској унији имају истакнуту улогу, јер су захваљујући мултискаларном управљању преузели део одговорности за спровођење социјалне политике, укључујући решавање социјалних проблема који се тичу становања, социјалних услуга, запослености и друштвене укључености (García, 2005: 302).

За анализу стратешког приступа Европске уније социјалној одрживости града релевантни су *Стратегија одрживог развоја Европске уније* (2001) или *Обновљена стратегија одрживог развоја Европске уније* (2006), које су део званичне политике, затим *Бристолски споразум* (2005) и *Лајпцишка повеља о одрживим европским градовима* (2007) као документи произашли из неформалних министарских састанака посвећених одрживом урбаном развоју, као и низ закључних докумената са Европских конференција о одрживим градовима и местима, које се могу сматрати еквивалентним конференцијама Уједињених нација.

(Обновљена) стратегија одрживог развоја Европске уније је комплементарна *Лисабонској стратегији за раст и послове* (2000), те стога наглашава да су економски развој, компетитивност, отварање нових радних места и побољшање животног стандарда важни за остварење принципа одрживости (European Council, 2001; European Council, 2006). Као и у многим другим стратешким документима, препознаје се потенцијал развијања људских ресурса и сматра се да је учешће грађана врло битна претпоставка одрживог развоја. Осим тога, истиче се

---

³⁸ Република Србија је 2012. године добила статус кандидата за чланство у Европској унији, што подразумева потребу за усаглашавањем правног система Србије са прописима Европске уније.

важност јавно-приватног партнерства и сарадње свих заинтересованих страна, укључујући и представнике пословних кругова.

Према *Обновљеној стратегији одрживог развоја Европске уније*, један од кључних циљева социјалне одрживости је тежња ка друштвеној једнакости и кохезији, а то подразумева промовисање „демократског, друштвено укључујућег, кохезивног, здравог, безбедног и праведног друштва“, у којем се поштују фундаментална људска права и подстиче културна различитост, што омогућава једнакост шанси и превазилажење дискриминације у свим њеним појавним облицима (European Council, 2006). У том смислу се говори о изазову друштвене укључености са којим се европска друштва суочавају. Стратегија предвиђа борбу против сиромаштва, друштвене маргинализације и искључености појединаца и група, а подстиче и социјалну интеграцију имиграната, радника, жена, младих, старих и особа са инвалидитетом.

Бристолски споразум је усвојен на неформалном министарском састанку посвећеном одрживим заједницама у Европи, који је одржан у Бристолу (Уједињено Краљевство) 6. и 7. децембра 2005. године (ODPM, 2005; ODPM, 2006). Он представља основу за имплементацију идеје одрживих заједница у државама чланицама Европске уније. У овом споразуму кључни појмови социјалне одрживости града (посебно друштвена кохезија, праведност, толеранција и безбедност) усвојени су као стратешки принципи за развој одрживих заједница у европским градовима. Одрживе заједнице подразумевају „места у којима људи желе да живе и раде, сада и у будућности“ (ODPM, 2005). Оне су социјално и културно хетерогене, односно одсликавају друштвену структуру дате средине. Могу да задовоље различите потребе и да обезбеде добар квалитет живота садашњих и будућих становника, а притом не угрожавају животну средину.

Постоји неколико предуслова за стварање правих одрживих заједница у Европи. Под утицајем неолибералне идеологије, на првом месту се наводи да једино *економски раст* може омогућити државама чланицама да инвестирају у стварање и одржавање оваквих заједница. Затим, на основу европског система вредности, изведена је тежња ка *друштвеној укључености и социјалној правди*. Наравно,

одрживе заједнице се развијају у складу са принципима *одрживог развоја*, а то подразумева уравнотеженост и интегрисаност социјалног, економског и еколошког аспекта одрживости, као и могућност задовољења потреба садашњих и будућих генерација. Посебно се истиче *улога градова* у ширењу вредности одрживих заједница, јер успешни градови, са јаким културним идентитетом, доприносе стварању одрживих заједница и изван градских оквира – регионално, национално и глобално. Осим тога, важно је да одрживе заједнице *одолевају изазовима друштвене сегрегације*, укључујући и резиденцијалну сегрегацију на нивоу урбаних суседстава. Коначно, наглашава се да одрживе заједнице могу постојати *на различитим просторним нивоима* – суседском, локалном, градском и регионалном (ODPM, 2005).

Према *Бристолском споразуму*, одржива заједница би требало да садржи следећих осам карактеристика:

1. активна, укључујућа и безбедна (поштена, толерантна и кохезивна са јаком локалном културом и другим заједничким активностима унутар заједнице);
2. добро вођена (са ефикасним и укључујућим учешћем, представљањем и вођством);
3. добро повезана (са добрим превозом и комуникацијом који повезују људе са њиховим радним местима, школама, болницама и другим услугама);
4. добро опремљена (са јавним, приватним, локалним и волонтерским услугама које су у складу са потребама људи и доступне свима);
5. еколошки усклађена (обезбеђује место за живот људи које узима у обзир природно окружење);
6. напредна (са разноврсном локалном економијом);
7. добро планирана и изграђена (укључујући квалитет изграђеног и природног окружења);
8. поштена према свима (укључујући и оне у другим заједницама, сада и у будућности) (ODPM, 2005; ODPM, 2006).

Бристолски споразум пружа нови оквир деловања држава чланица Европске уније, за који се претпоставља да ће обезбедити нова радна места, економски просперитет, социјалну правду и бољи квалитет живота. Ефикасно и демократско

управљање одрживим заједницама подразумева широко учешће грађана у одлучивању, а важан је и принцип субсидијарности, примењен од нивоа суседства, преко локалног, регионалног и националног, до европског нивоа (ODPM, 2005).

Приликом потписивања споразума, истакнуто је да стварање одрживих заједница захтева одговарајуће знање и вештине. То је дугорочни програм за који је неопходно увести нов начин рада, али и другачији начин размишљања. Зато је важно да се идеје, знање и искуство деле широм Европе.

Лајпцишка повеља о одрживим европским градовима је усвојена на неформалном министарском састанку о урбаном развоју и територијалној кохезији, одржаном у Лајпцигу (Немачка) 24. маја 2007. године (EU Ministers, 2007). Она је изузетно значајна будући да експлицитно наглашава значај урбаних суседстава.

Ова повеља промовише политику интегрисаног урбаног развоја, а посебно истиче да проблеме депривираних суседстава треба решавати у контексту града као целине. Препознаје се да под утицајем глобализације и неолиберализације долази до промена у друштвеној структури, које су нарочито изражене у великим градовима. Повећање друштвених неједнакости за собом повлачи друштвену и резиденцијалну сегрегацију, што доприноси дестабилизацији градова. Стога је неопходно водити политику социјалне интеграције у граду, која би подразумевала смањење друштвених неједнакости и спречавање друштвене искључености. Добро осмишљена политика социјалног становања треба да понуди прикладно и трошковно доступно становање за рањиве друштвене групе, јер је то најбољи начин да се постигне хетерогеност становништва и друштвена кохезија у суседству. Такође, важно је континуирано побољшање квалитета живота и реаговање на прве знаке материјалне и социјалне депривације појединих градских подручја како би се избегле велике неједнакости између суседстава. У том смислу је потребно да се грађани активно укључе у проналажење адекватног решења за локалне проблеме, односно да се успостави добар дијалог између представника политичких структура, самих становника и економских актера (EU Ministers, 2007). Дакле, и у документима Европске уније се решење проблема савремених градова види у грађанској партиципацији и јавно-приватном партнерству, иако се показало да оба механизма

имају великих ограничења, али се на њима и даље инсистира због пријемчивости ових концепата неолибералној урбаној политици.

Лајпцишка повеља о одрживим европским градовима предлаже следеће стратегије за превазилажење проблема депривираних суседстава:

1. *побољшање физичког окружења*, а посебно унапређење стандарда становања у погледу дизајна, физичких услова и енергетске ефикасности стамбених зграда;

2. *јачање локалне економије и политике локалног тржишта рада*, при чему треба искористити потенцијал ендогених економских снага у самим суседствима, а то подразумева подстицање социјалне и етничке економије, као и пружање услуга по мери грађана;

3. *проактивне политике образовања и обуке за децу и младе*, јер се једино на тај начин може обезбедити једнакост шанси и дугорочна социјална стабилност;

4. *промовисање ефикасног и доступног градског саобраћаја*, како би се избегла просторна изолованост појединих делова града, односно да би се становницима депривираних суседстава пружиле једнаке могућности у погледу просторне покретљивости и квалитета живота (EU Ministers, 2007).

Европска унија је пре двадесет година препознала да су одрживи градови изузетно важни за економски развој и друштвену кохезију. Стога је у периоду од 1994. до 2013. године одржано седам европских конференција посвећених одрживим градовима и местима.

Ослањајући се на допринос Конференције Уједињених нација о окружењу и развоју (1992), у данском граду Олборгу је од 24. до 27. маја 1994. године одржана Прва европска конференција о одрживим градовима и местима. Тада је усвојена *Повеља европских градова и места о одрживости*, која се често назива *Олборшка повеља* (ECSCT, 1994). Она се сматра европским еквивалентом *Агенде 21*, пошто је њено усвајање покренуло припрему локалних агенди у градовима и местима широм Европе. Повељу је иницијално потписало 80 представника локалних власти, а у међувремену им се придружило више од 3000 градова и места.

Према *Олборшкој повељи*, град или место представља највећу јединицу која је у стању да у почетној фази решава проблеме који се тичу одрживог развоја, а истовремено представља најмању јединицу у којој се такви проблеми могу смислено решавати на целовит, свеобухватан и одржив начин. Што се тиче социјалне одрживости града, она се у овој повељи изједначава са друштвеном једнакошћу. Неравномерна расподела богатства је главни узрок неодрживих образаца понашања, који стварају бројне еколошке и социјалне проблеме. Отварање нових радних места, смањење незапослености и искорењивање сиромаштва допринели би социјалној одрживости локалне заједнице. Такође, сматра се да је могуће објединити основне социјалне потребе, здравствену заштиту, запошљавање и становање са заштитом животне средине. Све ово се може остварити једино ако градови и места добију право одлучивања у складу са начелом субвенционости. Важно је да локална власт буде надлежна за решавање проблема локалне заједнице и да слободно располаже финансијским средствима (ECSCT, 1994).

Олборшка повеља се позива на *Агенду 21* и обавезује градове и места као потписнике да сарађују са актерима локалне заједнице – на првом месту са грађанима, али и са представницима пословних кругова и интересних група. Рад на постизању одрживости подразумева да је свим актерима обезбеђен приступ информацијама и могућност учествовања у процесу одлучивања на локалном нивоу (ECSCT, 1994).

Потписници *Олборшке повеље* покренули су Европску кампању за одрживе градове и места. Неки од важнијих циљева Кампање били су: 1) олакшавање узајамне подршке европских градова и места у припреми, разради и примени приступа који воде одрживости, 2) прикупљање и ширење информација о добрим примерима на локалном нивоу и 3) промовисање начела одрживости код других локалних власти (ECSCT, 1994). Потребно је да сваки град или место развије сопствену стратегију одрживог локалног развоја у складу са контекстуалним специфичностима, али је исто тако важно да се ови напори повежу са политиком Европске уније.

Прва фаза Европске кампање за одрживе градове и места била је посвећена ширењу идеје локалне одрживости изнете у *Олборшкој повељи*. Ова фаза је трајала

две године, односно до одржавања Друге европске конференције о одрживим градовима и местима (Лисабон, Португалија, од 6. до 8. октобра 1996. године). На тој конференцији је усвојен *Лисабонски акциони план: од повеље до акције* (ECSCT, 1996), у којем су предложене практичне мере за примену принципа *Олборшке повеље*. Нови документ се не позива само на *Агенду 21* (1992), него и на новоусвојену *Хабитат агенду* (1996), што указује на одређеност држава Европске уније да своју политику континуирано усклађују са глобалним стратешким принципима.

У ХанOVERу (Немачка) је од 9. до 12. фебруара 2000. године одржана Трећа европска конференција о одрживим градовима и местима. Тада је усвојен *ХанOVERски позив европских општинских лидера на прелазу у XXI век* (ECSCT, 2000), којим се апелује на различите актере да пруже допринос одрживом урбаном развоју. Препознаје се улога међународне заједнице, Европске уније, држава, локалних власти, других заинтересованих страна, као и лидера и доносилаца одлука у пословном и финансијском сектору.

У овом документу се наводи да постоје негативни социјални трендови, као што су сиромаштво и незапосленост, који се јављају као последица друштвених, економских и технолошких промена. Такође, истиче се да висок животни стандард становника европских градова и места у великој мери почива на експлоатацији природних ресурса и јефтине радне снаге земаља у развоју, те да се њихово искоришћавање мора смањити. Указује се на миграције становништва ка европским градовима и местима, које су проузроковане економским, политичким, социјалним, еколошким и другим неприликама у земљама порекла. Из тог разлога, европски градови и места морају обезбедити додатну инфраструктуру и услуге за повећани број становника, као и да воде рачуна о социјалној интеграцији досељеника (ECSCT, 2000).

У знак обележавања десетогодишњице прве конференције, Четврта европска конференција о одрживим градовима и местима одржана је 2004. године у Олборгу. Тада је усвојен документ под називом *Олборшка посвећеност* (ECSCT, 2004), којим је потврђена заједничка визија инклузивних, просперитетних, креативних и одрживих градова и места. Они се суочавају са бројним изазовима, а за социјалну

одрживост су значајни: запошљавање, борба против сиромаштва и социјалне искључености, демографске промене, културна разноликост, спречавање сукоба и одржавање мира. Потписници изјављују да ће се посветити успостављању заједница које се заснивају на друштвеној једнакости и правди, те да ће настојати да обезбеде квалитетно и социјално интегрисано становање, као и једнак приступ социјалним услугама, образовању, запошљавању, обуци, информисању и културним активностима (ECSCT, 2004).

У наредном периоду су одржане још три европске конференције о одрживим градовима и местима: од 21. до 23. марта 2007. године у Севиљи, Шпанија (ECSCT, 2007), од 19. до 21. маја 2010. у Денкерку, Француска (ECSCT, 2010) и од 17. до 19. априла 2013. у Женеви, Швајцарска (ECSCT, 2013). У завршним документима ових конференција, идеје које се тичу социјалне одрживости града углавном су непромењене у односу на претходне конференције.

Примећено је да су *Лисабонска стратегија* и *Обновљена стратегија одрживог развоја Европске уније* свеобухватни политички документи, који усмеравају Европску унију ка одрживости, али да ниједан од ова два званична документа не објашњава на који начин ће се превазићи тензија између одрживости и економског раста (ECSCT, 2010). У складу са *Лисабонским споразумом*, истиче се потреба да локалне власти добију већу аутономију у доношењу одлука, политика и стратегија, а не само да извршавају налоге које добијају од надређених нивоа власти. Такође, наводи се да би требало ојачати улогу локалних власти у остварењу циљева територијалне кохезије. Као ниво најближи грађанима, локалне власти на најбољи начин могу интегрисати социјално укључивање и искорењивање сиромаштва у политику економског развоја (ECSCT, 2010).

На основу прегледа релевантних докумената Европске уније, могу се извести следећи закључци о њеном стратешком опредељењу за социјалну одрживост града:

- Попут докумената Уједињених нација, у документима Европске уније се такође препознаје економска условљеност настојања да се оствари социјална одрживост града, а посебно се истиче улога економског раста, предузетништва и

отварања нових радних места, што указује на присуство неолибералних принципа у дискурсу одрживог урбаног развоја Европске уније.

- За разлику од Уједињених нација, Европска унија у својим документима више пажње посвећује значају суседстава за одрживи урбани развој, тачније креира посебну стратегију према којој би земље чланице требало да стреме одрживости урбаних суседстава, односно да стварају одрживе заједнице на различитим нивоима општости, укључујући и суседски, а ово становиште произлази из генерално сензитивнијег односа Европске уније према социјалним питањима, те из њене одређености да социјалне проблеме решава на локалном нивоу.

- О карактеристикама резиденцијалног подручја индиректно се говори у терминима квалитета живота у граду, борбе против сиромаштва и друштвене искључености у депривираним суседствима, али и важности постојања уређеног система социјалног становања, што је у складу са традиционално добро развијеним системом социјалне заштите у многим европским земљама.

- Препознаје се да је хетерогеност становништва на нивоу ужих резиденцијалних целина једна од битних карактеристика социјалне одрживости града, а разни видови резиденцијалне сегрегације се сматрају непожељним.

- Неформалне друштвене везе на локалном нивоу би требало да допринесу већој друштвеној укључености, како на тржишту рада, тако и у другим сферама друштвеног живота, а посебно се наглашава значај грађанске партиципације и оснаживања маргинализованих друштвених група, које равноправним учешћем могу допринети остварењу социјалне одрживости града, посебно на нивоу урбаних суседстава.

- Безбедност је препозната као једна од темељних карактеристика социјално одрживих заједница, у овом случају градова и суседстава.

Из свега произлази да је стратешки приступ Европске уније, за разлику од Уједињених нација, више профилисан ка социјалној одрживости на нивоу урбаних суседстава, што се огледа и у појединачним димензијама, те је неолиберални приступ, који је и овде присутан, нешто мање изражен на том нивоу апстракције.

6. ЗАКЉУЧАК

У овој докторској дисертацији је анализирана социјална одрживост града на концептуалном, феноменолошком и стратешком плану. Под појмом социјалне одрживости града уопштено се подразумевају друштвене карактеристике и процеси који доприносе дугорочном и складном функционисању градског система. Циљ анализе је био да се укаже на условљеност социјалне одрживости града контекстом неолиберализма, фазе у развоју капитализма која у развијеним земљама преовладава од краја седамдесетих година XX века. У фокусу анализе су урбана суседства, пошто се на том нивоу могу идентификовати и позитивне и негативне тенденције у вези са социјалном одрживошћу града током неолиберализма. Пошло се од претпоставке да се концепт социјалне одрживости града отежано развија под утицајем неолибералних вредности (којима се и сам прилагођава), као и да неолиберална урбана политика у значајној мери преобликује социјални карактер урбаних суседстава, чиме редукује социјалну одрживост града.

Парадигма одрживог развоја подразумева потребу за успостављањем равнотеже између еколошке, економске и социјалне димензије развоја. Међутим, проучавање социјалног аспекта одрживости било је занемарено све до самог краја XX века. Убрзо је концепт социјалне одрживости града промовисан међу урбаним теоретичарима, али се не може рећи да је теоријски и методолошки уобличен пошто постоје извесне дилеме које се тичу садржаја појма и његове операционализације. Стога је за аналитичке потребе ове докторске дисертације развијена појмовна матрица како би се оценила остварљивост социјалне одрживости града у њеним кључним димензијама на нивоу урбаних суседстава у периоду неолиберализма. У ту сврху су најпре систематизоване доминантне теме у оквиру дискурса социјалне одрживости града, те су на основу њих изведене димензије и индикатори који су применљиви за анализу конкретних градова и суседстава. Пет основних димензија социјалне одрживости града на нивоу урбаних суседстава су: 1) карактеристике резиденцијалног подручја, 2) хетерогеност становништва, 3) неформалне друштвене везе унутар и изван суседства, 4) друштвена укљученост и 5) безбедност.

Просторни оквир анализе је обухватио градове центра (Уједињеног Краљевства и Сједињених Америчких Држава), јер је урбана политика тих градова најближа неолибералном идеалном типу. У разматрање су такође узети европски градови развијених капиталистичких земаља, а у мањој мери и градови постсоцијалистичких држава у Европи, како би се указало на контекстуалне варијације које се јављају у неолибералној пракси.

Провера претпоставке да неолиберална урбана политика остварује негативне ефекте на социјалну одрживост града, посебно имајући у виду пораст друштвених неједнакости унутар и између урбаних суседстава, обављена је тако што су анализирани основне димензије социјалне одрживости града у четири типа сегрегираних урбаних суседстава (центрификована суседства, ограђене заједнице, гета и етничке енклаве), пошто су у тим резиденцијалним подручјима ефекти неолибералне урбане политике најизраженији.

Анализа центрификованих урбаних суседстава указала је на велике друштвене неједнакости, које се огледају у специфичностима животног стила припадника више средње класе као главних актера центрификације, за разлику од становника који су расељени током овог процеса, а то су пре свега представници радничке класе. Понекад се истиче да центрификована суседства имају позитиван утицај на урбани развој и обнову централних делова града, јер у домену карактеристика резиденцијалног подручја долази до побољшања квалитета живота унутар суседства, знатно су унапређени услови становања и суседство се обогаћује новим садржајима у складу са потрошачким преференцијама више средње класе. Међутим, ово има за последицу промену социјалне структуре на нивоу суседства, јер радничка класа бива расељена у друга резиденцијална подручја на основу одлука локалне власти или деловањем индиректних економских чинилаца (као што је повећање трошкова становања и репродукције свакодневног живота у суседству). То значи да процес центрификације доприноси социјалној искључености припадника радничке класе, који су током фазе деиндустријализације масовно остали без посла. Што се тиче неформалних друштвених веза унутар центрификованог суседства, оне углавном нису довољно развијене, без обзира на то да ли је реч о

хетерогеном или хомогеном градском подручју. Ако је структура становништва хетерогена, припадници више средње класе по правилу избегавају успостављање контакта са представницима радничке класе, тако да на нивоу суседства коегзистирају паралелне културе, које се међусобно не мешају. Унутар хомогених центрификованих суседстава, социјални капитал припадника више средње класе има мањи значај од економског капитала, јер постоји тенденција да се локални проблеми решавају плаћањем услуга на тржишту, с тим да се по потреби друштвене везе ипак могу актуализовати ради заштите колективних интереса.

Социјална одрживост ограђених заједница је проблематична у свим посматраним димензијама. Када је реч о карактеристикама самог резиденцијалног подручја, треба имати у виду да ограђене заједнице својим становницима гарантују становање високог квалитета, које је праћено додатним објектима и услугама, попут ексклузивних културних и спортских садржаја. Феномен ограђивања и приватизације простора показује да веома велике разлике у материјалном богатству омогућавају потпуну просторну и друштвену изолованост припадника више класе од својих суграђана. Становање у ограђеној заједници подразумева стриктно поштовање правила која су, на основу уговора, прописала удружења приватних власника са циљем очувања реда и униформности, што на неки начин ограничава исказивање индивидуалности станара и спонтаност социјалне интеракције. Много већи проблем представља чињеница да је изградњом ограђене заједнице приватизован јавни простор, који је раније припадао свим становницима града као јавно добро. Друштвена искљученост свих оних који не припадају вишој класи огледа се и у висини цена некретнина, које овај тип становања чине неприступачним већини становништва. Самим тим је онемогућено успостављање социјално хетерогене структуре становништва у ограђеној заједници, пре свега на основу припадности друштвеној класи, али и у погледу старости потенцијалних становника, јер удружења могу поставити ограничења тог типа. Неформалне друштвене везе готово да и не постоје, јер становници ограђених заједница немају потребу да развијају међуљудске односе на локалном нивоу. Према њиховом мишљењу, кључна предност ових резиденцијалних подручја састоји се у заштићености имовине и лица од спољних

претњи. Безбедност је за њих изузетно значајна и доста пажње се поклања ситуационој превенцији криминалитета, али се њена ефикасност може довести у питање, пошто постоје запажања да овакве мере имају за последицу измештање криминалних активности у друга суседства или само одлагање извршења кривичних дела. Све ово указује да оградавање и приватизација простора нарушавају социјалну одрживост града како унутар тако и изван ових резиденцијалних подручја.

Када је реч о социјалној одрживости гетоизираних суседстава, примећује се да екстремно сиромаштво и социопросторна искљученост негативно утичу на све димензије социјалне одрживости града. Становници гета, који су по правилу знатно сиромашнији од осталих становника града, током неолиберализма додатно су оптерећени социјалним проблемима, као што су лоши услови становања, незапосленост, просторна и друштвена искљученост. Јасно је да се овде ради о хомогеним градским подручјима, у којима су настањени припадници маргинализованих друштвених група (урбана поткласа, расне и етничке мањине). Пошто немају могућност резиденцијалног избора, често користе социјалне станове у које се више не улаже, што значи да су услови становања знатно испод стандардног, а у суседству им нису на располагању ни пратећи објекти и услуге одговарајућег квалитета, који спадају у колективну потрошњу. Екстремно сиромаштво и економска маргинализација становника гета неповољно утичу на одржавање неформалних друштвених веза унутар депривираних подручја. Социјални капитал становника гета је недовољно развијен и неделотворан, што чини готово немогућим удруживање у циљу одбране заједничких интереса. Они су искључени из свих аспеката друштвеног живота, а посебно са тржишта рада, где се сусрећу са бројним предрасудама послодаваца већ приликом помена у ком делу града живе. Гетоизирана суседства су позната по високом степену криминалитета, али је примећено и да околина понекад неоправдано стигматизује становнике гета. На исти начин се према њима опходе и званичне институције, кажњавајући их по принципу нулте толеранције. То значи да су становници гетоизираних суседстава по више основа изложени негативним тенденцијама које нарушавају социјалну одрживост града.

Етничке енклаве се у погледу димензија социјалне одрживости града не разликују много од гетоизираних суседстава. У неолибералним околностима културна посебност етничких енклава бива употребљена за промовисање мултикултуралности и стварање позитивног имиџа града, од чега припадници етничких мањина немају користи, те остају на маргиналној позицији у друштву. Мада је уобичајено схватање да се ради о добровољној резиденцијалној сегрегацији, постоје истраживања која показују да припадници етничких мањина углавном немају могућност резиденцијалног избора и да су на стамбеном тржишту изложени дискриминацији. Специфичност етничких енклава се огледа у развијеном везујућем социјалном капиталу, који олакшава друштвено укључивање и интеграцију становника у друштво домаћина, најпре запослењем на етничком тржишту рада или започињањем сопственог бизниса захваљујући позајмицама које добијају у ротационом кредитном систему. Међутим, проблематично је то што јак везујући социјални капитал може бити и негативан, јер ограничава напредовање појединаца, а може произвести и конфронтацију у односу на друге друштвене групе у граду.

На основу свега изложеног о ефектима неолибералне урбане политике на социјалну одрживост града, може се закључити да је основна хипотеза потврђена, будући да сва четири типа сегрегираних урбаних суседстава, која трпе највеће промене под утицајем неолиберализма, показују негативне тенденције у свим посматраним димензијама социјалне одрживости града.

После анализе ефеката неолибералне урбане политике на социјалну одрживост града на нивоу суседстава, који су углавном негативни, анализирано је и питање постоје ли и где су потенцијали за постизање социјалне одрживости града у неолибералном контексту. У том смислу је значајно деловање различитих актера, међу којима су издвојени држава, цивилни сектор и становници урбаних суседстава. Наглашено је да држава може и у условима тржишне регулације становања допринети решавању социјалних проблема, и то не само обезбеђивањем социјалних станова, него и регулисањем услова под којима приватни рентални сектор функционише или подстицањем различитих пројеката који подразумевају планирање хетерогене структуре становништва на нивоу урбаних суседстава. Када је реч о

деловању цивилног сектора, непогодности неолибералне праксе се могу превазићи удруженим деловањем грађана, на пример протестним активностима којима грађани указују на разне социјалне проблеме у граду или непосредним учешћем у планирању и одлучивању на локалном нивоу. Осим тога, становници урбаних суседстава могу практиковати заједничке активности током репродукције свакодневног живота, које такође представљају потенцијал за постизање социјалне одрживости града. То значи да су додатне хипотезе о могућностима превазилажења непогодности неолибералне праксе делимично потврђене, пошто наведени потенцијали постоје и у периоду неолиберализма, односно има примера да кључни актери делају у правцу социјалне одрживости града, али исто тако постоје запажања да је делање ових актера у неолибералном контексту знатно измењено и није увек довољно ефикасно.

Стратешки приступ социјалној одрживости града је анализиран на основу докумената Уједињених нација и Европске уније, као две истакнуте наднационалне организације. Мада се у анализираним документима, као и у академским истраживањима, запажају многи социјални проблеми савремених градова и предлажу мере којима се социјална одрживост града може остварити, анализа показује да је стратешко размишљање о социјалној одрживости града под утицајем неолибералне идеологије. Тај закључак је изведен на основу квантитативне и квалитативне анализе садржаја одабраних докумената, при чему се издвајају запажања о већој учесталости јављања економске у односу на социјалну димензију одрживости, затим употреба неолибералне реторике када се говори о социјалним питањима и наглашавање економске условљености решавања социјалних проблема у граду.

Дакле, у овој докторској дисертацији је потврђено да је социјална одрживост града на концептуалном, феноменолошком и стратешком плану изложена бројним изазовима неолиберализма, који се међусобно прожимају. На *концептуалном плану*, осећају се последице вишедеценијског занемаривања и вредносно обојеног тумачења социјалне одрживости града под утицајем неолибералне идеологије, што отежава аналитично, систематично и критичко разматрање друштвене стварности у савременим градовима. На *феноменолошком плану*, уочено је да под утицајем неолибералне урбане политике заиста долази до значајног преобликовања социјалног

карактера урбаних суседстава, чиме се нарушава социјална одрживост града као целине, те је неопходно планирање и усмеравање урбаног развоја у складу са социјалним принципима. На *стратешком плану*, приметна је натурализација неолибералних принципа и нагласак на економској условљености решавања социјалних проблема савремених градова, што указује на неопходност појмовне утемељености и кохерентности концепта социјалне одрживости града како би његова примена била адекватна. Сматрам да се савремени градови могу развијати у правцу социјалне одрживости града уколико се обједине доприноси на концептуалном, феноменолошком и стратешком плану, а то подразумева потребу за сталном разменом идеја између актера који социјалној одрживости града приступају са теоријског, практичног и/или политичког становишта.

7. ЛИТЕРАТУРА

- Agyeman, Julian and Tom Evans (2003): “Toward Just Sustainability in Urban Communities: Building Equity Rights with Sustainable Solutions”, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 590, pp. 35-53
- Amin, Ash, Angus Cameron and Ray Hudson (1998): *Welfare to Work or Welfare as Work? Combating Social Exclusion in the UK*, University of Durham, Department of Geography
- Amin, Ash, Angus Cameron and Ray Hudson (2002): *Placing the Social Economy*, London and New York: Routledge
- Amman, Wolfgang, József Hegedüs, Martin Lux and Elisabeth Springler (2013): “Financing Social Housing”, in: Hegedüs, József, Martin Lux and Nóra Teller (eds) *Social Housing in Transition Countries*, New York – London: Routledge
- Angotti, Tom (2008): *New York for Sale: Community Planning Confronts Global Real Estate*, Massachusetts Institute of Technology
- Arbaci, Sonia and Teresa Tapada-Berteli (2012): “Social Inequality and Urban Regeneration in Barcelona City Centre: Reconsidering Success”, *European Urban and Regional Studies*, Vol. 19, No. 3, pp. 287-311
- Aronson, Lesley and Melanie Charles (1994): *The Social Caring Capacity of a Community: A Literature Review*, Vancouver: The U. B. C. Task Force on Healthy and Sustainable Communities
- Atkinson, Rowland (2008): “The Flowing Enclave and the Misanthropy of Networked Affluence”, in: Blokland, Talja and Mike Savage (eds) *Networked Urbanism: Social Capital in the City*, Ashgate
- Atkinson, Rowland, Nick Buck and Keith Kintrea (2005): “Neighbourhoods and Poverty: Linking Place and Social Exclusion”, in: Buck, Nick, Ian Gordon, Alan Harding and Ivan Turok (eds) *Changing Cities: Rethinking Urban Competitiveness, Cohesion and Governance*, Palgrave Macmillan

- Babović, Marija (2010): „Konceptualni i institucionalni preduslovi razvoja socijalne dimenzije EU“, u: Babović, Marija (prir.) *Izazovi nove socijalne politike: Socijalna uključenost u EU i Srbiji*, Beograd: SeConS
- Bagaeen, Samer and Ola Uduku (2010): “Gated Histories: An Introduction to Themes and Concepts”, in: Bagaeen, Samer and Ola Uduku (eds) *Gated Communities: Social Sustainability in Contemporary and Historical Gated Developments*, London and New York: Earthscan
- Barber, Benjamin (1984): *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press
- Barton, Hugh (2005a): “Conflicting Perceptions of Neighbourhood”, in: Barton, Hugh (ed.) *Sustainable Communities: The Potential for Eco-Neighbourhoods*, London: Earthscan Publications Ltd
- Barton, Hugh (2005b): “Do Neighbourhoods Matter?”, in: Barton, Hugh (ed.) *Sustainable Communities: The Potential for Eco-Neighbourhoods*, London: Earthscan Publications Ltd
- Barton, Hugh (2005c): “The Neighbourhood as Ecosystem”, in: Barton, Hugh (ed.) *Sustainable Communities: The Potential for Eco-Neighbourhoods*, London: Earthscan Publications Ltd
- Baumgartner, M. P. (1988): *The Moral Order of a Suburb*, New York and Oxford: Oxford University Press
- Beatley, Timothy and Kristy Manning (1997): *The Ecology of Place: Planning for Environment, Economy, and Community*, Washington, D. C.: Island Press
- Beaumont, Justin (2006): “London: Deprivation, Social Isolation and Regeneration”, in: Musterd, Sako, Alan Murie and Christian Kesteloot (eds) *Neighbourhoods of Poverty: Urban Social Exclusion and Integration in Europe*, Palgrave Macmillan
- Bek, Ulrich (2001): *Rizično društvo: U susret novoj moderni*, Beograd: Filip Višnjić
- Bell, David and Mark Jayne (2004a): “Conceptualizing the City of Quarters”, in: Bell, David and Mark Jayne (eds) *City of Quarters: Urban Villages in the Contemporary City*, Ashgate Publishing

- Bell, David and Mark Jayne (2004b): "Afterword: Thinking in Quarters", in: Bell, David and Mark Jayne (eds) *City of Quarters: Urban Villages in the Contemporary City*, Ashgate Publishing
- Berend, Ivan (2009): *Ekonomska istorija Evrope u XX veku: Ekonomski modeli od laissez-faire do globalizacije*, Beograd: Arhipelag
- Berend, Ivan (2012): *Evropa posle 1980.*, Beograd: Arhipelag, Službeni glasnik
- Berkes, Fikret and Carl Folke (1998): "Linking Social and Ecological Systems for Resilience and Sustainability", in: Berkes, Fikret and Carl Folke (eds) *Linking Social and Ecological Systems: Management Practices and Social Mechanisms for Building Resilience*, Cambridge: Cambridge University Press
- Blackshaw, Tony (2010): *Key Concepts in Community Studies*, London: Sage Publications
- Blakely, Edward (2008): "Frayed Community: The Gated Community Movement", in: Cnaan, Ram and Carl Milofsky (eds) *Handbook of Community Movements and Local Organizations*, Springer
- Blakely, Edward and Mary Gail Snyder (1997): "Divided We Fall: Gated and Walled Communities in the United States", in: Ellin, Nan (ed.) *Architecture of Fear*, New York: Princeton Architectural Press
- Blakely, Edward and Mary Gail Snyder (1999): *Fortress America: Gated Communities in the United States*, Washington D.C.: Brookings Institution Press
- Blandy, Sarah (2008): "Secession or Cohesion? Exploring the Impact of Gated Communities", in: Flint, John and David Robinson (eds) *Community Cohesion in Crisis? New Dimensions of Diversity and Difference*, Bristol: The Policy Press
- Blandy, Sarah and Diane Lister (2005): "Gated Communities: (Ne)Gating Community Development?", *Housing Studies*, Vol. 20, No. 2, pp. 287-301
- Boaz, David (1997): *Libertarianism: A Primer*, New York: The Free Press
- Bourdieu, Pierre (1986): "The Forms of Capital", in: Richardson, John (ed.) *Handbook of Theory and Research for Sociology of Education*, New York: Greenwood Press
- Braga, Michela and Pietro Palvarini (2013): *Social Housing in the European Union*, Brussels: European Union

- Brenner, Neil and Nik Theodore (2002): "Cities and the Geographies of Actually Existing Neoliberalism", in: Brenner, Neil and Nik Theodore (eds) *Spaces of Neoliberalism: Urban Restructuring in North America and Western Europe*, Blackwell Publishing
- Brent, Jeremy (2009): *Searching for Community: Representation, Power and Action on an Urban Estate*, Bristol: The Policy Press
- Bridge, Gary (2007): "A Global Gentrifier Class?", *Environment and Planning A*, Vol. 39, pp. 32-46
- Brint, Steven (2001): "Gemeinschaft Revisited: A Critique and Reconstruction of the Community Concept", *Sociological Theory*, Vol. 19, No. 1, pp. 1-23
- Bruhn, John (2005): *The Sociology of Community Connections*, New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers
- Buček, Ján (2006): "Post-Socialist Urban Development, Planning and Participation – The Case Study of Bratislava City Centre", in: Enyedi, György and Zoltán Kovács (eds) *Social Changes and Social Sustainability in Historical Urban Centres: The Case of Central Europe*, Pécs: Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences
- Bunce, Susannah (2009): "Developing Sustainability: Sustainability Policy and Gentrification on Toronto's Waterfront", *Local Environment*, Vol. 14, No. 7, pp. 651-667
- Burdije, Pjer (1999a): *Nacrt za jednu teoriju prakse*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Burdije, Pjer (1999b): *Signalna svetla: Prilozi za otpor neoliberalnoj invaziji*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Busch-Geertsema, Volker (2004): "The Changing Role of the State in German Housing and Social Policy", *European Journal of Housing Policy*, Vol. 4, No. 3, pp. 303-321
- Butler, Tim (1995): "Gentrification and the Urban Middle Classes", in: Butler, Tim and Mike Savage (eds) *Social Change and the Middle Classes*, UCL Press
- Butler, Tim (2005): "Gentrification", in: Buck, Nick, Ian Gordon, Alan Harding and Ivan Turok (eds) *Changing Cities: Rethinking Urban Competitiveness, Cohesion and Governance*, Palgrave Macmillan

- Butler, Tim and Garry Robson (2001): "Social Capital, Gentrification and Neighbourhood Change in London: A Comparison of Three South London Neighbourhoods", *Urban Studies*, Vol. 38, No. 12, pp. 2145-2162
- Caldeira, Teresa (2005): "Fortified Enclaves: The New Urban Segregation", in: Lin, Jan and Christopher Mele (eds) *The Urban Sociology Reader*, London and New York: Routledge
- Camagni, Roberto (1998): "Sustainable Urban Development: Definition and Reasons for a Research Programme", *International Journal of Environment and Pollution*, Vol. 10, No. 1, pp. 6-27
- Castells, Manuel (1983): *The City and the Grassroots: A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movements*, University of California Press
- Castells, Manuel (1989): *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring and the Urban-Regional Process*, Oxford: Blackwell Publishing
- Castells, Manuel (2000): *Informacijsko doba: Ekonomija, društvo i kultura, Svezak I, Uspon umreženog društva*, Zagreb: Golden marketing
- Castells, Manuel (2002): *Informacijsko doba: Ekonomija, društvo i kultura, Svezak II, Moć identiteta*, Zagreb: Golden marketing
- Cavola, Lucia, Paola di Martino and Pasquale de Muro (2010): "How to Make Neighbourhoods Act? The Associazione Quartieri Spagnoli in Naples", in: Moulaert, Frank, Flavia Martinelli, Erik Swyngedouw and Sara González (eds) *Can Neighbourhoods Save the City? Community Development and Social Innovation*, London and New York: Routledge
- Chaney, David (1996): *Lifestyles*, London: Routledge
- Chaskin, Robert and Mark Joseph (2011): "Social Interaction in Mixed-Income Developments: Relational Expectations and Emerging Reality", *Journal of Urban Affairs*, Vol. 33, No. 2, pp. 209-237
- Cheney, Helen, Natalina Nheu and Lorien Vecellio (2004): "Sustainability as Social Change: Values and Power in Sustainability Discourse", *Sustainability and Social Science: Round Table Proceedings*, Sydney and Melbourne: ISF and CSIRO

- Clampet-Lundquist, Susan (2004): "HOPE VI Relocation: Moving to New Neighborhoods and Building New Ties", *Housing Policy Debate*, Vol. 15, No. 2, pp. 415-447
- Clayton, Anthony and Nicholas Radcliffe (1997): *Sustainability: A Systems Approach*, London: Earthscan Publications Ltd
- Cochrane, Allan (2007): *Understanding Urban Policy: A Critical Approach*, Malden: Blackwell Publishing
- Cohen, Stanley (1972): *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers*, London: MacGibbon and Kee Ltd
- Colantonio, Andrea and Tim Dixon (2011): *Urban Regeneration and Social Sustainability: Best Practice from European Cities*, Wiley-Blackwell
- Coleman, James (1988): "Social Capital in the Creation of Human Capital", *The American Journal of Sociology*, Vol. 94, Supplement, pp. S95-S120
- Conway, Jean (2000): *Housing Policy*, The Gildredge Press Ltd
- Davidson, Mark (2008): "Spoiled Mixture: Where Does State-led 'Positive' Gentrification End?", *Urban Studies*, Vol. 45, No. 12, pp. 2385-2405
- Davidson, Mark (2010): "Social Sustainability and the City", *Geography Compass*, Vol. 4, No. 7, pp. 872-880
- Davis, Mike (1998): *Ecology of Fear: Los Angeles and the Imagination of Disaster*, New York: Metropolitan Books
- De Žarden, Džozef (2006): *Ekološka etika: uvod u ekološku filozofiju*, Beograd: Službeni glasnik
- Dekker, Karien (2007): "Social Capital, Neighbourhood Attachment and Participation in Distressed Urban Areas: A Case Study in The Hague and Utrecht, the Netherlands", *Housing Studies*, Vol. 22, No. 3, pp. 355-379
- DeSena, Judith (2006): "'What's a Mother To Do?': Gentrification, School Selection, and the Consequences for Community Cohesion", *American Behavioral Scientist*, Vol. 50, No. 2, pp. 241-257
- DeSena, Judith (2007): "Soccer Moms in the City: Gentrification and Community Participation", *Paper presented at the annual meeting of the American Sociological Association*, TBA, New York, New York City

- Dill, Verena and Uwe Jirjahn (2011): "Ethnic Residential Segregation and Immigrants' Perceptions of Discrimination in West Germany", *SOEPpapers on Multidisciplinary Panel Data Research*, No. 416, pp. 1-21
- Dillard, Jesse, Veronica Dujon and Mary King (eds) (2009): *Understanding the Social Dimension of Sustainability*, London and New York: Routledge
- Domínguez, Silvia and Celeste Watkins (2003): "Creating Networks for Survival and Mobility: Social Capital Among African-American and Latin-American Low-Income Mothers", *Social Problems*, Vol. 50, No. 1, pp. 111-135
- Duménil, Gérard and Dominique Lévy (2005): "The Neoliberal (Counter-) Revolution", in: Saad-Vilho, Alfredo and Deborah Johnston (eds) *Neoliberalism: A Critical Reader*, London and Ann Arbor, MI: Pluto Press
- Dwyer, Rachel (2012): "Contained Dispersal: The Deconcentration of Poverty in US Metropolitan Areas in the 1990s", *City & Community*, Vol. 11, No. 3, pp. 309-331
- Đurić, Vojislav (1967): „Neki sociološki aspekti planiranja 'jedinica susedstva'“, *Sociologija*, Vol. IX, No. 3-4, str. 141-154
- ECSCCT (European Conference on Sustainable Cities and Towns) (1994): *Charter of European Cities and Towns Towards Sustainability (Aalborg Charter)*, 1st European Conference on Sustainable Cities and Towns, Aalborg, Denmark, 24-27 May 1994
- ECSCCT (1996): *The Lisboa Action Plan: From Charter to Action*, 2nd European Conference on Sustainable Cities and Towns, Lisbon, Portugal, 6-8 October 1996
- ECSCCT (2000): *The Hannover Call of European Municipal Leaders at the Turn of the 21st Century*, 3rd European Conference on Sustainable Cities and Towns, Hannover, Germany, 9-12 February 2000
- ECSCCT (2004): *The Aalborg Commitments*, 4th European Conference on Sustainable Cities and Towns, Aalborg, Denmark, 11 June 2004
- ECSCCT (2007): *Spirit of Sevilla 2007*, 5th European Conference on Sustainable Cities and Towns, Seville, Spain, 21-23 March 2007
- ECSCCT (2010): *The Dunkerque 2010 Local Sustainability Declaration*, 6th European Conference on Sustainable Cities and Towns, Dunkirk, France, 19-21 May 2010

- ECSCCT (2013): *A Green and Socially Responsible Economy: A Solution in Times of Crisis?*, 7th European Conference on Sustainable Cities and Towns, Geneva, Switzerland, 17-19 April 2013
- Emigh, Rebecca Jean and Iván Szélényi (eds) (2001): *Poverty, Ethnicity, and Gender in Eastern Europe During the Market Transition*, Westport: Praeger Publishers
- Esping-Andersen, Gøsta (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge: Polity Press
- EU Ministers (2007): *Leipzig Charter on Sustainable European Cities*, Informal Ministerial Meeting on Urban Development and Territorial Cohesion, German Presidency of the European Union, Leipzig, Germany, 24 May 2007
- European Council (2001): *EU Sustainable Development Strategy*, European Council
- European Council (2006): *Renewed EU Sustainable Development Strategy*, European Council
- Ferster, Wolfgang (2010): „Pouke osamdesetogodišnje uspešne priče“, u: Damjanović, Dušan i Žaklina Gligorijević (ur.) *Socijalno stanovanje: Prikaz stambenih politika Srbije i odabranih zemalja Evrope*, Beograd: PALGO centar
- Fischer, Claude (2005): “Theories of Urbanism”, in: Lin, Jan and Christopher Mele (eds) *The Urban Sociology Reader*, London and New York: Routledge
- Florida, Richard (2002): *The Rise of the Creative Class*, New York: Basic Books
- Florida, Richard (2005): *Cities and the Creative Class*, New York and London: Routledge
- Florida, Richard (2012): *The Rise of the Creative Class, Revisited*, New York: Basic Books
- Forrest, Ray and Ade Kearns (2001): “Social Cohesion, Social Capital and the Neighbourhood”, *Urban Studies*, Vol. 38, No. 12, pp. 2125-2143
- Fridrih, Jirgen (2005): „Da li siromašni delovi grada čine lokalno stanovništvo siromašnijim? Dejstvo konteksta siromašne gradske četvrti na lokalno stanovništvo“, u: Petrović, Mina i Sreten Vujović (prir.) *Urbana sociologija*, Beograd: ZUNS
- Galster, George (2007): “Neighbourhood Social Mix as a Goal of Housing Policy: A Theoretical Analysis”, *European Journal of Housing Policy*, Vol. 7, No. 1, pp. 19-43
- Gans, Herbert (1982): *The Urban Villagers: Group and Class in the Life of Italian-Americans*, New York: The Free Press

- Gans, Herbert (2005): "Urbanism and Suburbanism as Ways of Life: A Reevaluation of Definitions", in: Lin, Jan and Christopher Mele (eds) *The Urban Sociology Reader*, London and New York: Routledge
- Ganser, Robin (2011): "Leipzig East and the Socially Integrative City ('Soziale Stadt') Programme", in: Colantonio, Andrea and Tim Dixon (eds) *Urban Regeneration and Social Sustainability: Best Practice from European Cities*, Wiley-Blackwell
- García, Marisol (2005): "Minimum Income Policies to Combat Poverty: Local Practices and Social Justice in the European Social Model", in: Kazepov, Yuri (ed.) *Cities of Europe: Changing Contexts, Local Arrangements, and the Challenge to Urban Cohesion*, Malden: Blackwell Publishing
- Giddens, Anthony (2009): *The Politics of Climate Change*, Cambridge: Polity Press
- Glass, Ruth (1948): *The Social Background of a Plan*, London: Routledge & Kegan Paul
- Glass, Ruth (1964): *London: Aspects of Change*, London: McGibbon & Kee
- Goodlad, Robina and Richard Meegan (2005): "Governance, Social Cohesion and Neighbourhood Participation", in: Buck, Nick, Ian Gordon, Alan Harding and Ivan Turok (eds) *Changing Cities: Rethinking Urban Competitiveness, Cohesion and Governance*, Palgrave Macmillan
- Goodwin, Mark (1993): "The City as Commodity: The Contested Spaces of Urban Development", in: Kearns, Gerard and Chris Philo (eds) *Selling Places: The City as Cultural Capital, Past and Present*, Oxford: Pergamon Press
- Gottdiener, Mark and Leslie Budd (2005): *Key Concepts in Urban Studies*, London: Sage Publications
- Gottdiener, Mark and Ray Hutchison (2011): *The New Urban Sociology*, Westview Press
- Granovetter, Mark (1973): "The Strength of Weak Ties", *The American Journal of Sociology*, Vol. 78, No. 6, pp. 1360-1380
- Grant, Jill and Gillad Rosen (2009): "Armed Compounds and Broken Arms: The Cultural Production of Gated Communities", *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 99, No. 3, pp. 575-589
- Guy, Simon and Simon Marvin (1999): "Understanding Sustainable Cities: Competing Urban Futures", *European Urban and Regional Studies*, Vol. 6, No. 3, pp. 268-275

- Hackworth, Jason (2007): *The Neoliberal City: Governance, Ideology, and Development in American Urbanism*, Ithaca and London: Cornell University Press
- Hackworth, Jason and Neil Smith (2001): “The Changing State of Gentrification”, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Vol. 92, No. 4, pp. 464-477
- Hamnett, Chris (1991): “The Blind Men and the Elephant: The Explanation of Gentrification”, *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 16, No. 2, pp. 173-189
- Harris, Jonathan, Timothy Wise, Kevin Gallagher and Neva Goodwin (eds) (2001): *A Survey of Sustainable Development: Social and Economic Dimensions*, Washington: Island Press
- Harvey, David (2002): “From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation in Urban Governance in Late Capitalism”, in: Bridge, Gary and Sophie Watson (eds) *The Blackwell City Reader*, Malden: Blackwell Publishing
- Harvey, David (2005): *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford: Oxford University Press
- Harvey, David (2007): “Neoliberalism and the City”, *Studies in Social Justice*, Vol. 1, No. 1, pp. 2-13
- Harvi, Dejvid (2013): *Pobunjeni gradovi: Od Prava na grad do Urbane revolucije*, Novi Sad: Mediterran Publishing
- Healey, Patsy (1993): “Planning through Debate: The Communicative Turn in Planning Theory”, in: Fischer, Frank and John Forester (eds) *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning*, Duke University Press
- Hebbert, Michael (2003): “New Urbanism – the Movement in Context”, *Built Environment*, Vol. 29, No. 3, pp. 193-209
- Hegedüs, József (2013a): “The Transformation of the Social Housing Sector in Eastern Europe: A Conceptual Framework”, in: Hegedüs, József, Martin Lux and Nóra Teller (eds) *Social Housing in Transition Countries*, New York – London: Routledge
- Hegedüs, József (2013b): “Housing Privatization and Restitution”, in: Hegedüs, József, Martin Lux and Nóra Teller (eds) *Social Housing in Transition Countries*, New York – London: Routledge

- Hegedüs, József and Nóra Teller (2013): “Social Landlords and Social Housing Management”, in: Hegedüs, József, Martin Lux and Nóra Teller (eds) *Social Housing in Transition Countries*, New York – London: Routledge
- Heinberg, Richard (2010): “What is a Sustainable City?”, *The Edmonton Sustainability Papers*, Discussion Paper #1, Available at: http://www.edmonton.ca/city_government/documents/Discussion_Paper_1_Definitions_of_Sustainability_and_Criteria.pdf
- Hidalgo, Carmen and Bernardo Hernández (2001): “Place Attachment: Conceptual and Empirical Questions”, *Journal of Environmental Psychology*, No. 21, pp. 273-281
- Hiebert, Dan (2009): “Ghetto”, in: Gregory, Derek, Ron Johnston, Geraldine Pratt, Michael Watts and Sarah Whatmore (eds) *The Dictionary of Human Geography*, Wiley-Blackwell
- Hirt, Sonia and Mina Petrović (2011): “The Belgrade Wall: The Proliferation of Gated Housing in the Serbian Capital after Socialism”, *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 35, No. 4, pp. 753-777
- Howard, Ebenezer (1898): *To-Morrow: A Peaceful Path to Real Reform*, London: Swan Sonnenschein
- Howard, Ebenezer (1902): *Garden Cities of To-Morrow*, London: Swan Sonnenschein
- Jabareen, Yosef Rafeq (2006): “Sustainable Urban Forms: Their Typologies, Models, and Concepts”, *Journal of Planning Education and Research*, Vol. 26, No. 1, pp. 38-52
- Jacobs, Jane (1961): *The Death and Life of Great American City*, New York: Vintage Books
- Jessop, Bob (2002a): “Liberalism, Neoliberalism, and Urban Governance: A State-Theoretical Perspective”, in: Brenner, Neil and Nik Theodore (eds) *Spaces of Neoliberalism: Urban Restructuring in North America and Western Europe*, Blackwell Publishing
- Jessop, Bob (2002b): *The Future of the Capitalist State*, Cambridge: Polity Press
- Johnston, Ron (2009): “Neighbourhood Effect”, in: Gregory, Derek, Ron Johnston, Geraldine Pratt, Michael Watts and Sarah Whatmore (eds) *The Dictionary of Human Geography*, Wiley-Blackwell

- Kalandides, Ares and Dina Vaiou (2012): “‘Ethnic’ Neighbourhoods? Practices of Belonging and Claims to the City”, *European Urban and Regional Studies*, Vol. 19, No. 3, pp. 254-266
- Kastels, Manuel (2005): „Evropski gradovi, informaciono društvo i globalna ekonomija“, u: Vujović, Sreten i Mina Petrović (prir.) *Urbana sociologija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Katz, Peter (1994): *The New Urbanism: Toward an Architecture of Community*, New York: McGraw Hill
- Kazepov, Yuri (2005): “Cities of Europe: Changing Contexts, Local Arrangements, and the Challenge to Social Cohesion”, in: Kazepov, Yuri (ed.) *Cities of Europe: Changing Contexts, Local Arrangements, and the Challenge to Urban Cohesion*, Malden: Blackwell Publishing
- Keller, Suzanne (1968): *The Urban Neighborhood: A Sociological Perspective*, New York: Random House
- Keyes, Langley (2001): “Housing, Social Capital, and Poor Communities”, in: Saegert, Susan, Phillip Thompson and Mark Warren (eds) *Social Capital and Poor Communities*, New York: Russel Sage Publication
- Kleinhans, Reinout (2006): “Residents’ Social Capital after Neighbourhood Transformation: An Analysis of Differences Related to Residential Mobility”, in: Gruis, Vincent, Henk Visscher and Reinout Kleinhans (eds) *Sustainable Neighbourhood Transformation*, Amsterdam: IOS Press
- Kohler-Koch, Beate (1996): “The Strength of Weakness: The Transformation of Governance in the EU”, in: Gustavsson, Sverker and Leif Lewin (eds) *The Future of the Nation State: Essays on Cultural Pluralism and Political Integration*, Routledge
- Kostić, Cvetko (1982): *Grad i vreme: osnovi sociologije grada*, Beograd: Prosveta
- Kovács, Zoltán (2009): “Social and Economic Transformation of Historical Neighbourhoods in Budapest”, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Vol. 100, No. 4, pp. 399-416

- Kuti, Simona, Margareta Gregurović i Saša Božić (2011): „Ograničenja konceptualizacija rezidencijalne segregacije: povratak socijalnom prostoru?“, *Socijalna ekologija*, Vol. 20, No. 3, str. 315-333
- Landman, Karina (2000): “Gated Communities and Urban Sustainability: Taking a Closer Look at the Future”, *Paper presented at the 2nd Southern African Conference on Sustainable Development in the Built Environment: Strategies for a Sustainable Built Environment*, Pretoria, South Africa, 23-25 August 2000
- Lawless, Paul and Sarah Pearson (2012): “Outcomes from Community Engagement in Urban Regeneration: Evidence from England’s New Deal for Communities Programme”, *Planning Theory and Practice*, Vol. 13, No. 4, pp. 509-527
- Lazić, Mladen (2011): *Čekajući kapitalizam: nastanak novih klasnih odnosa u Srbiji*, Beograd: Službeni glasnik
- Le Galès, Patrick (2005): “Elusive Urban Policies in Europe”, in: Kazepov, Yuri (ed.) *Cities of Europe: Changing Contexts, Local Arrangements, and the Challenge to Urban Cohesion*, Malden: Blackwell Publishing
- Lefebvre, Henri (2003): *Writings on Cities*, Malden: Blackwell Publishing
- Leibfried, Stephan and Herbert Obinger (2001): “Welfare State Futures. An Introduction”, in: Leibfried, Stephan (ed.) *Welfare State Futures*, Cambridge: Cambridge University Press
- Lentz, Sebastian (2006): “More Gates, Less Community? Guarded Housing in Russia”, in: Glasze, Georg, Chris Webster and Klaus Frantz (eds) *Private Cities: Global and Local Perspectives*, London and New York: Routledge
- Leontidou, Lila (2010): “Urban Social Movements in Weak Civil Societies: The Right to the City and Cosmopolitan Activism in Southern Europe”, *Urban Studies*, Vol. 47, No. 6, pp. 1179-1203
- Levine, Marc (2000): “A Third-World City in the First World: Social Exclusion, Racial Inequality, and Sustainable Development in Baltimore, Maryland”, in: Polèse, Mario and Richard Stren (eds) *The Social Sustainability of Cities: Diversity and the Management of Change*, Toronto: University of Toronto Press
- Lewis, Oscar (1970): *Anthropological Essays*, New York: Random House

- Light, Ivan and Carolyn Rosenstein (1995): *Race, Ethnicity, and Entrepreneurship in Urban America*, New York: Aldine de Gruyter
- Lin, Jan (2005): "Globalization and the Revalorizing of Ethnic Places in Immigration Gateway Cities", in: Lin, Jan and Christopher Mele (eds) *The Urban Sociology Reader*, London and New York: Routledge
- Littig, Beate and Erich Griefler (2005): "Social Sustainability: A Catchword Between Political Pragmatism and Social Theory", *International Journal of Sustainable Development*, Vol. 8, No. 1/2, pp. 65-79
- Livingston, Mark, Nick Bailey and Ade Kearns (2008): *People's Attachment to Place – The Influence of Neighbourhood Deprivation*, Chartered Institute of Housing/Joseph Rowntree Foundation
- Low, Setha (2001): "The Edge and the Center: Gated Communities and the Discourse of Urban Fear", *American Anthropologist*, New Series, Vol. 103, No. 1, pp. 45-58
- Low, Setha (2006): "Unlocking the Gated Community: Moral Minimalism and Social (Dis)order in Gated Communities in the United States and Mexico", in: Glasze, Georg, Chris Webster and Klaus Frantz (eds) *Private Cities: Global and Local Perspectives*, London and New York: Routledge
- Lucas, Tim (1998): "Youth Gangs and Moral Panics in Santa Cruz, California", in: Skelton, Tracey and Gill Valentine (eds) *Cool Places: Geographies of Youth Cultures*, London and New York: Routledge
- Lupton, Ruth (2003): *Poverty Street: The Dynamics of Neighbourhood Decline and Renewal*, Bristol: The Policy Press
- Lux, Martin and Alexandr Puzanov (2013): "Rent Regulation and Housing Allowances", in: Hegedüs, József, Martin Lux and Nóra Teller (eds) *Social Housing in Transition Countries*, New York – London: Routledge
- Lüdemann, Christian und Thomas Ohlemacher (2002): *Soziologie der Kriminalität: theoretische und empirische Perspektiven*, München: Juventa Verl.
- Magis, Kristen and Craig Shinn (2009): "Emergent Principles of Social Sustainability", in: Dillard, Jesse, Veronica Dujon and Mary King (eds) *Understanding the Social Dimension of Sustainability*, London and New York: Routledge

- Malpass, Peter and Ceri Victory (2010): “The Modernisation of Social Housing in England”, *International Journal of Housing Policy*, Vol. 10, No. 1, pp. 3-18
- Manić, Željka (2014): *Primena i mogućnosti metoda analize sadržaja u sociologiji*, Doktorska disertacija, Beograd: Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet
- Manzi, Tony (2010): “Promoting Responsibility, Shaping Behaviour: Housing Management, Mixed Communities and the Construction of Citizenship”, *Housing Studies*, Vol. 25, No. 1, pp. 5-19
- Manzi, Tony, Karen Lucas, Tony Lloyd Jones and Judith Allen (eds) (2010): *Social Sustainability in Urban Areas: Communities, Connectivity and the Urban Fabric*, London – Washington, DC: Earthscan
- Manzo, Lynne and Douglas Perkins (2006): “Finding Common Ground: The Importance of Place Attachment to Community Participation and Planning”, *Journal of Planning Literature*, Vol. 20, No. 4, pp. 335-350
- Marcuse, Peter (1989): “Dual City: A Muddy Metaphor for a Quartered City”, *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 13, No. 4, pp. 309-344
- Marcuse, Peter (1997): “The Enclave, the Citadel, and the Ghetto: What Has Changed in the Post-Fordist U.S. City”, *Urban Affairs Review*, Vol. 33, No. 2, pp. 228-264
- Marcuse, Peter (2002a): “The Partitioned City in History”, in: Marcuse, Peter and Ronald van Kempen (eds) *Of States and Cities: The Partitioning of Urban Space*, New York: Oxford University Press
- Marcuse, Peter (2002b): “The Shifting Meaning of the Black Ghetto in the United States”, in: Marcuse, Peter and Ronald van Kempen (eds) *Of States and Cities: The Partitioning of Urban Space*, New York: Oxford University Press
- Marsh, Alex (2004): “Housing and the Social Exclusion Agenda in England”, *Australian Journal of Social Issues*, Vol. 39, No. 1, pp. 7-23
- Marshall, Thomas (1950): *Citizenship and Social Class and Other Essays*, Cambridge: Cambridge University Press
- Massey, Douglas and Nancy Denton (2005): “Segregation and the Making of the Underclass”, in: Lin, Jan and Christopher Mele (eds) *The Urban Sociology Reader*, London and New York: Routledge

- Maurin, Éric (2010): „Francuski geto – Istraživanje socijalnog separatizma“, *Diskrepancija*, Vol. 10, No. 14/15, str. 133-146
- Mayer, Margit (2003): “The Onward Sweep of Social Capital: Causes and Consequences for Understanding Cities, Communities and Urban Movements”, *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 27, No. 1, pp. 110-132
- Mayer, Margit (2006): “Berlin Nonprofits in the Reshaping of Welfare and Employment Policies”, *German Politics and Society*, Issue 81, Vol. 24, No. 4, pp. 131-144
- Mayer, Margit (2007): “Contesting the Neoliberalization of Urban Governance”, in: Leitner, Helga, Jamie Peck and Eric S. Sheppard (eds) *Contesting Neoliberalism: Urban Frontiers*, New York and London: The Guilford Press
- McCarthy, James (2009): “Social Movements”, in: Gregory, Derek, Ron Johnston, Geraldine Pratt, Michael Watts and Sarah Whatmore (eds) *The Dictionary of Human Geography*, Wiley-Blackwell
- McCormick, Naomi, Mark Joseph and Robert Chaskin (2012): “The New Stigma of Relocated Public Housing Residents: Challenges to Social Identity in Mixed-Income Developments”, *City & Community*, Vol. 11, No. 3, pp. 285-308
- McKenzie, Evan (1994): *Privatopia: Homeowner Associations and the Rise of Residential Private Government*, New Haven and London: Yale University Press
- McKenzie, Stephen (2004): “Social Sustainability: Towards Some Definitions”, in: *Hawke Research Institute Working Paper Series (No 27)*, Magill: Hawke Research Institute, University of South Australia
- McLaughlin, Eugene and John Muncie (2006): *The Sage Dictionary of Criminology*, Sage Publications
- Mega, Voula (2010): *Sustainable Cities for the Third Millennium: The Odyssey of Urban Excellence*, Springer
- Messer, Barry and Kevin Kecskes (2009): “Social Capital and Community”, in: Dillard, Jesse, Veronica Dujon and Mary King (eds) *Understanding the Social Dimension of Sustainability*, London and New York: Routledge
- Mirkov, Anđelka (2012): „Socijalna održivost grada: analiza koncepta“, *Sociologija*, Vol. LIV, No. 1, str. 55-70

- Mirkov, Anđelka (2013a): „Održivo urbano susjedstvo – ideal kome treba težiti“, u: Petrović, Mina (prir.) *Izazovi održivog razvoja*, Beograd: Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu
- Mirkov, Anđelka (2013b): „Vezanost građana Srbije za mesto u kojem žive: emocije i zajednički interesi“, u: Lazić, Mladen i Slobodan Cvejić (prir.) *Promene osnovnih struktura društva Srbije u periodu ubrzane transformacije*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Čigoja štampa
- Mitchell, Katharyne (2004): *Crossing the Neoliberal Line: Pacific Rim Migration and the Metropolis*, Temple University Press
- Mladenović, Ivan (2008): „Savremene teorije demokratije“, *Filozofija i društvo*, No. 1, str. 217-247
- Moir, Stuart and Kate Carter (2012): “Diagrammatic Representations of Sustainability – A Review and Synthesis”, in: Smith, Simon (ed.) *Proceedings of the 28th Annual ARCOM Conference*, Association of Researchers in Construction Management, Edinburgh, UK, 3-5 September 2012
- Mumford, Lewis (1938): *The Culture of Cities*, New York: Harcourt Brace and Company
- Murie, Alan (2005): “The Dynamics of Social Exclusion and Neighborhood Decline: Welfare Regimes, Decommmodification, Housing, and Urban Inequality”, in: Kazepov, Yuri (ed.) *Cities of Europe: Changing Contexts, Local Arrangements, and the Challenge to Urban Cohesion*, Malden: Blackwell Publishing
- Musterd, Sako and Jan van Weesep (1991): “European Gentrification or Gentrification in Europe?”, in: Van Weesep, Jan and Sako Musterd (eds) *Urban Housing for the Better-Off: Gentrification in Europe*, Stedelijke Netwerken
- Musterd, Sako and Wim Ostendorf (2005): “Social Exclusion, Segregation, and Neighborhood Effects”, in: Kazepov, Yuri (ed.) *Cities of Europe: Changing Contexts, Local Arrangements, and the Challenge to Urban Cohesion*, Malden: Blackwell Publishing
- Myrdal, Gunnar (1963): *Challenge to Affluence*, New York: Random House

- Nienhuis, Ivo, Terry van Dijk and Gert de Roo (2011): “Let’s Collaborate! But Who’s Really Collaborating? Individual Interests as a Leitmotiv for Urban Renewal and Regeneration Strategies”, *Planning Theory and Practice*, Vol. 12, No. 1, pp. 95-109
- Nisbet, Robert (2007): *Sociološka tradicija*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga
- Nozick, Robert (1974): *Anarchy, State, and Utopia*, New York: Basic Books
- O’Riordan, Timothy (1998): “Indicators for Sustainable Development”, in: *Proceedings of the European Commission (Environment and Climate Programme) Advanced Study Course*, Delft, The Netherlands
- ODPM (Office of the Deputy Prime Minister) (2005): *Bristol Accord: Conclusions of Ministerial Informal on Sustainable Communities in Europe*, UK Presidency of the European Union, Bristol, UK, 6-7 December 2005
- ODPM (2006): *UK Presidency EU Ministerial Informal on Sustainable Communities: Policy Papers*, London: Office of the Deputy Prime Minister
- Palley, Thomas (2005): “From Keynesianism to Neoliberalism: Shifting Paradigms in Economics”, in: Saad-Vilho, Alfredo and Deborah Johnston (eds) *Neoliberalism: A Critical Reader*, London and Ann Arbor, MI: Pluto Press
- Park, Robert Ezra (2005): „Grad – predlozi za istraživanje ljudskog ponašanja u gradskoj sredini“, u: Vujović, Sreten i Mina Petrović (prir.) *Urbana sociologija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Pattillo, Mary (2007): *Black on the Block: The Politics of Race and Class in the City*, Chicago and London: The University of Chicago Press
- Perry, Clarence (1929): *Regional Survey of New York and Its Environs*, Vol. 7, New York: Committee on Regional Plan of New York and Its Environs
- Peterson, Abby (2010): “From Great Britain to Sweden – The Import of Reassurance Policing. Local Police Offices in Metropolitan Stockholm”, *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, Vol. 11, pp. 25–45
- Petovar, Ksenija (2011): „Kvalitetno stanovanje je javni interes“, u: Belić, Jelena (ur.) *Evropski standardi u Srbiji: Primenom evropskih standarda do regionalnog razvoja Srbije*, Beograd: Fond Centar za demokratiju

- Petrović, Mina (2000): „Gradovi u tranziciji: iskustvo razvijenih zemalja u poslednjim decenijama 20. veka“, *Sociologija*, Vol. XLII, No. 3
- Petrović, Mina (2004): *Sociologija stanovanja*, Beograd: ISI FF
- Petrović, Mina (2007): „Rezidencijalna segregacija“, u: Mimica, Aljoša i Marija Bogdanović (prir.) *Sociološki rečnik*, Beograd: Zavod za udžbenike
- Petrović, Mina (2008): „Istraživanje socijalnih aspekata urbanog susedstva: percepcija stručnjaka na Novom Beogradu“, *Sociologija*, Vol. L, No. 1, str. 55-78
- Petrović, Mina (2009): *Transformacija gradova: ka depolitizaciji urbanog pitanja*, Beograd: ISI FF
- Petrović, Mina (2012): „Pretpostavke novog modela upravljanja okruženjem u Srbiji“, *Sociologija*, Vol. LIV, No. 1, str. 87-104
- Petrović, Mina (2014): *Društvo i gradovi: između lokalnog i globalnog*, Beograd: Čigoja štampa i ISI FF
- Philo, Chris (2009): “Social Exclusion”, in: Gregory, Derek, Ron Johnston, Geraldine Pratt, Michael Watts and Sarah Whatmore (eds) *The Dictionary of Human Geography*, Wiley-Blackwell
- Pickvance, Chris (2002): “State Socialism, Post-socialism, and their Urban Patterns: Theorizing the Central and Eastern European Experience”, in: Eade, John and Christopher Mele (eds) *Understanding the City: Contemporary and Future Perspectives*, Oxford: Blackwell Publishers
- Pinkster, Fenne (2009): “Watch out for the Neighborhood Trap! A Case Study on Parental Perceptions of and Strategies to Counter Risks for Children in a Disadvantaged Neighborhood”, *Children's Geographies*, Vol. 7, No. 3, pp. 323-337
- Pinkster, Fenne and Beate Volker (2009): “Local Social Networks and Social Resources in Two Dutch Neighbourhoods”, *Housing Studies*, Vol. 24, No. 2, pp. 225-242
- Pittini, Alice and Elsa Laino (2011): *Housing Europe Review 2012: The Nuts and Bolts of European Social Housing Systems*, Brussels: CECODHAS Housing Europe's Observatory
- Polanji, Karl (2003): *Velika transformacija: politička i ekonomska ishodišta našeg vremena*, Beograd: Filip Višnjić

- Polèse, Mario (2000): "Learning from Each Other: Policy Choices and the Social Sustainability of Cities", in: Polèse, Mario and Richard Stren (eds) *The Social Sustainability of Cities: Diversity and the Management of Change*, Toronto: University of Toronto Press
- Polèse, Mario and Richard Stren (eds) (2000): *The Social Sustainability of Cities: Diversity and the Management of Change*, Toronto: University of Toronto Press
- Popkin, Susan, Diane Levy, Laura Harris, Jennifer Comey, Mary Cunningham and Larry Buron (2004): "The HOPE VI Program: What about the Residents?", *Housing Policy Debate*, Vol. 15, No. 2, pp. 385-414
- Popović, Mihailo i Miodrag Ranković (1981): *Teorije i problemi društvenog razvoja*, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod
- Portes, Alejandro and Robert Manning (2005): "The Immigrant Enclave: Theory and Empirical Examples", in: Lin, Jan and Christopher Mele (eds) *The Urban Sociology Reader*, London and New York: Routledge
- Portney, Kent and Jeffrey Berry (1997): "Mobilizing Minority Communities: Social Capital and Participation in Urban Neighborhoods", *The American Behavioral Scientist*, Vol. 40, No. 5, pp. 632-644
- Pušić, Ljubinko (1997): *Grad, društvo, prostor*, Beograd: ZUNS
- Pušić, Ljubinko (2001): *Održivi grad: ka jednoj sociologiji okruženja*, Beograd: Slobodan Mašić
- Пушић, Љубинко (2010): „Суседство као трајно интересовање социологије града“, у: Ђорђевић, Драгољуб, Андон Костадиновић и Љубиша Митровић (прир.) *Од путање до аутостраде: Споменица Јована Ђурића*, Ниш: Југословенско удружење за научно истраживање религије и Универзитетска библиотека „Никола Тесла“
- Putnam, Robert (1993): "The Prosperous Community: Social Capital and Community Life", *The American Prospect*, No. 13, pp. 35-42
- Putnam, Robert (2000): *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York: Simon & Schuster

- Register, Richard (1987): *Ecocity Berkeley: Building Cities for a Healthy Future*, Berkeley: North Atlantic Books
- Roberts, Peter, Joe Ravetz and Clive George (2009): *Environment and the City*, London and New York: Routledge
- Rogers, Peter, Kazi Jalal and John Boyd (2008): *An Introduction to Sustainable Development*, London: Earthscan Publications Ltd
- Roseland, Mark (2005): *Toward Sustainable Communities: Resources for Citizens and Their Governments*, New Society Publishers
- Rudlin, David and Nicholas Falk (2009): *Sustainable Urban Neighbourhood: Building the 21st Century Home*, Architectural Press
- Sachs, Ignacy (1999): “Social Sustainability and Whole Development: Exploring the Dimensions of Sustainable Development”, in: Becker, Egon and Thomas Jahn (eds) *Sustainability and the Social Sciences: A Cross-Disciplinary Approach to Integrating Environmental Considerations into Theoretical Reorientation*, London: Zed Books
- Saegert, Susan (2006): “Building Civic Capacity in Urban Neighbourhoods: An Empirically Grounded Anatomy”, *Journal of Urban Affairs*, Vol. 28, No. 3, pp. 275-294
- Sassen, Saskia (2002): “From Globalisation and its Discontents”, in: Bridge, Gary and Sophie Watson (eds) *The Blackwell City Reader*, Malden: Blackwell Publishing
- Sassen, Saskia (2005): “The Urban Impact of Economic Globalization”, in: Lin, Jan and Christopher Mele (eds) *The Urban Sociology Reader*, London and New York: Routledge
- Savage, Mike, Alan Warde and Kevin Ward (2003): *Urban Sociology, Capitalism and Modernity*, Palgrave Macmillan
- Schatzberg, Rufus (1994): “African American Organized Crime”, in: Kelly, Robert, Ko-Lin Chin and Rufus Schatzberg (eds) *Handbook of Organized Crime in the United States*, Westport: Greenwood Press
- Schwartz, Alex (2006): *Housing Policy in the United States: An Introduction*, New York: Routledge

- Séguin, Anne-Marie and Annick Germain (2000): “The Social Sustainability of Montreal: A Local or a State Matter?”, in: Polèse, Mario and Richard Stren (eds) *The Social Sustainability of Cities: Diversity and the Management of Change*, Toronto: University of Toronto Press
- Shaftoe, Henry (2005): “Community Safety and Actual Neighbourhoods”, in: Barton, Hugh (ed.) *Sustainable Communities: The Potential for Eco-Neighbourhoods*, London: Earthscan Publications Ltd
- Simon, Patrick (2005): “Gentrification of Old Neighborhoods and Social Integration in Europe”, in: Kazepov, Yuri (ed.) *Cities of Europe: Changing Contexts, Local Arrangements, and the Challenge to Urban Cohesion*, Malden: Blackwell Publishing
- Skifter Andersen, Hans (2010): *Contextualising Ethnic Residential Segregation in Denmark: Welfare, Housing and Immigration*, Norface
- Smith, Neil (1979): “Toward a Theory of Gentrification: A Back to the City Movement by Capital, not People”, *Journal of the American Planning Association*, Vol. 45, No. 4, pp. 538-548
- Smith, Neil (1996): *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*, London and New York: Routledge
- Smith, Neil (2002): “New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy”, in: Brenner, Neil and Nik Theodore (eds) *Spaces of Neoliberalism: Urban Restructuring in North America and Western Europe*, Blackwell Publishing
- Smith, Stephen Samuel and Jessica Kulynych (2002): “It May Be Social, but Why Is It Capital? The Social Construction of Social Capital and the Politics of Language”, *Politics & Society*, Vol. 30, No. 1, pp. 149-186
- Stoker, Gerry (1995): “Regime Theory and Urban Politics”, in: Judge, David, Gerry Stoker and Harold Wolman (eds) *Theories of Urban Politics*, London: Sage Publications
- Stoller, Paul and Jasmin Tahmaseb McConatha (2005): “City Life: West African Communities in New York”, in: Lin, Jan and Christopher Mele (eds) *The Urban Sociology Reader*, London and New York: Routledge

- Storper, Michael (2011): "Justice, Efficiency and Economic Geography: Should Places Help One Another to Develop?", *European Urban and Regional Studies*, Vol. 18, No. 1, pp. 3-21
- Stren, Richard and Mario Polèse (2000): "Understanding the New Sociocultural Dynamics of Cities: Comparative Urban Policy in a Global Context", in: Polèse, Mario and Richard Stren (eds) *The Social Sustainability of Cities: Diversity and the Management of Change*, Toronto: University of Toronto Press
- Subirós, Pep (2011): "Don't Ask Me Where I'm From: Thoughts of Immigrants to Catalonia on Social Integration and Cultural Capital", *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 35, No. 2, pp. 437-444
- Talen, Emily (2008): *Design for Diversity: Exploring Socially Mixed Neighborhoods*, Architectural Press
- Tarrow, Sidney (2011): *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*, Cambridge University Press
- Taschereau, Denise (1999): *Urban Social Sustainability: Opportunities for Southeast False Creek*, Research project submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Natural Resource Management, Simon Fraser University
- Tomanović, Smiljka (2007): „Socijalizacija“, u: Mimica, Aljoša i Marija Bogdanović (prir.) *Sociološki rečnik*, Beograd: Zavod za udžbenike
- Tomka, Goran (2004): „Neoliberalizam – doktrina savremenog sveta“, *Privredna izgradnja*, Vol. XLVII, No. 3-4, str. 213-232
- Tonkiss, Fran (2003): "Social Justice and the City: Equity, Cohesion and the Politics of Space", in: Bridge, Gary and Sophie Watson (eds) *A Companion to the City*, Malden: Blackwell Publishing
- Tönnies, Ferdinand (1955): *Community and Association*, London: Routledge & Kegan Paul
- Uitermark, Justus, Jan Willem Duyvendak and Reinout Kleinhans (2007): "Gentrification as a Governmental Strategy: Social Control and Social Cohesion in Hoogvliet, Rotterdam", *Environment and Planning A*, Vol. 39, pp. 125-141

United Nations (1972): *Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment*, United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, Sweden, 5-16 June 1972

United Nations (1976a): *The Vancouver Declaration on Human Settlements*, United Nations Conference on Human Settlements (Habitat I), Vancouver, Canada, 31 May – 11 June 1976

United Nations (1976b): *The Vancouver Action Plan*, United Nations Conference on Human Settlements (Habitat I), Vancouver, Canada, 31 May – 11 June 1976

United Nations (1982): *Nairobi Declaration*, 10th Anniversary of the United Nations Conference on the Human Environment, Nairobi, Kenya, 10-18 May 1982

United Nations (1987): *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*, United Nations

United Nations (1992a): *Rio Declaration on Environment and Development*, United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, Brazil, 3-14 June 1992

United Nations (1992b): *Agenda 21*, United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, Brazil, 3-14 June 1992

United Nations (1996a): *Istanbul Declaration on Human Settlements*, United Nations Conference on Human Settlements (Habitat II), Istanbul, Turkey, 3-14 June 1996

United Nations (1996b): *The Habitat Agenda Goals and Principles, Commitments and the Global Plan of Action*, United Nations Conference on Human Settlements (Habitat II), Istanbul, Turkey, 3-14 June 1996

United Nations (2000): *United Nations Millennium Declaration*, Millennium Summit, New York, USA, 6-8 September 2000

United Nations (2001): *Declaration on Cities and Other Human Settlements in the New Millennium*, Istanbul+5, New York, USA, 6-9 June 2001

United Nations (2002): *Johannesburg Declaration on Sustainable Development*, World Summit on Sustainable Development, Johannesburg, South Africa, 2-4 September 2002

- United Nations (2012): *The Future We Want*, United Nations Conference on Sustainable Development Rio+20, Rio de Janeiro, Brazil, 20-22 June 2012
- Uzzell, David, Enric Pol and David Badenas (2002): "Place Identification, Social Cohesion, and Environmental Sustainability", *Environment and Behavior*, Vol. 34, No. 1, pp. 26-53
- Van Kempen, Ronald (2005): "Segregation and Housing Conditions of Immigrants in Western European Cities", in: Kazepov, Yuri (ed.) *Cities of Europe: Changing Contexts, Local Arrangements, and the Challenge to Urban Cohesion*, Malden: Blackwell Publishing
- Veber, Maks (1976): *Privreda i društvo I*, Beograd: Prosveta
- Vervoort, Miranda (2012): "Ethnic Concentration in the Neighbourhood and Ethnic Minorities' Social Integration: Weak and Strong Social Ties Examined", *Urban Studies*, Vol. 49, No. 4, pp. 897-915
- Völker, Beate, Henk Flap and Siegwart Lindenberg (2007): "When Are Neighbourhoods Communities? Community in Dutch Neighbourhoods", *European Sociological Review*, Vol. 23, No. 1, pp. 99-114
- Vranken, Jan (2005): "Changing Forms of Solidarity: Urban Development Programs in Europe", in: Kazepov, Yuri (ed.) *Cities of Europe: Changing Contexts, Local Arrangements, and the Challenge to Urban Cohesion*, Malden: Blackwell Publishing
- Vujošević, Miodrag i Ksenija Petovar (2006): „Javni interes i strategije aktera u urbanističkom i prostornom planiranju“, *Sociologija*, Vol. XLVIII, No. 4, str. 357-382
- Vujović, Sreten (1982): *Grad i društvo*, Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije
- Vujović, Sreten (1985): *Živeti na Čukarici: sociološko istraživanje Banovog brda i Žarkova*, Beograd: ISI FF
- Vujović, Sreten (1990): *Ljudi i gradovi*, Budva: Mediteran, Beograd: Filozofski fakultet
- Vujović, Sreten (1997): *Grad u senci rata: ogledi o gradu, siromaštvu i sukobima*, Novi Sad: Prometej

- Vujović, Sreten i Mina Petrović (2005): „O klasičnoj i novoj urbanoj sociologiji“, u: Vujović, Sreten i Mina Petrović (prir.) *Urbana sociologija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Wacquant, Loïc (2005): “Urban Outcasts: Stigma and Division in the Black American Ghetto and the French Urban Periphery”, in: Lin, Jan and Christopher Mele (eds) *The Urban Sociology Reader*, London and New York: Routledge
- Wacquant, Loïc and William Julius Wilson (2005): “The Cost of Racial and Class Exclusion in the Inner City”, in: Lin, Jan and Christopher Mele (eds) *The Urban Sociology Reader*, London and New York: Routledge
- Waite, Gordon (2004): “Pyrmont-Ultimo: The Newest Chic Quarter of Sydney”, in: Bell, David and Mark Jayne (eds) *City of Quarters: Urban Villages in the Contemporary City*, Ashgate Publishing
- Walljasper, Jay (2007): *The Great Neighborhood Book: A Do-It-Yourself Guide to Placemaking*, New Society Publishers
- Welter, Volker (2009): “The 1925 Master Plan for Tel-Aviv by Patrick Geddes”, *Israel Studies*, Vol. 14, No. 3, pp. 94-119
- Wetherell, Margaret (2007): “Community Cohesion and Identity Dynamics: Dilemmas and Challenges”, in: Wetherell, Margaret, Michelynn Lafleche and Robert Berkeley (eds) *Identity, Ethnic Diversity and Community Cohesion*, London: Sage Publications
- Wheeler, Stephen (2003): “Planning Sustainable and Livable Cities”, in: LeGates, Richard and Frederic Stout (eds) *The City Reader*, London and New York: Routledge
- Wheeler, Stephen (2004): *Planning for Sustainability: Creating Livable, Equitable, and Ecological Communities*, London and New York: Routledge
- Wheway, Craig (2006): *Market Town Gentrification as a ‘Cultural Tactic’, Performance of an Urban Lifestyle? A Case Study of Market Bosworth*, A thesis submitted to the Department of Geography, University of Leicester in partial fulfilment of the requirements for the degree of Master of Science
- Whitehead, Christine (2003): “Restructuring Social Housing Systems”, in: Forrest, Ray and James Lee (eds) *Housing and Social Change: East-West Perspectives*, London and New York: Routledge

- Wilson, William Julius (1987): *The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass, and Public Policy*, Chicago: University of Chicago Press
- Wirth, Louis (1928): *The Ghetto*, Chicago: The University of Chicago Press
- Wirth, Louis (1938): "Urbanism as a Way of Life", *The American Journal of Sociology*, Vol. 44, No. 1, pp. 1-24
- Wollenberg, Eva and Carol Colfer (1997): "Social Sustainability", in: Borrini-Feyerabend, Grazia and Dianne Buchan (eds) *Beyond Fences: Seeking Social Sustainability in Conservation (Vol. 2)*, Gland and Cambridge: IUCN
- Woolcock, Michael (1998): "Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework", *Theory and Society*, Vol. 27, No. 2, pp. 151-208
- Woolcock, Michael (2001): "The Place of Social Capital in Understanding Social and Economic Outcomes", in: Helliwell, John (ed.) *The Contribution of Human and Social Capital to Sustained Economic Growth and Well-Being: International Symposium Report*, Ottawa: Human Resources Development Canada and OECD
- Zinnbauer, Dieter (2007): *What can Social Capital and ICT do for Inclusion?*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities
- Zorbaugh, Harvey (2005): "The Natural Areas of the City", in: Lin, Jan and Christopher Mele (eds) *The Urban Sociology Reader*, London and New York: Routledge
- Zriba, Hassen (2014): "Representation of 'Ethnic Residential Segregation' in British Post-2001 Race Riots National Reports", *European Journal of Academic Essays*, Vol. 1, No. 3, pp. 20-27
- Zukin, Sharon (1982): *Loft Living: Culture and Capital in Urban Change*, Baltimore: Johns Hopkins University Press
- Živković, Miroslav (1975): *Uvod u sociologiju stanovanja*, Beograd: Arhitektonski fakultet
- Žoa, Dominik i Martin Šuler (2005): „Nejednakosti, teritorije i pokretljivosti: obnovljena perspektiva urbane sociologije“, u: Petrović, Mina i Sreten Vujović (prir.) *Urbana sociologija*, Beograd: ZUNS

8. ПРИЛОЗИ

Прилог 1. Употреба придева „социјални“ и „економски“ у одабраним документима
Уједињених нација

Синтагма у оригиналу	Превод на српски
Стокхолм, 1972.	
Intellectual, moral, social and spiritual growth	Интелектуални, морални, социјални и духовни раст
Economic development	Економски развој
Physical, mental and social health	Физичко, ментално и социјално здравље
Social progress	Социјални прогрес
Social wealth	Социјално богатство
Social progress	Социјални прогрес
Economic and social development	Економски и друштвени развој
Economic development	Економски развој
Economic and social development	Економски и друштвени развој
Economic factors	Економски фактори
Economic consequences	Економске последице
Social, economic and environmental benefits	Социјална, економска и еколошка корист
Economic and social development	Економски и друштвени развој
Economic burden	Економско оптерећење
Social cost	Социјални трошак
Најроби, 1982.	
Socio-economic development	Социоелекономски развој
Economic order	Економски поредак
Technical and economic resources	Технички и економски ресурси
Economic and social progress	Економски и социјални прогрес
Рио де Жанеиро, 1992.	
Economic and social cost	Економски и социјални трошак
Economic system	Економски систем
Economic growth	Економски раст
Economic instruments	Економски инструменти
Јоханесбург, 2002.	
Economic development, social development and environmental protection	Економски развој, друштвени развој и еколошка заштита

Social and economic development	Друштвени и економски развој
Economic and social development	Економски и друштвени развој
Social partners	Социјални партнери
Socio-economic and environmental targets	Социоекономски и еколошки циљеви
Рио де Жанеиро, 2012.	
Economic, social and environmental aspects	Економски, социјални и еколошки аспект
Economic and social development	Економски и друштвени развој
Economic growth	Економски раст
Social development	Друштвени развој
Economic, social and human development	Економски, друштвени и људски развој
Economic growth	Економски раст
Social development	Друштвени развој
Social origin	Социјално порекло
Economic growth	Економски раст
Social development	Друштвени развој
Economic stability	Економска стабилност
Economic growth	Економски раст
Social equity	Друштвена праведност
Economic, social and environmental fields	Економска, социјална и еколошка област
Economic, social and environmental fields	Економска, социјална и еколошка област
Economic growth	Економски раст
Social development	Друштвени развој
Financial, economic, food and energy crises	Финансијска, економска, прехранбена и енергетска криза
Social policies	Социјална политика
Social protection	Социјална заштита
Economic, financial or trade measures	Економске, финансијске или трговинске мере
Economic and social development	Економски и друштвени развој
Economic and social development	Економски и друштвени развој
Economic, social and physical well-being	Економско, друштвено и физичко благостање
Economic, social and environmental dimensions	Економска, социјална и еколошка димензија
Economic, social and environmental needs	Економске, социјалне и еколошке потребе
Social responsibility	Друштвена одговорност
Social dimension	Социјална димензија
Economic growth	Економски раст
Economic growth	Економски раст
Social inclusion	Социјална инклузија
Economic growth	Економски раст

Social inclusion	Социјална инклузија
Social protection	Социјална заштита
Economic growth	Економски раст
Social and health protections	Социјална и здравствена заштита
Social, environmental and economic factors	Социјални, еколошки и економски фактори
Social policies	Социјална политика
Social inclusion	Социјална инклузија
Economic, social, environmental and related fields	Економска, социјална, еколошка и сродне области
Economic and social council	Економски и социјални савет
Economic and social council	Економски и социјални савет
Economic and social development	Економски и друштвени развој
Economic and social council	Економски и социјални савет
Economic, social, environmental and related fields	Економска, социјална, еколошка и сродне области
Economic, social and environmental dimensions	Економска, социјална и еколошка димензија
Economic decision-making	Економско одлучивање
Economic and social council	Економски и социјални савет
Social, economic and environmental dimensions	Социјална, економска и еколошка димензија
Economic growth	Економски раст
Social, economic and environmental data	Социјални, економски и еколошки подаци
Economic, social and environmental dimensions	Економска, социјална и еколошка димензија
Economic growth	Економски раст
Social services	Социјалне услуге
Social protection	Социјална заштита
Social exclusion	Социјална искљученост
Social protection	Социјална заштита
Economic development	Економски развој
Social services	Социјалне услуге
Social inclusion	Социјална инклузија
Economic growth	Економски раст
Social equity	Друштвена праведност
Social services	Социјалне услуге
Social well-being	Друштвено благостање
Social and environmental determinants	Социјалне и еколошке детерминанте
Social cohesion	Друштвена кохезија
Economic development	Економски развој
Social protection	Социјална заштита

Social integration	Социјална интеграција
Economic and social infrastructure	Економска и социјална инфраструктура
Economic growth	Економски раст
Macroeconomic policies	Макроекономска политика
Economic growth	Економски раст
Social security	Социјална сигурност
Social and legal protections	Социјална и правна заштита
Social protection	Социјална заштита
Social and community services	Социјалне и услуге у заједници
Economic and employment policies	Економска и радна политика
Social protection	Социјална заштита
Social justice	Социјална правда
Social protection	Социјална заштита
Social protection	Социјална заштита
Social protection	Социјална заштита
Economic growth	Економски раст
Socioeconomic aspects	Социоекономски аспекти
Economic, social and environmental contributions	Економски, социјални и еколошки доприноси
Social, economic and environmental benefits	Социјална, економска и еколошка корист
Economic shocks	Економски шокови
Economic terms	Економски смисао
Economic management	Економско управљање
Economic and social damages	Економска и социјална штета
Social, economic and environmental benefits	Социјална, економска и еколошка корист
Economic policy	Економска политика
Ecological, genetic, social, economic, scientific, educational, cultural, recreational and aesthetic values	Еколошка, генетска, друштвена, економска, научна, образовна, културна, рекреациона и естетска вредност
Social well-being	Друштвено благостање
Socioeconomic impacts	Социоекономски утицаји
Economic, social and environmental impacts	Економски, социјални и еколошки утицаји
Economic and social significance	Економски и друштвени значај
Economic growth	Економски раст
Economic, social and environmental benefits	Економска, социјална и еколошка корист
Social exclusion	Социјална искљученост
Economic development	Економски развој
Social and economic benefits	Социјална и економска корист
Environmental and social impacts	Еколошки и социјални утицаји

Economic and social benefits	Економска и социјална корист
Social and environmental impacts	Социјални и еколошки утицаји
Social, economic and political inequalities	Друштвене, економске и политичке неједнакости
Political and economic decision-making	Политичко и економско одлучивање
Economic resources	Економски ресурси
Economic opportunities	Економске прилике
Economic, social and environmental fields	Економска, социјална и еколошка област
Economic commissions	Економске комисије
Economic and social development	Економски и друштвени развој
Economic growth	Економски раст
Financial and economic challenges	Финансијски и економски изазови
Economic growth	Економски раст
Economic sectors	Економски сектори
Economic growth	Економски раст
Economic growth	Економски раст

**Прилог 2. Резултати квантитативне анализе одабраних докумената Уједињених
нација**

Година	Придев	Учесталост јављања	Самостално јављање или на првој позицији	Јављање на другој позицији	Бодови ³⁹	Проценти
1972.	Социјални	10	7	3	8,5	50
	Економски	9	8	1	8,5	50
1982.	Социјални	2	1	1	1,5	30
	Економски	4	3	1	3,5	70
1992.	Социјални	1	-	1	0,5	11,1
	Економски	4	4	-	4	88,9
2002.	Социјални	5	3	2	4	57,1
	Економски	4	2	2	3	42,9
2012.	Социјални	80	52	28	66	47,8
	Економски	77	67	10	72	52,2

³⁹ Бодови су израчунати тако што је учесталост јављања датог придева, самостално или на првој позицији, сабрана са половином учесталости јављања тог придева на другој позицији. На тај начин је узет у обзир и редослед навођења у синтагмама које садрже оба придева.

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Анђелка (Живојин) Мирков рођена је 21. јула 1982. године у Београду. Основну школу и гимназију завршила је у Београду као носилац дипломе „Вук Карацић“. Научном је почела да се бави похађајући семинаре за средњошколце и студенте у Истраживачкој станици Петница, где је објавила први научни рад. Студије социологије на Филозофском факултету Универзитета у Београду уписала је 2001. године, а дипломски рад из области Социологије града одбранила је 2006. године, чиме је стекла стручни назив дипломирани социолог (еквивалентно стручном називу мастер социолог). Докторске студије социологије на Филозофском факултету Универзитета у Београду уписала је децембра 2007. године. На пројектима Института за социолошка истраживања ангажована је од 2008. године као стипендиста Министарства науке и технолошког развоја Републике Србије, а од 2012. године у звању истраживач-сарадник. Као студент докторских студија ангажована је у припреми и реализацији наставног процеса на Одељењу за социологију, посебно на предметима Социологија насеља – социологија града и Социологија окружења. Посвећена је проучавању социјалне одрживости градова и суседстава. Има више објављених радова у научним часописима и зборницима, као и саопштења на научним скуповима у земљи и иностранству. Говори енглески и руски језик.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани/а Анђелка Мирков

Број индекса 1C070006

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Социјална одрживост града пред изазовима неолиберализма: анализа значаја урбаних суседстава

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 01.10.2015.

Анђелка Мирков

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Анђелка Мирков

Број индекса 1C070006

Студијски програм Докторске студије социологије

Наслов рада Социјална одрживост града пред изазовима неолиберализма:

анализа значаја урбаних суседстава

Ментор проф. др Мина Петровић

Потписани/а Анђелка Мирков

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 01.10.2015.

Анђелка Мирков

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Социјална одрживост града пред изазовима неолиберализма: анализа значаја урбаних суседстава

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство

2. Ауторство – некомерцијално

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима

5. Ауторство – без прераде

6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 01.10.2015.

Анђелика Мирков

1. Ауторство – Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. Ауторство – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. Ауторство – делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.